

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindadeild

Það eru leikhúsin sem ala upp þúlikum:

Listræn stefna og verkefnaval leikhópsins Grímu 1961-1970

Ritgerð til M.A.-þrófs

Hlín Einarsdóttir

Maí 2009

Háskóli Íslands
Hugvísindadeild
Íslensku- og menningardeild

Það eru leikhúsin sem ala upp þúlikum:

Listræn stefna og verkefnaval leikhópsins Grímu 1961-1970

Ritgerð til M.A.-prófs

Hlín Einarsdóttir

Kt.: 070377-5519

Leiðbeinandi: Trausti Ólafsson

Maí 2009

ÁGRIP

Ritgerðin fjallar um leikhópinn Grímu sem starfaði í Reykjavík á árunum 1961-1970. Verkefnaskrá Þjóðleikhússins og Leikfélags Reykjavíkur var stofnendum Grímu ekki að skapi, því þeim fannst sjónarmiðin ekki vera aðala upp almenning heldur þjóna gróða- og hagsmunasjónarmiðum. Stofnendur Grímu voru sex og þau komu úr hópi listamanna og fræðimanna og settu listrænan metnað á oddinn í starfi sínu. Þau höfðu aðstöðu í Tjarnarbæ og unnu af hugsjóninni einni saman. Stefna Grímu var að breyta ýmsum áherslum í leiklistarlífi Reykvíkinga og settu upp þau verk sem þeim fannst áhugaverð, verk sem höfðu ekki verið sett á svið áður eftir bæði erlenda höfunda og nýja íslenska höfunda sem ekki höfðu verið sett upp leikrit eftir áður. Verkin voru af ýmsu tagi og vöktu sýningar Grímu athygli. Grímu tókst að breyta ýmsu í leiklistarumhverfi í Reykjavík og átti þátt í margskonar uppbyggingar- og frumkvöðlastarfi. Ritgerðin fjallar um starf Grímu frá upphafi til síðustu uppfærslu hópsins árið 1970. Gerð er grein fyrir stefnu Grímu og sérstaklega fjallað um hvernig hún birtist í verkefnavali leikhópsins.

Listamaðurinn Dieter Roth hannaði Grínumerkíð. Það var ekki merki, heldur aðferð. Hver sem er gat dregið upp merkið þannig að merkið varð aldrei alveg eins.¹

¹ Ingunn Þóra Magnúsdóttir, Brynja Benediktsdóttir og Erlingur Gíslason. 1994. *Brynja og Erlingur: Fyrir opnum tjöldum*. Bls. 110. Mál og menning, Reykjavík.

Efnisyfirlit:

Inngangur.....	7
1. Leiklist í Reykjavík 1950-1960.....	9
2. Stofnendur Grímu.....	14
3. Tölfraeðilegar staðreyndir um sýningar reykvískra leikhúsa árin 1950-1970	18
4. Gríma: Stefna og aðbúnaður.....	20
5. Sýningar Grímu: efni þeirra og viðbrögð við þeim	42
Læstar dyr.....	42
Biedermann og brennuvargarnir.....	47
Á morgun er mánudagur.....	49
Þrír einþáttungar Odds Björnssonar.....	51
Köngulóin.....	52
Partí.....	55
Við lestur framhaldssögunnar.....	59
Vinnukonurnar.....	62
Reiknivélin.....	66
Amalía.....	74
Fósturmold.....	78
Ætlar blessuð manneskjan að gefa upp andann?.....	87
Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni.....	88
Gleðidagar.....	94

Fando og Lis.....	96
Ég er afí minn.....	97
Lífsneisti.....	100
Ótti og eymd þriðja ríkisins.....	101
Gyðingakonan.....	102
Spæjarinn.....	103
Jakob eða uppeldið.....	104
Velkominn til Dallas Mr. Kennedy.....	105
Sæluríkið.....	108
Hvað er í blýhólknum?.....	112
Lokaorð	121
Heimildaskrá.....	123
Viðauki I. Sýningar Leikfélags Reykjavíkur 1950-1970.....	128
Viðauki II. Sýningar Þjóðleikhússins 1950-1970.....	133
Viðauki III. Sýningar Grímu 1961-1970.....	140

Inngangur

Í þessari ritgerð verður fjallað um leikhópinn Grímu sem starfræktur var í Reykjavík á árunum 1961-1970. Kannað verður hvað varð til þess að nokkrir ungar lista- og fræðimenn bundust samtökum og stofnuðu Grímu. Leitast verður við að bregða ljósi á starf leikhópsins, stefnu hans og verkefnaval.

Sé það hlutverk leikhúsa að hafa áhrif á listrænan smekk áhorfenda sinna, eins og leikskáldið Oddur Björnsson staðhæfði að væri í blaðagrein árið 1961, hvernig eiga þá leikhúsin að haga starfi sínu? Til þess að svara þessari spurningu verður gerð grein fyrir stefnu leikhópsins Grímu og hvernig listamenn hópsins unnu að því að framfylgja þeim stefnumiðum. Til þess að fá mynd af þessum þætti verður verkefnaval Grímu greint ítarlega.

Sérstaklega verður leitast við að greina helstu þætti í því hverju Gríma vildi koma til leiðar. Sérstök grein verður gerð fyrir sexmenningunum sem stofnuðu Grímu, bakgrunni þeirra og menntun. Nokkuð verður vikið að því hvernig samstarfið gekk innan hópsins og leitast við að bregða ljósi á það hvernig var hægt að setja upp allöflugt tilraunaleikhús í sjálfboðavinnu. Grundvallarsþurningin að baki allri ritgerðinni er þó hvort Gríma hafi haft áhrif á þróun leiklistarlífs í Reykjavík.

Uppbygging ritgerðarinnar er í aðalatriðum þannig að í fyrsta kafla verður leiklist í Reykjavík skoðuð frá stofnun Þjóðleikhússins árið 1950 til ársins sem Gríma var stofnuð árið 1961. Kannað verður hvers konar verk voru sett upp og hvaða áherslur voru í starfi stóru leikhúsanna tveggja, Þjóðleikhússins við Hverfisgötu og Leikfélags Reykjavíkur við Tjörnina. Í öðrum kafla eru stofnendum Grímu gerð örlítið nánari skil og í þriðja kafla eru teknar saman tölfraðilegar staðreyndir um sýningar Þjóðleikhússins og Leikfélags Reykjavíkur; hversu mikið breyttist hjá þessum leikhúsum á árunum 1950-1960 annars vegar og hins vegar á árunum 1960-1970. Í fjórða kafla verður fjallað um stefnu Grímu og aðbúnað leikhópsins í Tjarnarbæ. Verkefnaval Grímu er tekið til nákvæmrar skoðunar í fimmtra kafla. Leikritin 22 sem þau settu

upp eru tekin til umfjöllunar og sagt frá því hverjir stóðu að þeim ásamt leikdómum um sýningarnar sjálfar. Í viðauka I-III er að finna lista yfir öll þau leikrit sem Þjóðleikhúsið, Leikfélag Reykjavíkur og Gríma tóku til sýninga á árunum 1950-1970.

Til þessa hefur tiltölulega lítið verið fjallað fræðilega um starf leikhópsins Grímu. Þess vegna hef ég orðið að leita mikið til frumheimilda um starfsemina og greina texta leikritanna sem sýnd voru til að fá mynd af því hvernig stefna Grímunnar birtist í verkefnavalinu. Athugað er hvað leiklistargagnrýnendur höfðu að segja um verkin og viðbrögð þeirra við leikhópnum. Lagt er mat á hvort Grímu hafi tekist að ná fram breytingum þeim er þau ákváðu í stefnumiðum sínum og hvort leikhópurinn hafi náð að ala upp almenning í menningarlegum skilningi.

Stuðst er við viðtöl sem tekin voru við Erling Gíslason, Þorvarð Helgason og Arnar Jónsson. Einnig er stuðst við viðtalsbækur; annars vegar þeirra Brynju Benediktsdóttur og Erlings Gíslasonar og hins végar Kristbjargar Kjeld. Dagblöð og tímarit voru skoðuð frá þessum árum og leitað var fanga í ýmsum verkum sem hafa fjallað um Grímu, sem og leikskrám og í öðrum gögnum sem aðgengileg reyndust.

1. Leiklist í Reykjavík 1950-1960

Í Reykjavík voru tvö stór leikhús starfandi árið 1960, Leikfélag Reykjavíkur við Tjörnina og Þjóðleikhúsið við Hverfisgötu. Ljóst er að með tilkomu Þjóðleikhússins árið 1950 urðu töluberðar breytingar hjá Leikfélagi Reykjavíkur þar sem það hafði verið nær einrátt í leikhúsheimi Reykjavíkur frá stofnun árið 1897. Var jafnvel talað um „siðaskiptin“ eins og útskýrt er í bók þeirra Þórunnar Valdimarsdóttur og Eggerts Þórs Bernharðssonar, *Leikfélag Reykjavíkur: Aldarsaga*.² Margir leikarar fluttu sig frá Leikféluginu til Þjóðleikhússins og mikill munur var á aðbúnaði og launum leikara í leikhúsunum tveimur. Leikfélagið þurfti augljóslega að einhverju leyti að keppa við Þjóðleikhúsið um áhorfendur. Íslensk leikrit þóttu ekki vera boðleg eins og segir í *Leikfélag Reykjavíkur: Aldarsögu*:

Íslensk leikritun stóð enn höllum fæti. Prátt fyrir nokkurn fjölda saminna verka skiluðu tiltölulega fá innlend leikrit sér inn í leikhúsin og þegar það gerðist fengu þau iðulega fremur laka dóma.³

Ennfremur segir að nýjungaverk á borð við verk eftir höfunda eins og Samuel Beckett, Eugéne Ionesco og Luigi Pirandello sem voru framsæknir og kenndir við absúrd-stefnuna svokölluðu hafi sjaldnast laðað að sér áhorfendur. Sýningafjöldi slíkra verka hjá Leikfélagi Reykjavíkur hafi oftast verið innan við túi skipti. Sjónarmið leikhúsa og áhorfenda voru stundum ekki þau sömu. Vel kann að vera að Leikfélagið hafi haft ákveðinn listrænan metnað en það fór ekki endilega vel saman við fjárhaginn. Leikfélagið var mjög háð tekjum af sýningum til að standa undir launakostnaði leikara og öðrum rekstri.

Þannig er ljóst að Gríma spratt upp úr umhverfi þar sem sterkt undiralda ríkti. Þessi undiralda krafðist breytinga. Erlendis einkenndust þessi ár af grósku í menningarlíf og

² Eggert Þór Bernharðsson og Þórunn Valdimarsdóttir. 1997. *Leikfélag Reykjavíkur: Aldarsaga*. Bls. 212. Mál og menning, Reykjavík.

³ Ibid: 227

Grímu hópurinn vildi taka þátt í þeirri þróun. Forsvarsmenn Grímu sáu að aðalleikhúsin tvö í Reykjavík, Þjóðleikhúsið og Leikfélag Reykjavíkur létu að einhverju leyti gróða- og hagsmunasjónarmið ráða leikritavali og því vildi hópurinn breyta. Forsvarsmenn Grímu höfðu dvalið í Evrópu við nám og kynnt sér vel þær hræringar sem áttu sér stað í evrópsku leiklistarlífi eftir seinni heimsstyrjöldina og vissu mætavel að þessar breytingar höfðu ekki náð til Íslands nema í takmörkuðum mæli. Algengt var að leikarar menntuðu sig í erlendum leikhúsum og skólum á þessum árum, eins og sjá má hjá þeim leikurum sem stofnuðu Grímu og verður sagt nánar frá hér á eftir.

Þungorðar greinar birtust í menningardálkum tímarita og dagblaða á þessum árum og mörgum þótti ástandið í menningarmálum þjóðarinnar harla bágborið. Oddur Björnsson, leikskáld og gagnrýnandi, skrifaði grein í dagblað *Þjóðvarnarflokkssins*, *Frjálsa þjóð* 30. september árið 1961, örstuttu áður en Gríma var stofnuð.

Við þurfum þó ekki að gera „nýtt“ leikhús að kjörorði, heldur „lifandi“ leikhús – en það kemur hérumbil í sama stað niður í framkvæmd, þótt ekki sé það sama kenningin. [...] Aðalatriðið er, að þeir leitist við að segja sannleikan á ferskan og áhrifamikinn hátt. [...]

Síðar í greininni fjallar Oddur um leikrit Ionescos, *Nashyrningarnir*, og segir þá:

Sá sem ekki tekur leikrit þetta sem brýnan boðskap til hvers og eins, botnar varla mikið í því, það breytir engu þótt slíkum mönnum þyki það „geysilega merkilegt og tímabært“. Því lúmskari sem sefjunin er, því meiri hætta er á ferðum. Ég hef fjallað hér um **Nashyrninginn** vegna þess að ég tel það vera aktúelt leikrit, efnislega; ferskt og gagnrýnandi frá listrænu sjónarmiði. Mér finnst hann einmitt gott dæmi um „lifandi“ leikritun. Leikritið er þrungið ábyrgðartilfinningu, varnarorð til allra manna á mjög válegum tímum. Ionesco þarf ekki á forskrift Aristotelesar eða Brechts að halda til að semja leikrit, sem eru svo hrein leiksviðsverk að ekki er hægt að hugsa sér þau á kvíkmyndatjaldi. [...] Ionesco þekkir möguleika leikhússins út í æsar. Hann lítur ekki á það sem ramma utan um dramatíkska atburðarás, heldur sem **instrúment**, sem býr yfir margháttuðum tjáningarkrafti. Hann beizlar orku efnisins, sem hann fjallar um (hér er átt við efnið í tvenns konar skilningi: efnið, sem hann hefur milli handanna, og tjáningarkraft hans sjálfss.) Þess vegna myndu leikrit hans deyja um leið og þau væru sett á kvíkmyndatjald.

Ég fæ ekki betur séð, en að leikhúsið sé hálfdauð stofnun, ekki aðeins vegna þess að rithöfundarnir hafi brugðizt skyldu sinni að skrifa um knýjandi sannleika eins og hann blasir hverju sinni við mönnum, sem ekki eru annaðhvort sturlaðir af pólitísku ofstæki eða sljóir af einhverjum kynferðisvandamálum, heldur einnig af því að þeir hafa enga eða litla tilfinningu fyrir möguleikum leiksviðsins. Árangurinn af því að hafa sýnt endalaust gömul leikrit, þó aldrei nema þau kunni að vera meistaraverk, er sá, að leikhúsið hefur týnt sjálfu sér eða öllu heldur veslazt upp. Hér er líka átt við megnið af „nýrri“ leikritum. Nýir höfundar semja gömul verk, þegar þeir segja gamlan sannleika, sem ekki er lengur knýjandi, í gömlu formi, sem er steinrunnið og afvegaleitt. Það hlýtur að vera augljóst mál, að ef leikhúsið á að hafa tilverurétt, verður það að ganga í gegnum hreinsunareld, það verður að hætta að reka það sem eitthvert málamiðlunarfyrtæki fyrir ýmsar listgreinar, sem koma því ekkert við. Slíkt er ekki lifandi leikhússtarfsemi heldur steindauð. Forráðamenn leikhúsanna þurfa að gera sér þetta ljóst, þeir verða að vera vandlátir á leikritaval, þótt það sé ekki sérlega ökonimískt. Það eru leikhúsin sem ala upp públikum, og ef leikhúsin láta áfram berast undan straumnum, verður innan tíu ára ekki hægt að sýna annað en óperettur og vitlausa grínleiki. 90% af repertoire leikhúsanna þarf að vera vönduð leikhúsverk, léttmeti fær maður daglega í bíónum. Að sjálfssögðu þurfa þó vönduð leikhúsverk ekki endilega að vera alvarleg ádeiluverk, þau geta verið alveg jafn vönduð, þótt þau séu hressilegt skop. Ef til vill er einmitt satíran heppilegasta formið til að sýna samtiðinni andltið á sér.⁴

Orð Odds í greininni eru alveg í takt við þá stefnubreytingu sem Grínumenn vildu fá fram í íslensku leikhúsi. Oddur virðist vera orðinn þreyttur á þeirri ládeyðu sem liggar yfir íslensku leikhúsi og telur að ef ekkert sé að gert muni leikhús á Íslandi, eins og þau leggja sig, deyja. Það er hins vegar aðdáunarvert að sjá að Oddur er ekki einungis að tala og gagnrýna, heldur gerir hann eitthvað í málunum; hann skrifar leikrit. Í fyrsta sinn sem leikverk Odds voru kynnt á sviði var það í höndum Grímu sem flutti þrjá einþáttunga eftir hann: *Köngulóna*, *Við lestur framhaldssögunnar* og *Partí*. Síðar tók Gríma einnig til sýningar einþáttunginn *Amalú*. Áður hafði verk hans *Einkennilegur maður* verið flutt í útværpi og annað verk, *Frost*, vann til verðlauna í leikritasamkeppni Menningarsjóðs.⁵ Sumum þóttu verkin framsækin og torskilin, en nánar verður fjallað um leikrit Odds í leikritakaflanum.

⁴Oddur Björnsson. 1961. „Dautt leikhús: Listir-bókmenntir.“ *Frjáls þjóð*, 30. september.

⁵ Ásgeir Hjartarson. 1980. „Þrír leikþættir eftir Odd Björnsson.“ *Leiknum er lokið*. Bls. 80. Iðunn, Reykjavík.

Ef litið er á greinar sem birtust í *Tímariti Máls og menningar* má sjá svipaðan tón; ótta um framtíð íslenskrar menningarstefnu. Kristinn E. Andrésson skrifar um íslensk þjóðernismál og segir:

Oft grípur mann sú tilfinning síðustu ár að Íslendingar hafi týnt sjálfum sér og lifi óraunverulegu lífi, hafi sundrast í einstaklinga eða þrónga hópa en séu ekki lengur þjóð með sameiginleg markmið né hugsjón sem þeir standi að sameiginlega og vilji leggja eitthvað í sölurnar fyrir. Ekki er að sjá að þeir sinni lengur af neinum áhuga æðstu stofnunum sínum né þeim andlegu verðmætum þjóðarinnar sem eru sjálfur aflvaki þeirra og líftaug. Þeir eiga ekki lengur fögnum í brjósti, hafa slitið tengslin við fortíð sína og eiga því síður neina framtíðarsýn. [...] Mér líður ekki úr hug árið 1944 þegar lýðveldið var endurreist. Þá stóð öll þjóðin sameinuð og foringjar hennar sóru lýðveldinu eilífan trúnað. Þá var bjart að horfa fram á veg Íslands, framtíðin brosti við augum þjóðarinnar, og ef foringjarnir hefðu borið gæfu til að standa við eiða sína og vernda sjálfstæðið væru Íslendingar hamingjusöm þjóð í dag. Í stað þess standa þeir nú tvístraðir, með djúpan harm grafinn í brjósti, hersetin þjóð, fjötruð í hernaðarblökk, spillt af áhrifum hernámsins, ógæfusöm þjóð, sem ekkert mark er tekið á nema á sviði menningar. Hvílíkar andstæður á vorum tíma: annars vegar stórmenni andans sem lyfta Íslandi til æðsta vegs, hins vegar blindir og glapráðir leiðtogar sem vinna að því að þurrka út allt sem þjóðin hefur áunnið sér með hetjulund, gáfum og þrautseigju í aldir. Það eru engin orð til að lýsa þessari ógæfu.⁶

Þrátt fyrir svartsýni Kristins á íslenska framtíð almennt, bendir hann þó á eitt sem kannski veitir von; að á Íslandi sé mark takandi á sviði menningar. Það virðist þó sem allt sé á niðurleið. Í grein sem Hallgrímur Helgason tónskáld skrifar og nefnist: „Bjarni Þorsteinsson og íslenzkt þjóðlag: Hundrað ára minning“, er líka fjallað um íslenskt menningarlandslag:

Íslenzkt þjóðlíf skortir samtengjandi kraft, heildarásýnd. Því aðeins getur átak þjóðarinnar verið sterkt, að sameiginlegur máttur sé lyftistöng og aflvaki. Þessi máttur býr í þjóðlaginu og öllum hræringum, sem runnar eru af upprunans rót. Það segir frá innihaldi og er sjálft innihald, sjálfskapaður veruleiki, eiginlegt sjálfræði. Það býr yfir töfrum. Og þessir töfrar eru ekki frá öðrum heimi. Það eru töfrar raunveruleikans. Og þeir, sem verða aðnjótandi þeirra töfra, þeir vita, til hvers þeir lifa. Heimurinn í dag er eins og gríðarstórt

⁶ Kristinn E. Andrésson. 1961. „Íslenzk þjóðernismál.“ *Tímarit Máls og menningar* 5: 22 og 42.

vöruhús, þar sem allt fæst keypt, allt nema svar við því, til hvers maður lifi, hvert ferðinni sé heitið. Þetta endurspeglast í bókmenntaafrekum nútímahöfunda. Þar er ríkjandi ótti, mannvonska, hatur og tilgangsleysi. Maðurinn verður að dýri eins og í Nashyrningum Ionescos. Listin streitist gegn lygi. Þessvegna trúum við henni. Líka Ionesco. En ef listin getur ekki vísað leiðina fram, ef hún aðeins horfir með heift til baka eða óttaslegin fram á við, ja - , þá er hún ofurseld endanlegri hrörnun og illum endalokum. Það virðist djarft að ætla þjóðlaginu það hlutverk að spryrna fæti við þessari tortímingarþróun. Og þó ekki jafn fráleitt eins og virðast mætti í fljótum bragði. Því þjóðlagið er ímynd mannsins sjálfs. Þjóðlagið er ímynd listarinnar. Og listin lifir svo lengi sem maðurinn lifir. Tónlist án þjóðlags er dautt form. Þessvegna mun þjóðlagið lifa jafnlengi og listin og maðurinn, gömul þjóðlöög lifa áfram og ný verða til.⁷

Athyglisvert er að sjá að bæði Oddur og Hallgrímur taka Ionesco sem dæmi. Það virðist sem Ionesco hafi haft mikil áhrif á Íslandi, enda sýndi Gríma Jakob eða uppeldið eftir hann árið 1967.

Það virðist sem einhver ládeyða hafi legið yfir reykvísku leikhúslífi og tími hafi verið til kominn að nýjungar ættu sér stað. Enda fóru ungar lista- og fræðimenn að ræða saman og kom í ljós að hugur þeirra beindist að því að stofna reykvískt tilraunaleikhús.

⁷ Hallgrímur Helgason. 1961. „Bjarni Þorsteinsson og íslenzkt þjóðlag: Hundrað ára minning.“ *Tímarit Máls og menningar* 5: 392.

2. Stofnendur Grímu

Stofnendur Grímu voru þau Erlingur Gíslason, Guðmundur Steinsson, Magnús Pálsson, Þorvarður Helgason, Kristbög Kjeld og Vigdís Finnbogadóttir. Verður nú gerð örlítið nánari grein fyrir bakgrunni og menntun þessa fólks.

Erlingur Gíslason fæddist í Reykjavík árið 1933. Árið 1956 útskrifaðist hann úr Þjóðleikhússkólanum, sem var skóli sem Þjóðleikhúsið rak frá því það var stofnað og tók námið þar tvö ár. Eftir það fór Erlingur til náms í Vínarborg í Austurríki. Hann segir sjálfur frá því að hann hafi haft hug á að „komast í tæri við starfsemi Gustafs Gründgens í Hamborg eða Bertolt Brechts í Berlín en ekkert varð af þeim áformum.“⁸ Þess í stað lagði Erlingur stund á *Theaterwissenschaft* við háskólan í Vínarborg í Austurríki. Erlingur kom síðan aftur heim til Íslands vorið 1957. Árið 1959 hafði Erlingur ásamt Þorgeiri Þorgeirssyni og Steinþóri Sigurðssyni stofnað tilraunaleikhús sem sýndi aðeins eina sýningu: *Steingestinn* eftir Al Puskin sem Kristján Árnason þýddi. Í ævisögu Kristbjargar Kjeld, *Kristbjörg Porkelína*, sem Jórunn Sigurðardóttir skráði lítur hún á þetta framtak þeirra félaga sem „nýtt brum í íslenskri leiklistarsögu þótt afleggjarar hafi þá enn verið fremur veikburða.“⁹ Það getur þá væntanlega ekki verið tilviljun að Gríma var einmitt stofnuð tveimur árum seinna.

Guðmundur Steinsson fæddist á Eyrarbakka árið 1925. Að loknu stúdentsprófi lagði hann stund á nám í bókmenntum við Sorbonne-háskóla í nokkur ár. Eftir heimkomuna kenndi Guðmundur við Iðnskólan í Reykjavík og starfaði jafnhliða sem fararstjóri í Suðurlöndum. Hann giftist Kristbjörgu Kjeld, leikkonu, árið 1962.¹⁰ Guðmundur var leikskáld og skrifaði tvö leikrit sem Gríma setti upp, *Sæluríkið* og *Fósturmold*.

⁸ Ingunn Þóra Magnúsdóttir, Brynja Benediktsdóttir og Erlingur Gíslason. 1994. *Brynja og Erlingur: Fyrir opnum tjöldum*. Bls. 32. Mál og menning, Reykjavík.

Gründgen var einn frægasti leikari og leikstjóri Þýskalands í kringum síðari heimsstyrjöldina og Bertolt Brecht var einn umtalaðasti hugmyndasmiður nýs róttæks leikhúss. Árið 1967 sýndi Gríma þrjá einþáttunga úr *Ótta og eymd þriðja ríkisins* eftir Brecht.

⁹ Jórunn Sigurðardóttir. 1995. *Kristbjörg Porkelína: Saga Kristbjargar Kjeld leikkonu*. Bls. 86-87. Bjartur, Reykjavík.

¹⁰ Leikrit I. 2003. Guðmundur Steinsson. Jón Viðar Jónsson ritaði formála og inngang. Bls. 9-10. Ormstunga, Reykjavík.

Þorvarður Helgason fæddist árið 1930. Hann leikstýrði fyrstu sýningu Grímu sem var *Læstar dyr* eftir Jean-Paul Sartre. Hann lagði stund á leikstjórn í sama skóla og Erlingur í Víðarborg og hélt aftur til Austurríkis árið 1964 í doktorsnám og til að skrifa skáldsögu.

Magnús Pálsson fæddist á Eskifirði árið 1929. Hann nam leikmyndagerð í Englandi á árunum 1949-51 og í Víðarborg á sama tíma og Erlingur Gíslason; frá 1955-56. Magnús starfaði við leikmyndahönnun bæði hjá Þjóðleikhúsinu og Leikfélagi Reykjavíkur og auk þess gerði hann leikmyndir fyrir þrjár sýningar Grímu.¹¹

Kristbjörg Kjeld fæddist árið 1935 í Reykjavík. Hún steig fyrst á svið í leiksýningunni *Stanz-aðalbraut-stopp* með Leikfélagi Hafnarfjarðar, þá 21 árs gömul.¹² Hún hóf nám við Leiklistarskóla Þjóðleikhússins árið 1956 og útskrifaðist árið 1958.¹³ Kristbjörg hélt til Evrópu árið 1960 og fór til Bretlands, Frakklands og Danmörku í sérstaka námsferð og var meðal annars gestanemi eða „konunglegur leikskólanemi“¹⁴ í Leiklistarskóla Konunglega Leikhússins í Kaupmannahöfn í nokkra mánuði.

Brynja Benediktsdóttir fæddist í Vestur-Skaftafellssýslu árið 1938. Hún starfaði sem flugfreyja hjá Loftleiðum og hóf verkfræðinám við Háskóla Íslands, en lauk því ekki og fór í Leiklistarskóla Þjóðleikhússins.¹⁵ Hún hlaut einnig menntun við Listdansskóla Þjóðleikhússins þar sem hún kynntist ballettdansi.¹⁶ Þegar Brynja útskrifaðist úr Leiklistarskóla Þjóðleikhússins hélt hún til Frakklands í nám, nánar tiltekið til Parísar í leiknám hjá látbragðsleikaranum Jaques Lecoq.¹⁷ Brynja og Erlingur Gíslason giftust á meðan Gríman var enn starfrækt og fóru þau í „náms- og kynnisferð til leikhúsa í nokkrum Evrópulöndum.“¹⁸ Þar viðuðu þau að sér þekkingu sem eflaust var Grímunni í hag þegar fram liðu stundir.

Vigdís Finnbogadóttir fæddist í Reykjavík árið 1930. Hún nam frönsku og franskar bókmenntir í Frakklandi á árunum 1949-53 og útskrifaðist úr leiklistarsögu við

¹¹ Vefslóð: http://listasafn.akureyri.is/old/sjonlist/sjonlist_06/orda06.html Skoðað 11.03.2009.

¹² Jórunn Sigurðardóttir 1995: 36-37

¹³ Ibid: 42 og 55

¹⁴ Ibid: 75

¹⁵ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 61-63

¹⁶ Ibid: 64

¹⁷ Ibid: 69

¹⁸ Ibid: 83

Kaupmannahafnarháskóla árið 1958. Hún gegndi stöðu blaðafulltrúa Þjóðleikhússins 1954-57 og á árunum 1961-64. Síðar varð hún leikhússtjóri Leikfélags Reykjavíkur og forseti Íslands árin 1980-1996. Vigdís þýddi *Vinnukonurnar* eftir Genet fyrir Grímu og ásamt Þuríði Kvaran þýddi hún *Læstar dyr* Sartres fyrir leikhópinn.¹⁹

Sexmenningarnir sem stofnuðu Grímu höfðu allir lært erlendis og fluttu með sér þá þekkingu og þá strauma sem voru í Evrópu. Þorvarður Helgason, sem lærði í Vínborg, segir að þau hafi verið sósíalistar, alla vega hann sjálfur, Erlingur, Bríet og Guðmundur Steinsson. Þau hafi verið sósíalistar upp á íslenska mótann. Hann lýsir því þegar að hann var í Austurríki þá hafi lítið þýtt fyrir hann að útskýra fyrir skólafélögunum að hann hafi verið sósíalista, því það hafði einfaldlega allt aðra þýðingu fyrir þá en Íslendingana. Þeir höfðu allt annað sjónarmið á sósíalisma því í þeirra augum voru kommúnistar eða sósíalistar bara menn sem gerðu viðbjóðslega hluti. Hermennirnir í Rauða hernum leyfðu sér ýmislegt sem átti ekkert skyld við upphaflega hugsjón kommúnisma. Þeir voru villimenn sem rændu og rupluðu, nauðguðu og drápu.²⁰ Ef sama fólk væri skoðað í dag væri sennilega hægt að segja að meðlimir hópsins hafi verið vinstrisinnaðir. Það má líka líta á leikritavalið út frá því sjónarhorni því þau vildu ekki sýna neitt sem var sammála ríkjandi skipulagi og vildu ögra, hneyksla, vekja umtal og athygli. Í einkabréfi sem leikkonan Bríet Héðinsdóttir, sem síðar var formaður Grímu, sendi Hugrúnu Gunnarsdóttur leikkonu segir: „Pólítískt leikhús er uppáhaldsorðtak mitt um þessar mundir.“²¹ Þau voru pólitísk og vildu láta viðhorf sín í ljós í verkefnavalinu.

Arnar Jónsson sem lék síðar með Grímu segir að ýmislegt merkilegt hafi verið að gerast á þessum tíma. Það var margt að gerast, nýjar hugmyndir skutu upp kollinum og aðrar eldri tóku á sig nýja mynd víðs vegar í leiklistinni. Undiralda hafði gert vart við sig í leikhúsini sem og á öðrum sviðum menningar sem átti upptök sín á eftirstríðsárunum og jafnvel fyrr. Grímufélagar virðast hafa horft á samtímann öðrum augum en kollegar þeirra í leiklist hér á landi. Arnar telur að róttækt fólk hafi skipað sér á móti íhaldssömu fólki, eins og Gríma gegn Leikfélagi Reykjavíkur. Í Iðnó hafi ríkt sú stefna að ekki mátti „rugga bátnum“ en það hafi verið eitthvað sem Grímufélagar gerðu með nýjum áherslum í leikritavali og öðrum nálgunum en áður. Það hafi

¹⁹ Vefslóð: <http://forseti.is/Forsida/Fyrriforsetar/VigdisFinnbogadottir/> Skoðað 10.03.2009.

²⁰ Viðtal við Þorvarður Helgason. Tekið 24. 02.2009.

²¹ Bréf Bríetar Héðinsdóttur til Hugrúnar Gunnarsdóttur. Dagsett 15. júní 1968.

viss gerjun verið í gangi í Iðnó, en ekkert áþreifanlegt. Allt var frekar staðnað og öruggt. Hugsjónafólk, eins og Grímufélagar, hafi verið tilbúið að keyra sig í gjaldþrot ef þurfa þótti til að geta sinnt list sinni – og markmiðið var að breyta öllu. Skoðun Arnars er sú að Gríma hafi hrundið af stað atburðarás í íslensku leikhúsi. Hjónin Arnar og Þórhildur Þorleifsdóttir stofnuðu síðar ásamt fleirum Alþýðuleikhúsið á Akureyri. Síðar hafi fleiri leikflokkar sprottið upp, til dæmis Svart og sykurlaust. Leikflokkar hafi farið að leita í þjóðlegan arf og fundið sinn takt til þess að búa til nýtt og öflugt íslenskt leikhús. Þjóðfélagið krafðist þess hreinlega. Þegar þetta umrót íslensks leikhúsumhverfis hófst varð ekki aftur snúið. Breytingar héldu áfram og má segja að þar hafi verið nýtt upphaf þróunar og strauma í íslenskri leikhúsmenningu. Frjálsu leikhóparnir byggðu starf sitt á hugsjónum eins og fram kemur í kaflanum um stefnu og aðbúnað. Arnar álítur að í byrjun, með Grímu og síðar Alþýðuleikhúsinu, hafi verið að reynt á þanmörk leikhússins, alltaf hafi verið athugaðir möguleikar þess sem hægt væri að gera og hversu langt mætti ganga.²²

²² Viðtal við Arnar Jónsson. Tekið 09.02.2009.

3.Tölfræðilegar staðreyndir um sýningar reykvískra leikhúsa árin 1950-1970²³

Til að sýna fram á breytingar í reykvískum leikhúsum á árunum 1950-1970 fara nokkrar tölfræðilegar staðreyndir um verkefnaval hér á eftir. Gerð er úttekt á sýningum Leikfélags Reykjavíkur og Þjóðleikhússins annars vegar árin 1950-1960 og hins vegar árin 1960-1970. Tekin eru saman hlutföll leikverka eftir íslenska höfunda og sýninga eftir höfunda sem taldir voru framsækni. Með framsæknum höfundum er átt við þá sem kenndir eru við absúrdstefnuna og þau leikskáld sem talin eru hafa breytt stefnum og straumum í evrópskri sem og alþjóðlegri leikritagerð.

Ef skoðuð eru hlutföllin annars vegar milli þess sem gerðist milli 1950-1960 og síðan frá 1960-1970 hjá Leikfélagi Reykjavíkur má sjá eftirfarandi:

Leikfélag Reykjavíkur sýndi milli 1950-1960 44 verk. Þar af voru 6 íslensk verk og þrjú eftir framsækna höfunda. Þess vegna eru íslensku leikritin 14 % af sýndum verkum og framsæknu verkin 7% á þessum fyrri áratug. Frá 1960-1970 sýnir Leikfélag Reykjavíkur 58 verk. Þar af eru 21 verk eftir íslenska höfunda og 10 eftir framsækna höfunda. Þannig skiptast hlutföllin: 36% íslensk verk og 22% framsækin verk. Hér verður umtalsverð aukning milli áratuga bæði á íslenskum sem og framsæknum verkum. Ef allar sýningar frá 1950-1970 eru teknar saman eru 26% allra sýndra verka íslensk og 13% eftir framsækna höfunda.

Á árunum 1950-1960 sýndi Þjóðleikhúsið 103 verk, þar af 19 íslensk verk og 1 framsækið verk. Hlutfall íslenskra verka er því 18% en framsækinna verka 1%. Frá 1960-1970 sýnir Þjóðleikhúsið 95 verk. Af þeim verkum eru 23 íslensk verk og 12 framsækin verk. Það þýðir að hlutfall íslenskra verka í Þjóðleikhúsini frá 1960-1970 er 24% og 12% sýndra verka eru framsækin. Það er athyglisvert að það sama gerist hjá Þjóðleikhúsini og Leikfélagi Reykjavíkur

²³ Nákvæm skrá yfir verkefni leikhúsanna í Reykjavík er í viðauka I-III.

að á síðari áratugnum sem þessi greining tekur til. Hjá báðum leikhúsunum verður umtalsverð aukning á íslenskum verkum og leikritum eftir höfunda sem kalla má framsækna. Af öllum sýningum Þjóðleikhússins frá 1950-1970 eru 12% verkanna íslensk en 6% framsækin.

Gríma sýnir sitt fyrsta verk árið 1961 og eftir það verður mikil aukning í sýningu íslenskra leikrita hjá Leikfélagi Reykjavíkur og sýningar á verkum framsækinna skálda taka kipp hjá Þjóðleikhúsinu. Því má álykta sem svo að Gríma hafi haft áhrif og stuðlað að viðhorfsbreytingu hjá stóru leikhúsunum tveimur.

4. Gríma: Stefna og aðbúnaður

Hugsjón stofnenda Grímu var í upphafi að koma á viðhorfsbreytingu í íslensku leikhúsi og því hvernig Íslendingar hugsuðu um íslenskt leikhús. Stofnendur vildu knýja fram breytingar og þeim gramdist hvernig aðalleikhúsin tvö Þjóðleikhúsið og Leikfélag Reykjavíkur völdu leikrit til sýninga. Þeim fannst þau láta gróðasjónarmið ráða för í leikritavali, ekki listrænan metnað sem þau mátu ofar öllu. Stofnendur Grímu vildu fá annað og meira inn í íslenskt leikhús. Þeir völdu leikrit sem höfðu ekki verið sett á svið áður, eftir höfunda sem ekki, eða lítið, höfðu verið settir á svið í íslensku leikhúsi. Leikhúsin tvö virtust sýna það sem líklegt var til vinsælda fremur en það sem var ögrandi og/eða hvetti fólk til umhugsunar. Einnig lögðu Grímufélagar rækt við íslenska leikritun sem treglega gekk að fá setta á svið í hinum leikhúsunum.

Í leikskrá sem Gríma gaf út þegar farið var í leikför um landið með þætti úr *Ótta og eymd priðja ríkisins* eftir Bertolt Brecht er sagt:

Hlutverk Grímu í Reykjavík er í aðaldráttum þríþætt:

- a) Að gefa ungum leikaraefnum verkefni og tækifæri til að viðhalda þjálfun sinni eftir leiðskólapróf.
- b) Að hlúa að íslenzkri leikritun með því að flytja verk ungra rithöfunda, sem fram kunna að koma og sýningaráhæf geta talizt. Vöxt íslenzkrar leikritunar teljum við brennandi nauðsynjamál íslenzkrar leiklistar.
- c) Að sýna hvert það leikrit erlent eða innlent, sem vekur áhuga okkar og starfslöngun.²⁴

Það er ljóst að Grímufélagar stefndu að gróska í leikhúsinu og vildu vinna að því að leikarar fengju tækifæri til að þroskast í list sinni með því að takast á við íslensk samtímaverk og það sem hæst bar í erlendri leikritun.

²⁴ 1967. *Ótta og eymd priðja ríkisins*. Leikskrá. Bls. 8

Í viðtali við Erling Gíslason segir hann að leikarar hefðu fylgst með því hvernig hinum og þessum leikritum var hafnað af Leikfélagi Reykjavíkur og Þjóðleikhúsinu. Í Þjóðleikhúsinu hafi verið leikhússtjóri sem bjó við slíkt atlæti að á flestar sýningar var uppselt.²⁵ Í stóra salnum sem tekur 500 manns²⁶ hafi oftast verið um 450 áhorfendur. Erlingur segir að atlætið hafa snúist um það að leikhússtjórinn hafi verið sonur kaupfélagsstjóra í Svíþjóð og góðu vanur. Erlingur segir þó ekki sömu sjónarmið verið ríkjandi í leikhúsinu við Tjörnina, hjá Leikfélagi Reykjavíkur. Þar var lítt salur og lítið fjármagn, og allt þurfti að ganga upp til að reksturinn stæði undir sér. Leikfélaginu bauðst að kaupa Iðnó en félagið hafði ekki ráð á kaupunum. Erlingur segir að þeim í Grímu hafi ofboðið að horfa upp á þetta. Þau hafi viljað taka upp nýja stefnu – að sýna þau leikrit sem Leikfélag Reykjavíkur og Þjóðleikhúsið hafi ekki haft vit á að sýna.²⁷ Í viðtalsbók Ingunnar Þóru Magnúsdóttur við Erling og Brynju Benediktsdóttur talar hann um „nauðsyn þess að stofna óháð leikhús, frjálsan leikhóp í Reykjavík sem ekki hefði þá yfirbyggingu og fjárhagsáhættu sem Þjóðleikhúsið hafði og reyndar Leikfélag Reykjavíkur líka.“²⁸ Einnig segir Erlingur að stofnendurnir hefðu „[rætt] þetta hugmyndafræðilega alveg ofan í kjölinn og [við] vorum sammála um að þessi tvö leikhús væru of þróngur vettvangur fyrir íslenska leiklist, að ég nefni nú ekki óttann þar á bæjum við íslensk handrit.“²⁹ Stefna Grímu, samkvæmt Erlingi, er því að vekja stærri leikhúsin til umhugsunar um að það sé meira í boði en kassastykkin svokölluðu.³⁰

Í orðunum hér á eftir sem má finna í viðtalsbók Ingunnar Þóru við þau Brynju og Erling felst eins konar stefnuyfirlýsing.

Við vildum styðja við íslenska leikritun án þess þó að einskorða okkur við íslensk verk heldur velja einnig ýmis erlend leikverk sem Þjóðleikhúsið og Leikfélagið þyrðu einna síst að leggja til atlögu við, þótt góð væru. Þótt ekki væri fyrir annað held ég að við höfum gert talsvert gagn því á þessum tíma olli nýtt íslenskt leikritshandrit leikhússtjórunum einungis höfuðverkjum. Að minnsta kosti þegar Þjóðleikhúsið átti í hlut og ætli megi ekki segja svipað um Leikfélag Reykjavíkur. En jafnvel bestu erlend leikrit

²⁵ Leikhússtjórinн sem Erlingur talar um var fyrsti leikhússtjóri Þjóðleikhússins, Guðlaugur Rósinkranz, sem sinnti því starfi frá 1949-1972.

²⁶ Vefsíða: <http://www.leikhusid.is/?PageID=4> Skoðað 11.03.2009

²⁷ Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20.02.2009.

²⁸ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 105

²⁹ Ibid

³⁰ Með kassastykkjum er átt við leikrit sem voru vel sótt og gáfu af sér hagnað en ekki tap.

verða aldrei annað en gestir og því vildum við hefja íslenska leikritun til vefs og virðingar.³¹

Í ævisögu Kristbjargar Kjeld segir að stofnfélagar Grímu hafi haft „vegsemd íslenskrar leikritunar“³² að leiðarljósi ásamt áhuga á að sýna ný erlend verk sem vöktu sérstaka eftirtekt í Evrópu á þessum tínum. Þar er einnig talað um fastmótaða „innri skipan aðalleikhúsanna tveggja“ sem iðulega völdu að setja verk ekki á svið ef búist var við dræmri aðsókn. Það sem þau gagnrýndu einkum í stefnu Þjóðleikhússins og Leikfélags Reykjavíkur var hversu litla áhættu stjórnendur leikhúsanna tóku í leikritavali. Svakölluð kassastykki voru algeng og lítið um ögrandi verkefni, leiksýningar sem hneyskluðu eða ýttu undir vitund fólks um þjóðfélagsástand eða tilvist mannsins. Ennfremur segir í bók Kristbjargar:

Leikklúbburinn Gríma vildi hinsvegar ganga til liðs við framvarðasveit leiklistarinnar í heiminum, skoða, skynja og kynna hér á landi hræringar sem áttu sér stað í evrópsku leikhúsi upp úr miðri öldinni. En þá var „leikstjóraleikhúsið“ eins og við þekkjum það nú til dags að taka á sig mynd og hugmyndafræðileg túlkun leikverka á sviði að ryðja sér til rúms í stað innlifaðra persónusýninga.³³

Arnar Jónsson leikari kom síðar inn í Grímu. Fyrsta verkefnið sem hann tók þátt í var *Fando og Lis* eftir spænska leikskáldið Fernando Arrabal sem frumsýnt var í febrúar árið 1966. Arnar bendir á að margt hafi breyst í leikhúsheimi Reykjavíkur frá árinu 1966. Leikhúsin hafi lítið verið að sýna ný íslensk verk eða ögrandi og öðruvísi verk. Að vísu hafi *Nashyrningarnir* eftir rúmenska leikskáldið Eugéne Ionesco verið sett upp, en öðrum var ekki sinnt. Arnar álítur að Gríma hafi ýtt úr vör breytingum sem komu fram í breyttu leiklistarumhverfi og verkefnavali. Gríman hafi ekki verið hrædd við að kynna bæði íslenska og erlenda höfunda sem ekki áttu greiða leið inn í hin leikhúsin. Arnar segir að með tilkomu Sveins Einarssonar leikhússtjóra árið 1963 hafi stefna Leikfélags Reykjavíkur breyst til muna því þá hafi verið teknir til sýninga höfundar á borð við Arrabal, Gombrovítsj og fleiri.

³¹ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 105

³² Jórunn Sigurðardóttir 1995: 85

³³ Ibid

Þorgeir Þorgeirsson fjallar um leikárið 1961-1962 *Tímariti Máls og menningar*. Hann nefnir meðal annarra gamanleikinn *Sex eða 7* og Leikfélag Reykjavíkur hefur haft til sýninga. Verkið fær óvæginn dóm hjá honum. Þjóðleikhúsið sýndi einnig á þessu leikári amerísku hermannarevíuna *Allir komu þeir aftur*. Um hana segir Þorgeir: „Vafasamt er að leikararnir hafi neinn áhuga á því að vinna við slíkt verk og enn vafasamara að leikhúsgestir taki við sér gagnvart þessum staðbundnu amerísku herbúðabréndurum.“³⁴ Líklega væri verkefnivalið hersetunni hliðholtt og segir Þorgeir að leikhúsið þjóni „stefnuleysi og menningartómleika íslenzkrar borgarastéttar.“ Merkilegur er leikdómur Þorgeirs um *Skugga-Svein* en þar er hann ekki ánægður með leikritaval Þjóðleikhússins. Í honum segir meðal annars:

[Í] *Skugga-Sveini* er upprunalegur og einfaldur tónn, einlægni, kýmnin er líklega barnaleg frá sjónarmiði þeirra sem agað hafa eyra sitt við skálaræður góðborgara, bíleigendur kalla þessháttar víst sveitamennsku og þykjast vera þess umkomnir að skammast sín fyrir slíkt. Nákvæmlega þetta hefur gerzt með Skugga vesalinginn, „leikmenning þjóðarinna“ er farin að skammast sín fyrir hann og reynir nú að dubba hann upp í útlenzk skartklæði. Hann verður ósköp ankannalegur í þessum búningi og búningurinn ankannalegur á honum. Þegar hugsað er um þessa sýningu [*Allir komu þeir aftur*] detta manni ósjálfrátt í hug kátbroslegar myndir af hegðun nýríkra frúva, sem vilja síst af öllu koma upp um „sveitamennskuna“ og sjá má í útlöndum drekka viskí með matnum til að undirstrika heimsmennsku sína. Þjóðleikhúsið þjáist af hliðstæðum menningarálkohólisma, sem stafar af minnimáttarkennd gagnvart öllu því, sem íslenzkt kynni að vera í fari þess. Það lítur á það sem hlutverk sitt að apa gagnrýnislaust tízkufyrirbæri hverskonar úr útlöndum án þess að gæta þess hvort um er að ræða fjölleikahús eða næturklúbb. Tilorðning íslenzks leikhúss kemur því ekki við og virðist ekki hvarfla öllu heldur að forráðamönnum þess en eiginkonan að íslenzkum heildsala þar sem hann situr á næturklúbb í París með sýningarstúlkum á feitu lærinu og pantar meira kampavín. Svona dyggilega þjónar leikhúsið stefnuleysi og menningartómleika íslenzkrar borgarastéttar. Menningarstefna Þjóðleikhússins er engin. Þar ríkir formleysið eitt ofar hverri kröfu. Fátt er svo með öllu illt. Fyrirstaðan er þessvegna heldur engin og þarvið skýrist þetta undraverða sem einstöku sinnum gerist, að þangað villast nýstárleg verk og fá góðar uppfærslur – því leikhúsið hefur hæfileikafólki á að skipa.³⁵

Þorgeir er þó ánægður með sýningu leikhússins á verki eftir Harold Pinter, *Húsverðinum*, og kallar hana viðburð. Hann segir svo:

³⁴ Þorgeir Þorgeirsson. 1962. „Leikhús.“ *Tímarit Máls og menningar* 1: 79

³⁵ Ibid: 81-82

Aðsókn að *Húsverðinum* mun vera nokkuð dræm – og nú vaknar ein fádæma barnaleg spurning: Hvernig stendur á því að leikhúsið notar ekki auglýsingabásúnuna með blaðamannafundum og leynimakki til að teyma fólk að sjá þessa frábæru sýningu? Ber það þá meir fyrir brjósti vinsældir söngleiksins [*Allir komu þeir aftur*], sem fróðir menn segja að standi ekki undir kostnaði þó allir Íslendingar kæmu að sjá hann?³⁶

Það er mikill hiti í Þorgeiri þegar hann tíundar aðferðir leikhúsanna við leikritaval. Hann talar um stefnu Þjóðleikhússins, sem virðist ekki fastmótuð heldur sé stefnan eingöngu að sýna leikrit sem muni skila einhverju í cassann. Hann segir þó að einstaka sinnum „villist“ verk þangað sem vert er að sjá. Grímufélagar höfðu eflaust sömu skoðun og vildu taka þessi verk sem einstaka sinnum villtust upp á svið hjá stærri leikhúsunum og sýna þau eingöngu. Grímufélagar höfðu það fram yfir stærri leikhúsin tvö að þau þurftu lítið að hugsa um peningaþáttinn. Þjóðleikhúsið og Leikfélagið þurftu að horfa á áhorfstölur og innkomu en Gríma gat frekar horft á hugsjónina - þau höfðu litla peninga og unnu í sjálfbóðavinnu og gátu því frekar einbeitt sér að því sem máli skipti fyrir þau – að koma á svið leikritum sem *burfti* að sýna að þeirra mati.

Rödd almenning heyrðist þó stundum, eins og í þessari grein sem birtist í *Alþýðublaðinu*:

Allur þorri þess fólks sem leikhús sækir, gerir það í þeim tilgangi, fyrst og fremst, að skemmta sér. [...] En eftirtektar vert má það heita, að sumir þeir, sem nokkra atvinnu hafa af því að skrifa í blöð um sjónleiki þá, sem leikhús vor taka til meðferðar hverju sinni, virðast vera nær gersneyddir öllu skopskyni. Fyndin leikhúsverk, alþýðleg og skemmtileg, virðast jafnvel ekki eiga upp á pallborðið hjá einstaka gagnrýnanda. Peir eru svo miklir menningarvitar og taka sjálfa sig svo hátíðlega, að þeir myndu sennilega naga sig í handarbókin af sneypu, ef þeim yrði það á sjálfum að brosa í leikhúsi (enda víst lítil hætta á því). [...] En hinir ströngu dómarar vinna illt verk ef þeir fæla það fólk frá leikhúsunum, sem kemur þangað oft nær eingöngu til að eiga þar skemmtilega og ánægjulega kvöldstund í snotru umhverfi, við gamansaman leik af léttara taginu, og kann, a.m.k. ekki enn, að meta framúrstefnu og absúrdisma. Hví ekki að lofa því að eiga sína skemmtun í friði?³⁷

³⁶ Ibid: 98

³⁷ RJÓH. 1970. „Hugsað á heimleið úr leikhúsi.“ *Alþýðublaðið*, 16.11.1970.

Höfundi greinar er mikið niðri fyrir. Þrátt fyrir að gamanleikir geti stundum talist til „lágmenningar“ séu til einstaklingar sem færu ennþá í leikhús eingöngu til að skemmta sér. Það sem stofnendum Grímu og mörgum gagnrýnenda fannst var að þorri sýninga var erlend verk, revíur og gamanefni. Þau settu ekki beinlínis út á gamanleiki, heldur fannst of mikið af þeim og of lítið af alvarlegu efni.

Í ævisögu Lárusar Pálssonar, leikara, sem starfaði fyrst með Leikfélagi Reykjavíkur og síðar hjá Þjóðleikhúsinu er vitnað í einkabréf hans til Tims vinar hans. Lárus átti frekar stormasamt samband við þjóðleikhússtjóra þess tíma, Guðlaug Rósinkranz, og var oft útilokaður frá verkefnum í hinu nýstofnaða leikhúsi. En bréf hans gefur að sama skapi til kynna hvað var að gerast í Þjóðleikhúsinu á þessum tíma.

En veruleikinn svaraði ekki alltaf til væntinganna. „Drottinn minn, hvað mér leiðist,“ skrifar hann Tim eftir að Þjóðleikhúsið hafði starfað í átta ár. „Ég er víst orðinn þreyttur á öllu því hálfgerða drasli sem hér er unnið (líka af undirrituðum),“ segir hann.³⁸

Lárus var ekki alltaf ánægður með innra skipulag Þjóðleikhússins. Það má samt einnig skilja það þannig að hann hafi óskað meiri metnaðar í sýningum og jafnvel verkefnavali en verið hafði.

Í leikdómi eftir Ásgeir Hjartarson sem birtist þann 10. mars árið 1963 um sýningu Leikfélags Reykjavíkur á *Eðlisfræðingunum* segir: „Í mínum augum er flutningur þessa hugtæka, tímabæra og þróttmikla verks merkur atburður og feginsamlegur og í öllu samboðinn Leikfélagi Reykjavíkur.“³⁹ Í lok dómsins segir Ásgeir: „Óska og ætla má að reykvískir leikgestir þekki sinn vitjunartíma og fjölsæki þessa hugtæku snjöllu sýningu.“

Þjóðleikhúsið tók *Nashyrningana* eftir Eugéne Ionesco til sýninga nokkrum mánuðum áður en Gríma var stofnuð. Ásgeir talar um að Ionesco sé umdeildur og að boðskapur hans einkennist af „fyrirlitningu á heiminum, lífinu, manninum“⁴⁰ Álit Ásgeirs á Ionesco er svohljóðandi:

³⁸ Þorvaldur Kristinsson. 2008. *Lárus Pálsson leikari*. Bls. 283. JPV, Reykjavík.

³⁹ Ásgeir Hjartarson. 1980. *Leiknum er lokið*. Bls. 62. Iðunn, Reykjavík.

⁴⁰ Ibid: 34

Þó að Ionesco skopist jafnan óþyrmilega að gerfilífi smáborgarans er stefna hans skilgetið afkvæmi borgaralegs þjóðfélags og ber dauðann í brjósti sér. Djúphygли hans verður mjög að draga í efa, en dást að leið að óvenjunæmu auga hans fyrir möguleikum sviðsins, snjöllum og djarflegum tilraunum með ný leikræn forn, beizkri en litríkri kímni og sannri trúðlist; Eugéne Ionesco er ef til vill ekki mikið skáld, en hann hefur auðgað leikmenntir okkar daga.⁴¹

Dómur Ásgeirs undirstrikar það sem talað er um hér á undan. Hann sýnir glögglega að það sem staerri leikhúsin hafa verið að sýna er ekki nægilega krefjandi fyrir leikhúsgesti og ekki í takt við það sem er að gerast í Evrópu. Þar er verið að sýna verk sem þykja athyglisverð og deila á ríkjandi stjórnskipulag, eftirmála stríðsins og aðbúnað fólks í samfélagini. Þorvarður Helgason segir í viðtali að hér á Íslandi hafi annað sjónarmið ráðið ríkjum en á meginlandi Evrópu. Hér hafi mestmeginnis verið litið á leikhús til gamans, ekki sem menningarstofnun. Hér hafi leikhúsin verið mjög treg að taka ný leikverk til sýninga, helst áttu það að vera verk sem voru klassísk, eða arðvænleg verk. Þorvarður sagði að einna helst hafi Þorsteinn Ö. Stephensen leiklistarstjóri hjá útvarpinu verið duglegur, enda auðveldara að setja upp útvarpsleikrit heldur en leikrit á sviði. Þorsteinn hafi til dæmis tekið til flutnings leikrit eftir Sartre, *Heiðvirðu skækjuna*. Skoðun Þorvarðar Helgasonar er sú að almenningur hér hafi einfaldlega ekki verið á sömu sveiflutiðni og almenningur í Evrópu. Erfiðara hafi verið að halda takti við það sem var að gerast í daglegu lífi fólks annars staðar í heimsálfunni. Þrátt fyrir að hér hafi hlutfallslega farist fleiri en annars staðar þá stóðu Íslendingar frekar fyrir utan seinni heimsstyrjöldina og fundu því ekki jafnmikið fyrir stríðinu og afleiðingum þess. Í Evrópu logaði allt í sárum og var fólk farið að krefjast leikrita sem komu fram með nýjungar og í takt við ríkjandi tíðaranda.⁴² Þorvarður bendir á að fólk í Evrópu hafi almennt verið reitt vegna afleiðinga styrjaldarinnar sem setti líf svo margra úr skorðum. Listin og leikhús ættu helst að einbeita sér að því sem á að bjarga fólk, ekki einungis að skemmta því. Þorvarður segir að fólk vilji hafa skemmtanagildi í leiksýningum en ekki síður að þær skilji eftir sig eitthvað umhugsunarvert.

⁴¹ Ibid: 35

⁴² Viðtal við Þorvarður Helgason. Tekið 24.09.2009.

Íslendingar græddu fjárhagslega á bæði fyrri og seinni heimsstyrjöldinni en raunin var allt önnur víðast hvar í Evrópu. Þorvarður segir að félagar í Grímu hafi haft önnur viðhorf en almenningur á Íslandi. Hann segir að þau hafi viljað lofa Íslendingum að sjá hvað hefði orðið til úr því sem að þeirra mati var heimska, sem og þessari styrjöld, og hafi þess vegna sett upp þessi verk. Verkin hafi verið leið til tjá þennan veruleika. Til dæmis hefðu *Læstar dyr* eftir Jean-Paul Sartre verið gagnrýni á hegðun fólks en það endar í Víti fyrir að hafa brotið af sér. *Vinnukonurnar* er verk um uppreisn fátækra stúlkna sem kúgaðar eru af viðbjóðslegri manneskju. Einnig hafi *Biedermann og brennuvargarnir* verið dæmi um svipað. Þau hafi fyrst og fremst viljað sýna Íslendingum eithvað sem var öðruvísi og ögrandi og kallaði fram aðrar tilfinningar eftir sýningu en kassasýningarnar.⁴³

Í ævisögu Kristbjargar er talað um undirrót þess að Gríma var stofnuð.

Af greinum á vettvangi lista sem ungar menntamenn skrifa í blöð á þessum tíma má greina töluverða deiglu. Menn höfðu farið víða um lönd í Evrópu, dvalið í Austur-Evrópu, Vínarborg, París, Barcelona og á Norðurlöndunum. Eftirstríðsárunum er lokið og listir blómstra í Evrópu. Bertolt Brecht hefur fengið til umráða eigið leikhús í Austur-Berlín og almennt er listinni ætluð meiri ábyrgð í samfélagi mannanna en áður hafði verið. Það er í þessari deiglu sem Gríma verður til.⁴⁴

Það voru margir sem vildu hafa áhrif á leikritaval í Reykjavík áður en Gríma var stofnuð. Um einn stofnenda Grímu, Magnús Pálsson, er skrifað í bók Ólafs J. Engilbertssonar, *Leikmyndlist á Íslandi*, sem gefin var út árið 2007. Samstarf hans við myndlistarmanninn Dieter Roth, opnum verslunarinnar Kúlunnar við Bergstaðastræti og samband við aðra listamenn varð til þess að hann fór að gera meiri kröfur til leikshússins.⁴⁵ Magnús var ritari í stjórn Leikfélags Reykjavíkur árið 1959. Þegar ákveðið var hvaða verk skyldu sýnd leikárið 1959-1960 kom til álita að sýna verk eftir Pirandello, *Sex persónur leita höfundar* og *Beðið eftir Godot* eftir Beckett hvort á eftir öðru en af fjárhagslegum ástæðum þótti það ekki skynsamlegt. Sumir sögðu að það væri hreinlega

⁴³ Ibid

⁴⁴ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 88

⁴⁵ Ólafur J. Engilbertsson. 2007. *Leikmyndlist á Íslandi*. Bls.31. Leikminjasafn Íslands, Reykjavík.

ekki sniðugt að sýna slík verk yfir höfuð. Leikfélagið væri ekki og ætti ekki að vera tilraunaleikhús. Þrátt fyrir að verkin tvö væru sýnd þetta árið var bandarískur gamanleikur, *Gestur til miðdegisverðar*, eftir George S. Kaufman og Moss Hart settur á verkefnaskrá milli hinna tveggja. Magnús sagði af sér sem ritari stjórnar meðal annars vegna þessa gamanleiks. Er vitnað í fundagerðabók Leikfélags Reykjavíkur þar sem sagt er að Magnús hefði verið mjög á móti því hugarfari sem lægi að baki leikritavali og hversu mikil áhersla væri á kassastykki. Ef leikarar hefðu það að aðalatvinnu að fá fólk til að hlæja væri það eitthvað sem þyrfti að skoða. „Magnús sagðist vilja kosta litlu til tjalda og búninga en leggja þess meira upp úr því að „listin“ fengi að njóta sín og vísaði til útlanda.“⁴⁶ Hann velti í raun upp þeirri grundvallarsprungu hvert hlutverk listarinnar í samféluginu ætti að vera: Að skemmta fólk eða vekja það til umhugsunar? Sagði hann einnig mikinn eðlismun á aðalpersónunum í leikriti Pirandellos og Becketts annars vegar og hins vegar persónum *Gesta til miðdegisverðar*, *Deleríum búbónis* og *Grænu lyftunnar*. *Deleríum búbónis* var farsakenndur gleðileikur eftir þá Jónas og Jón Múla Árnasyni og varð gríðarlega vinsæll. Lýsing á innihaldi leikritsins er svohljóðandi:

Deilt var á opinskáan og umbúðalausán hátt á ýmsilegt sem betur mátti fara í íslensku þjóðlífi, einkum var skeytunum beint að bröskurum í viðskipta- og stjórmálalífinu en einnig að alls konar snobbi. Allt var sett fram á gamansaman hátt og höfundunum virtist fjarri skapi að vega að mönnum og særa. Peir voru komnir til að skemmta og gleðja.⁴⁷

Magnús reyndi að fá stjórnina til að hætta við sýninguna á *Deleríum búbónis* en það var ekki samþykkt. Fannst mönnum það vera svik við leikarana og félagið sjálft. Einnig vildi hann leggja áherslu á íslensk verk, því honum fannst allmög Erlend verk vera í fyrirrúmi.

Því væri svo komið að eftir sextíu ára starf Leikfélagsins að „enginn boðlegur [innlendir] leikskáldskapur væri hér til. Magnús lýsti síðan stefnu sinni í eftirfarandi atriðum: „Hætt sé við kassastykki. Leiksýningar gerðar sem minnst háðar fjárhagsaðstæðum með sparnaði í tjöldum og búningum. Verkefni séu valin eftir listrænu mati. Öll starfsemin

⁴⁶ Eggert Þór Bernharðsson og Þórunn Valdimarsdóttir 1997: 251

⁴⁷ Ibid: 254

færð til nútímalegra forms.“ Að lokum mæltist hann til þess að stjórnin skýrði stefnu sína á liðnu leikári.⁴⁸

Formaður félagsins, Steindór Hjörleifsson, hvatti menn til að hugsa um það sem Magnús hefði sagt en án þess að vera sammála honum í öllu. Steindór vildi ekki hætta við að sýna *Deleríum búbónis*. Hann sagði að það hefði verið ákveðið að sýna ekki tvö ný verk hvort á eftir öðru og að stjórnin hefði samþykkt það. Einnig minntist Steindór á að það borgaði sig fjárhagslega fyrir leikhúsið að sýna kassastykki inn á milli. Þorsteinn Ö. Stephensen fagnaði umraeðunni og sagði skoðun Magnúsar réttmæta. Taldi hann þó þær breytingar sem Magnús legði til myndu þurfa að gerast á annan hátt en með svo róttækum aðgerðum. Leikfélag Reykjavíkur myndi halda áfram á sömu braut og áður.

Loks sagði Þorsteinn Ö. að vissulega gæti verið skemmtilegt að koma á fót „leikhúsi með gáfuðum áhugamönnum“ en sennilega væri það erfiðara á Íslandi en annars staðar. Hins vegar væri það ekki hlutverk Leikfélagsins. Happadrýgra spor væri að gera það að atvinnuleikhúsi vegna listrænnar samkeppni milli leikhúsa.

Magnús svaraði á þá leið að hann vildi ekki breyta Leikfélagi Reykjavíkur heldur skera niður kostnað, laun væru greidd og að listræn stefna væri í takt við strauma úti í heimi. Hann sagðist ekki vera á móti gamanleikjum en það þyrfti vissan mælikvarða sem unnið væri eftir.⁴⁹

Aðspurður um hvort hann hafi viljað gera Iðnó alfarið að tilraunaleikhúsi árið 1961 segir Magnús Pálsson: „Svarið er sennilega nei. En þá kemur aftur að spurningunni um listrænan metnað sem oft vill þvælast fyrir í leikhúsum. Ég vildi að LR hefði listrænan metnað og hætti að fást við rusl. Ég hef aldrei séð neina skilgreiningu á hugtakinu tilraunaleikhús. Hvað er það eiginlega? Orðið var gjarna notað af kurteisum leikhúsmönnum sem vildu distansera sig í augum kurteisra kollega þeirra og áhorfenda frá þessu herfilega fyrirbæri sem sveif í þoku fyrir hugskotssjónum þeirra sem eithváð svart í einhverjum kjallara eða skemmu þar sem leikmyndin var einkum bara leikmunir. Einhverjar verulegar tilraunir í gerð leiksýninga komu til löngu seinna ef frá eru talin

⁴⁸ Þórunn Valdimarsdóttir og Eggert Þór Bernharðsson 1997: 252. Ekki var hægt að nálgast fundagerðabók Leikfélags Reykjavíkur sem vísað er í tilvitnuninni.

⁴⁹ Ibid: 253

verk absúrdistanna en þau voru alltof fá til að geta verið grunnur að nokkrum leikhúsrekstri á þessum tíma.“⁵⁰

Þeirri spurningu er svo varpað fram í bók Ólafs, hvað hefði verið sem rak myndlistarmanninn Magnús í að reka leikmyndalaust tilraunaleikhús frekar en hanna leikmyndir fyrir atvinnuleikhús.

Aðspurður um hvort starf Grímu grundvallaðist of mikið á texta og of lítið á rýmis- eða sviðsetningarhugmyndum segir Magnús: „Miðað við þær aðstæður sem Gríma starfaði á veit ég ekki hvort hægt hefði verið að ætlast til meiri framsækni. Tjarnarbíó varð vegna fastrarar sætaskipunar ekki annað en gægjukassaleikhús þótt ekki væri þar prósenium. Það er ákaflega takmarkað sem hægt er að gera með rými í slíku umhverfi. Ég býst samt við að við höfum notað einhverjar innkomur úr sal og yfirleitt notað salinn heldur meira en þá tíðkaðist. Fábreytni leikmynda stafaði af þróngum efnahag en einnig af ásetningi að því leyti að menn vildu gjarnan sýna fram á að ekki væri nauðsynlegt að hneppa leikhús í fjárhagslega fjötra vegna dýrra umgjarða leiksýninganna. Áhersla á texta tel ég ekki að hafi verið meira en tíðkaðist í öðrum leikhúsum.“⁵¹

Í bók Ólafs er einnig tekið fram að Gríma hafi veitt leikmyndateiknurum gott tækifæri til að stíga sín fyrstu spor, s.s. Sigurjóni Jóhannssyni og Messíönu Tómasdóttur. Sigurjón gerði leikmyndir fyrir verkin *Ég er afi minn* og *Lífsneista*, sem Magnús Jónsson skrifaði og voru sett upp af Grímu. „Messíana þreytti einnig frumraun sína sem leikmyndateiknari hjá Grímu. Hún gerði leikmynd og búninga við *Sæluríkið* eftir Guðmund Steinsson í leikstjórn Kristbjargar Kjeld í ársbyrjun 1969.“⁵²

Salvör Aradóttir skrifaði ritgerð í Danmörku árið 1978 um íslensk sjálfstæð leikhús sem til voru á árunum 1960-1975. Hún gerir stutta úttekt á hverju leikhúsi fyrir sig. Salvör segir að staersta vandamál Grímu til að byrja með hafi verið að fá húsnæði undir starfsemina. Þar vitnar hún í bréf til Reykjavíkurborgar sem dagsett er 30. júní 1960 og í því stendur að forsvarsmenn Grímu vilji fá húsnæði fyrir lítið leikhús sem þau hafi áform um að verði einskonar lyftistöng fyrir leiklistarlíf í landinu. Markmið þessa leikflokkss sé að fá tækifæri til að aðskilja sig frá þeim

⁵⁰ Ólafur J. Engilbertsson 2007: 32. Vitnað er í viðtal sem tekið var við Magnús 17. apríl 2001.

⁵¹ Ibid: 36

⁵² Ibid

leikhúsum sem sýni mestmegins erlend verk og dylst ekki að þar er átt við stóru leikhúsin. Forsvarsmenn félagsins sögðust vilja verða millivegur milli skóla og aðalleikhúsanna í Reykjavík. Salvör vitnar síðan í dagblaðið Vísi þar sem lesa má að félagið hafi fengið neitun frá bæjarféluginu um þetta húsnæði.⁵³ Erlingur segir að styrkur hafi verið sá að Gríma hafi ekki haft neina yfirbyggingu og þau hafi ekki verið neinum háð. Svo „hryllilega engum háð“ að þau brutust inn í Tjarnarbæ. Það hafi þó ekki verið án alls velvilja, því þau fengu lykil að húsnæðinu og að rafmagnið hafi verið borgað fyrir þau.⁵⁴ Í ævisögu Brynju og Erlings er þetta orðað svo:

Tjarnarbíó gamla, sem nú heitir Tjarnarbær, stóð autt um þessar mundir, var í hálfgerðu reiðileysi og þar fórum við inn án þess þó að hafa til þess neitt leyfi. Ég held að það séu ekki neinar ýkjur þó ég orði það svo að við höfum brotist þarna inn. Við fengum lánaðan lykil og einhver afskipti hafði Páll Líndal af okkur fyrir hönd borgarinnar. Ef ég man rétt held ég að borgin hafi oftast greitt rafmagnið.⁵⁵

Viðtal við þær Vigdísí Finnbogadóttur og Kristbjörgu Kjeld birtist í kvennablaðinu *Frúnni*. Þær voru spurðar um tilurð þess að Gríma varð til og hvernig þeim hafi gengið. Þær hafa aðra sögu að segja um húsnæðismálin:

Þær segja frá: Gríma fæddist fullsköpuð í fyrravor og er því ársgömul um þessar mundir. Þá var búið að ganga með hana í tvö ár og það ekki hljóðalaust. Eftir því sem hún óx og gerðist óumflýjanlegri staðreynd, varð nauðsyn að útvega henni þak yfir höfuðið meira knýjandi. Hver könnunarferðin á fætur annarri var farin um bæinn í leit að húsnæði og oftar en einu sinni var farið fram á það við bæjaryfirvöldin að fá til afnota skúr í vesturbænum, skúr í austurbænum eða einhvern skúr einhvers staðar. Það er varla til sá tómi hjallur eða braggi í bænum sem við höfum ekki skoðað í krók og kring og hugsað: skyldi vera hægt að leika í honum þessum? En heilbrigðiseftirlitið í bænum er traust og til sóma og náði alla leið til Grímu um meðgöngutímann. Skúrarnir voru úrskurðaðir ónothæfir skv. heilbrigðislöggjöf. Í fyrravor fór að kvíast, að Tjarnarbíó myndi losna með haustinu. Þarna var komið hús hugsjónanna, „tilbúið undir tréverk“, eins og þar stendur, en tréverk í okkar augum var fyrst og fremst leiksvið. Annað, sem skipti mestu mál, var þegar fyrir hendi, þ.e.a.s. sæti fyrir áhorfendur. Fréttin hleypti svo miklum eldmóði í Grímu, að hún heimtaði að sjá dagsins ljós í þeirri mynd, sem hún nú er, og

⁵³ Salvör Aradóttir. 1978. *Det alternative teater på Island 1960-1975. Dets forudsætninger, erfaringer og muligheder.* Bls. 17. En historisk opgave til bifagseksamen, sommer.

⁵⁴ Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20. 02.2009.

⁵⁵ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 106

skikkaði okkur aðstandendur sína til að fara að berjast fyrir tilveru sinni upp á líf og dauða, eða heita engir menn ella. Við erum stundum að hlæja að því núna, en á þessum löngu sumarnóttum í fyrra, þegar Gríma var að rétta sig úr kútnum, lærðist okkur fyrst hvað hægt er að bjóða talfærunum. Aldrei á ævi okkar höfum við talað önnur eins reiðinnar býsn. Allt var vegið og metið, allar leiðir rannsakaðar. Við gengum bónarveg til þeirra forráðamanna bæjar og ríkis, sem við héldum að gætu haft áhrif á umsókn okkar um vist í Tjarnarbíói og vorum eftir þau ferðalög ýmist dansandi af bjartsýni eða á valdi myrkustu svartsýni. Eftir allar þessar umræður fór þó svo að lokum, að það var mest fyrir tilviljun að við settumst að í bíóinu. Við höfðum gert ráðstafanir til að setja fyrstu sýninguna okkar á svið í Hagaskólanum, því húsinu var nefnilega óráðstafað fram að áramótum og við svo hugmyndasnauð – eða löghlýðin – að okkur datt ekki í hug að vera þar að svo komnu máli. Húsið hafði staðið autt í nokkrar vikur, þegar okkur loksins hugkvæmdist að fara þá leið og fengum þá hið ljúfa svar: veskú, sjálfsagt. Þar með var nánasta framtíð Grímu ákveðin og nú var hætt að tala og ekki um annað að ræða en að nota hendurnar á hamra eða nagla.⁵⁶

Kristbjörg Kjeld lýsir aðkomunni í Tjarnarbíói svona:

Aðkoman niðri í Tjarnarbíói var hryllileg, alveg hörmuleg. Baksviðs var allt á floti og við þurruðum upp og þrifum ótrúlegan óhroða um allt húsið. Það fór mikill tími bara í að taka til. Svo var þessi óskaplega hlandlykt frammi á ganginum, kom frá klósettunum, niðurföllin höfðu verið stífluð – örugglega í óratíma – og voðalegt vesen að hreinsa allt saman út. Lyktin náðist aldrei almennilega í burtu. En það var hlegið að þessu líka og þótti vera hluti af stemningunni við frumsýninguna á *Læstum dyrum* að hafa svona ekta franska „pissoir“ lykt í anddyrinu.⁵⁷

Það er athyglisvert að sjá misräemið í frásögn kvennablaðsins og ævisögu Erlings og Brynju. Kannski var viðtalið tekið þegar Grímufélagar voru nýbúnir að setjast að í húsnaðinu og málið enn á viðkvæmu stigi. Það virðist þó sannarlega hafa verið erfitt fyrir Grímu að fá húsnaði undir starfsemina. Yfirvöld gáfu sig kannski þegar þau sáu að leikklúbburinn var kominn til að vera og myndi ekki fara. Ef hugsað er um meðlimi Grímu sem „uppreisnarmenn“ eða róttækt hugsjónafólk, getur sú tilhugsun jafnvel verið heillandi og algerlega í takt við sjónarmið þeirra; að þau hafi hreinlega verið eins og hústökufólk. Það voru þó fleiri sem störfuðu í húsinu. Leikhús

⁵⁶ Frúin: kvennablað. 1962. „Gríma.“ 1: 10-11

⁵⁷ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 94

æskunnar hafði þar líka aðsetur, stundum var þessi klúbbur líka kallaður Tjarnarleikhúsið. Í ævisögu Brynju og Erlings segir að Leikhús æskunnar hafi sýnt leikritið *Einkennilegur maður* eftir Odd Björnsson og hafi farið með það í leikferð um Ísland. Í forsvari fyrir leikfélagið hafi verið Guðjón Ingi Sigurðsson, og þegar á leið blandaðist félagið saman við Grímu.

Salvör segir svo frá að á árunum 1963-1964 sem Tjarnarleikhúsið, eða Leikhús æskunnar, hafi verið starfandi hvorki gátu né vildu atvinnuleikhúsin veita nýútskrifuðum leikurum atvinnu. Það var æskulýðsstarf í Tjarnarbæ og höfðu þau sem voru í því starfi einnig fengið leyfi til að nýta húsnæðið. Meðlimir Tjarnarleikhússins höfðu langflestir verið útskrifaðir frá leiklistarskólum en fengu lítið að gera við sitt hæfi í stóru leikhúsunum tveimur. Gerðu þau því samkomulag við borgina að ekki þyrfti að borga leigu gegn því að leiðbeina á leiklistarnámskeiðum og annað sem gæti komið í stað leigu. Meðlimir Tjarnarleikhússins fengu hins vegar annað hvort laun á almennum vinnumarkaði eða þá voru á launum hjá Þjóðleikhúsinu fyrir statistahlutverk eða fyrir aðra vinnu.⁵⁸ Erlingur segir að í Leikhúsi æskunnar hafi Guðjón Ingi Sigurðsson verið á svipuðu róli og þau í Grímu. Það hafi hins vegar eingöngu verið tilviljun þar sem þau hafi ekki ákveðið að vera samferða. Guðjón hafði verið að starfa að ýmsum æskulýðsmálum og starfaði í ýmsum klúbbum s.s. ljósmynda- og leikklúbbum. Grímufélögum hugnaðist vel samstarf við hann og þá sem með honum voru. Guðjón hafi hinsvegar verið kominn lengra á veg í leiklistinni, því hann og Leikhús æskunnar sýndu fyrsta verk Odds Björnssonar eins og áður sagði.⁵⁹ Þau sýndu líka *Hús Bernhörðu Alba* eftir Federico Garcia Lorca og Helgi Skúlason leikstýrði því. Síðar var það sýnt hjá Leikfélagi Reykjavíkur með sama leikstjóra en öðrum leikurum.⁶⁰

Gríma ásamt öðrum hafði Tjarnarbæ til ráðstöfunar fyrstu árin. Síðan varð Sveinn Einarsson leikhússtjóri í Iðnó og fékk hann umráðarétt yfir Tjarnarbæ fyrir Leiklistarskóla Leikfélagsins. Kristbjörgu minnir að það hafi gerst um árið 1964. Þau voru ekki rekin í burtu en þurftu að hafa samráð við Svein um húsnæðið. Kristbjörg ræddi við Svein og segir svo frá:

⁵⁸ Salvör Aradóttir 1978: 17

⁵⁹ Viðtal við Erling Gíslason, tekið 20.02.2009

⁶⁰ Salvör Aradóttir 1978: 17

Ég spurði hann nú bara beint út hvort hann vildi ekki gefa ungu fólki tækifæri til að vinna eftir að það útskrifaðist. Ég man ekki hverju hann svaraði en okkur vildi hann ekki, það var ljóst. Seinna stofnuðu leiklistarnemar eða þeir sem voru nýútskrifaðir Litla leikfélagið í Tjarnarbíói og voru í sterkum tengslum við Iðnó. Við rugluðum nú samt eitthvað saman reytum og stundum var sama fólkið að leika hjá okkur og hjá þeim.⁶¹

Síðar flutti Gríma sig í Lindarbæ, þar sem nokkrar sýningar voru sýndar, m.a. *Hvað er í blyhólknum?* eftir Svövu Jakobsdóttur.

Flest lýsa þau vinnunni í Grímu sem sjálfboðavinnu. Það voru litlir peningar til og erfitt að setja upp sýningar með jafn lítið fjármagn og þau höfðu undir höndum. Þetta má sjá í bók gjaldkera frá árunum 1965-1966 og 1966-1967, þeirra Jóhönnu Norðfjörð og síðar Þórhildar Þorleifsdóttur. Sýningarnar sem um ræðir eru *Fando og Lis* og *Amálía* sem sýndar voru á sama tíma og síðar *Lífsneisti* og *Ég er afí minn* sem einnig voru sýndar saman. Frá frumsýningu *Fando og Lis* og *Amálíu* er greitt fyrir selda miða og leikskrá 11.715 krónur. Á annari sýningu eru 44 seldir miðar á 125 krónur, samtals 5.500 krónur. 30 miðar eru seldir á 60 krónur, og 31 leikskrá er seld á 31 krónu. Inn í kassann þetta kvöld koma 7.610 krónur. Á næstu sýningu eftir það sem dagsett er 21.febrúar '66 eru seldir miðar fyrir 5.435 krónur. Næsta sýning skilar 16.710 krónum og fært er í bókina að háskólaþólk hafi fengið miðann á 62,50 krónur og 33 boðsmiðar hafi verið gefnir. Næsta sýning gefur 8.315 í kassann því næst sýning á eftir því 7.275 og tvær síðustu sýningarnar gefa af sér 8.827,50 og 10.470 krónur.

Tekjur af *Lífsneista* og *Ég er afí minn* er 64.169 krónur fyrir allar sýningar. Þar kemur fram að 48 miðar voru seldir á 110 krónur, 6 miðar á 75 krónur, 24 miðar á 55 krónur og 33 leikskrár. Samkvæmt kvittunum fyrir innborgunum er mjög samviskusamlega greitt inn á bók upphæð sem er til jafns við upphæð í bókhaldsbókinni. Gríma greiddi líka skuldir sínar því í bókhaldsbókinni er að finna kvittun frá Menntamálaráðuneytinu að Gríma hafi endurgreitt styrk sem leikfélagið fékk í misgripum upp á 25.000 krónur og er dagsett 25.október árið 1966.⁶²

Kristbjörg segir í viðtalsbók sinni að þau hafi ekki alltaf verið að vinna í Grímunni, heldur hafi komið saman þegar um verkefni var að ræða. Það hafi þó alltaf verið stjórn þar sem

⁶¹ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 107

⁶² Bókhaldsbók Grímu fyrir árin 1965-66 og 1966-76. Bók gjaldkera; Jóhönnu Norðfjörð og Þórhildar Þorleifsdóttur.

voru ritari, gjaldkeri og formaður. Hún segir líka: „Ég var stundum gjaldkeri félagsins – kunní það frá Hreyfli í gamla daga – og við héldum saman reikningunum og reyndum að leggja einhverja peninga til hliðar svo hægt væri að halda áfram.“⁶³ Þau skiptu embættunum á milli sín og héldu fundi. Þau héldu vel utan um bókhaldið og þó félagið hafi fengið einhverja styrki var ekki mikið um slíkt. Kristbjörg telur að nú á dögum sé þetta svipað hjá leikhópum þó að launagreiðslur séu orðnar algengari. Þau fengu sjaldan borgað fyrir það að leika. „Nei, nei, aldrei neitt borgað, við gáfum eitt gott partý.“⁶⁴ Ef hagnaður var af sýningu þá skiptist ágóðinn í ákveðnu hlutfalli milli leikaranna og Grímu, en sjaldan kom til þess. Áhuginn hafi verið það sem dreif Grímu áfram og þetta var frumkvöðlavina að mati Kristbjargar. Þrátt fyrir góðan ásetning heyrðust þó einhverjar raddir um ágæti þessarar stefnu eins og Kristbjörg lýsir:

Samt voru alltaf einhverjir ansi mikið að ráðast í verk sem við réðum ekki við. Við værum að taka þau frá leikhúsunum. [...] þá var kannski eitthvað hæft í því. En ég segi það enn og aftur að starfsemi eins og þessi er bráðnauðsynleg, ekki síst sem ögrun fyrir stór leikhús sem hafa eitthvert fjármagt. Litla sviðið verður t.d. til upp úr þessu, fyrst í Lindarbæ og svo í Þjóðleikhúskjallaranum.⁶⁵

Fyrsta gagnrýni Sigurðar A. Magnússonar á framlag Grímu var jákvæð. Í flestum dóum sínum um leikverk þeirra var hann mjög vongóður, jákvæður og örlátur á hrós í þeirra garð. Í inngangi að leikdómi hans um leikritið *Læstar dyr* eftir Jean-Paul Sartre eru þessi ummæli:

Lítill hópur ungra áhugamanna um leiklist tekur saman höndum, útvegar sér húsnæði til bráðabirgða með miklum erfiðismunum, velur sér snjallt leikrit og setur það á svíð með hjálp góðra manna. Allt er þetta gert í sjálfsboðavinnu og í þeim anda fórnfysi og brennandi áhuga, sem einkennir ungt fólk með hugsjón. Hugsjónin er að koma hér upp föstu tilraunaleikúsi, sem bæði kynni það bezta og nýstárlegasta úr erlendri leikmennt og verði jafnframt íslenzkum höfundum eggjun til að semja og gera tilraunir með leikhúsverk. Svona voru í stuttu máli tildróg frumsýningaráinnar í Tjarnarþíóri á mánudagskvöldið, en með henni haslaði leikklúbburinn Gríma sér völl í bæjarlífínu.⁶⁶

⁶³ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 106-107

⁶⁴ Ibid: 105

⁶⁵ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 105

⁶⁶ Sigurður A. Magnússon. 1961. „Gríma: Læstar dyr.“ Bls. 6. *Morgunblaðið*, 16. nóvember.

Viðtökur voru víðast hvar mjög jákvæðar og nánar verður sýnt fram á í leikritakaflanum að Gríma var í frumkvöðlastarfi sem þótti mjög þarf og nauðsynlegt fyrir íslenskt leikhúslíf.

Eins og áður er sagt var Gríma í upphafi leikklúbbur með sex einstaklingum; Kristbjörgu Kjeld, Erlingi Gíslasyni, Þorvarði Helgasyni, Magnúsi Pálssyni, Vigdísí Finnbogadóttur og Guðmundi Steinssyni og þau voru menntað leikhúsfólk, leikarar, höfundur og leikmyndahönnuður. Þegar á leið varð hópurinn ekki sammála um stefnumið Grímu. Nokkur þeirra vildu opna Grímu fyrir frekara samstarfi við aðra leikara og jafnvel ófaglært starfsfólk, en aðrir vildu hafa sama skipulag og áður - lokaðan klúbb. Heimildum ber þó ekki saman um hvað það var sem gerðist nákvæmlega en hér verður stuðst við heimildir sem til eru um klofning leikfélagsins.

Erlingur Gíslason, Kristbjörg Kjeld og Guðmundur Steinsson vildu opna Grímu. Vigdís Finnbogadóttir, Magnús Pálsson og Þorvarður Helgason vildu halda upphaflegri stefnu. Í ævisögu Kristbjargar útskýrir hún klofninginn á þennan hátt:

Svo klofnaði Gríma í kringum einþáttungana hans Odds Björnssonar sem við settum upp 1963. Það var náttúrulega heilmikið verið að ræða um það í Grímunni hvernig að haga hlutunum, leikritavali – íslensk leikrit og útlend – skipun í hlutverk o.s.frv. Það var mjög erfitt, í rauninni útilokað, að fá leikara úr Þjóðleikhúsini. Þeir fengu aldrei undanþágu til að vinna annars staðar nema ég í þetta eins skipti í *Læstum dyrum*. Þjóðleikhúsleikarar þurftu auðvitað að fá leyfi til að vinna annars staðar þá eins og núna. En í þá daga fengu þeir bara yfirleitt ekki leyfi. Það var því mjög erfitt að fá atvinnuleikara. Þeir voru allir fastir, annaðhvort í Þjóðleikhúsini eða niðri í Iðnó. Þá gerist það auðvitað eins og eðlilegt má teljast að við fáum til liðs við okkur ungt fólk með takmarkaða reynslu. Við vildum vera með fólk sem hægt væri að sættast á að hafa í hlituverkunum því við vildum að sýningarnar væru teknar alvarlega og liðu ekki fyrir amatörisma. Unga fólkið sem vann með okkur í allra fyrstu verkunum var heldur ekki beint amatörar nema kannski í smæstu hlutverkum. Við vorum alltaf líka með fólk sem hafði nokkra reynslu. Þetta var svona almennt sjónarmið sem við gátum öll sæst á. Framan af voru heldur engin vandræði við val í hlutverk, ekki fyrr en við tókum einþáttungana hans Odds Björnssonar til sýningar. [...] Það þurfti mjög marga leikara, sérstaklega fyrir *Party* – það voru svo margir í partiínu. Í þá daga voru nú ekki jafnmargir ungir leikarar án vinnu eins og nú er. Það var því ekki um annað að ræða en að manna einþáttungana með fólk sem hafði litla eða enga leikmenntun og takmarkaða reynslu.

Það líkaði ekki, sérstaklega var Magnús Pálsson ósáttur við það og með honum stóðu Þorvarður Helgason og Vigdís. Og Magnús segir eða þau: Okkur finnst ekki rétt að setja upp verkin. Við getum ekki gert þeim þau skil sem við verðum að geta gert verkum og þess vegna verðum við að hætta við sýninguna. Við vorum eitthvað farin af stað og okkur hinum, mér, Guðmundi og Erlingim fannst rétt að koma sýningunni upp. Þetta var íslenskt verk og nýr höfundur og hann óskaði þess auðvitað að verkið færi upp. En ekki gátum við heldið í það að vera með besta fólkíð. Ekki gátum við borgað neitt. Þarna koma upp tvö sjónarmið og þessu lýkur með því að Maggi segir og þau hin: Við tökum ekki þátt í sýningunni. En við segjum: Við viljum að hún fari upp og ef þið verður ekki með þá setjum við hana upp þrjú. Það var heilmikill hiti í þessu því svo varð einhver umræða um það hvort sýningin yrði í nafni Grímu eða ekki og þá er það sem við notum nafnið Tilraunaaleikhúsið Gríma til þess að hafa svolítinn fyrirvara. [...] Það verða til tveir hópar sem eftir þetta koma báðir upp verkum, þau komu upp verkum og við komum upp verkum og það varð ekkert mál. Þetta var bara eins og þegar fruma skiptir sér eins og Guðmundur orðaði það.⁶⁷

Skýringar Kristbjargar eru sennilegar, að það hafi þurft svo marga í leikritið *Party*, að óhjákvæmilegt hafi verið að bæta fleiri leikendum við til að fylla í hlutverkin í leikritinu. Erlingur Gíslason útskýrir hinsvegar ástæðu þess að Gríma klofnaði á annan hátt.

Eins og áður sagði, komu Guðjón Ingi Sigurðsson og félagar í leikhúsi æskunnar til samstarfs við Grímu. Erlingur Gíslason vildi að Gríman væri öllum opin og að félagsaðildin væri frjáls og „alls ekki ströng.“ Magnús, Þorvarður og Vigdís voru ekki sammála því og samstaða um breytingar á Grímu náðist ekki, svo þau klufu sig úr hópnum og fóru að starfa saman. Þau hafi viljað vera meira evrópsk en hin hafi verið meira „heimahreppaleg.“⁶⁸ Erlingur talar um samstarf hins hópsins við Fiol-leikhúsið í Danmörku og að þau hefðu viljað taka upp einhverskonar samstarf við þau, en Erlingur, Kristbjörg, Brynja og Guðmundur hafi hvorki viljað eyða tíma né fjármunum í að þau kaemu með sýningu hingað. Fiol-leikhúsið var eitt þekktasta einkaleikhús Dana á árunum 1960-2008.⁶⁹

Eins og fram kom hér að ofan sagði Erlingur að ágreinings hefði byrjað að gæta hjá stofnendum Grímu. Helmingurinn hafi viljað halda áfram við upphaflega stefnu – að sýna ný

⁶⁷ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 103-104

⁶⁸ Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20.02.2009.

⁶⁹ Vefsílóð: <http://www.teatermuseet.dk/main.asp?id=706> Skoðað 05.04.2009.

íslensk verk og erlend verk sem líklegt væri að Þjóðleikhúsið eða Leikfélagið þyrðu ekki að taka til sýninga. Hinn helmingurinn hefði verið á annarri línu:

Hin þrjú voru alþjóðlegar þenkjandi og vildu koma þessu litla tilraunaleikhúsi okkar í samband við hin Norðurlöndin og það sem væri að gerast þar. Þau hófu samvinnu við Fiolleikhúsið, sem er ágætis leikhús í Kaupmannahöfn. Og var vissulega vel til fundið að stofna til samstarfs við það. Þessi ágreiningur leiddi til þess á endanum að félagsskapurinn klofnaði. Við [...] störfuðum áfram og í samvinnu við aðra. Hin [...] störfuðu líka saman en alveg óháð okkur. Þetta var auðvitað dálítið dapurlegt en við því var ekkert að gera.⁷⁰

Sveinn Einarsson segir frá því í bók sinni *Níu ár í neðra* að honum hafi fundist ólíklegt að Grímu hópurinn hafi getað starfað saman:

Um þær mundir sem fáránleikastefnan nam land á Íslandi með þeim Beckett og Ionesco höfðu verið uppi miklar deilur innan Leikfélagsins, en Magnús, sem þá var í stjórn að ég held, vildi gera Iðnó alfarið að tilraunaleikhúsi. Hans sjónarmið varð undir, og Magnús varð þá viðskila við félagið og stofnaði Grímu með svo sundurleitum hópi sem Vigdísí Finnbogadóttur, Kristbjörgu Kjeld, Guðmundi Steinssyni, Þorvarði Helgasyni og Erlingi Gíslasyni. Enda fór svo að félagsskapurinn klofnaði og vildu báðir hafa aðstöðu í Tjarnarbæ, sem var þá í umsjá okkar Leikfélagsmanna.⁷¹

Bríet Héðinsdóttir skrifar Hugrúnu Gunnarsdóttur bréf þar sem Bríet er komin í stjórn Grímu en Hugrún er stödd í Danmörku. Þar fjallar hún um Fiol-leikhúsið, en það samstarf virðist ekki hafa komist á fyrr en árið 1968, löngu eftir að klofningurinn átti sér stað innan Grímu. Bríet hefur mikinn hug á að sýna „Velkominn til Dallas, herra Kennedy“ en það leikrit fjallar um morðið á John F. Kennedy bandaríkjaforseta og samsæriskenningar þar að lútandi og er eftir Danann Kaj Himmelstrup. Hér eru brot úr bréfinu sem Bríet sendi Hugrúnu:

⁷⁰ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994:109

⁷¹ Sveinn Einarsson. 1984. *Níu ár í neðra*. Bls. 24. Almenna bókafélagið, Reykjavík.

Helga Kristín er nú búin að skrifa Fiol-leikhúsínu og mælast til sambands við það, biðja um handritið af „Velkommen til Dallas, hr. Kennedy“ svo og handrit af leikriti sem þeir sýndu einhvers staðar á bersvæði fyrir skemmu (hef ekki nafnið eða gögnin við höndina, eru hjá Helgu). Nú segir mér hugur að skrifstofuræksla þeirra kollega okkar í Fiol kunni að vera nokkuð laus í reipunum, þó ekki skorti þá góðan vilja, enda er nú alllangt um liðið síðan bréfið til þeirra var skrifað. Bið ég þig nú í embættisnafni lengstra orða að veita þessu máli stuðning þ.e.ná tali af þeim, vísa til bréfs þess sem við skrifuðum, betla um handrit (öll handrit eru vel þegin, en mestan áhuga hef ég á „Dallas“, morðið á Róbert, sem aldrei skyldi gerzt hafa, gefur þessu stykki líka aukna almenna interessa) – fá þau helst í hendur og senda mér.⁷²

Hugrún hefur síðan náð því að fá handritið í hendur, því síðar þetta ár sendir Bríet Hugrúnu annað bréf til að þakka henni fyrir.

Handritið fór samdægurs, að yfirlestri loknum, í þýðingu til Úlfs Hjörvar. Nú þarf ég að fá að vita eftirfarandi: hversu lengi megum við hafa þetta handrit, ef aðeins stuttan tíma, hvenær getum við fengið annað? Hvaða höfundarlaun áskilur Himmelstrup sér, hvenær og hvernig vill hann fá þau greidd. Getur hann eða Fiol útvegað mynda-materíalið, hvað kostar það? Músíkina langar mig til að spara og slá aðra flugu í því höggi, fá einhvern af okkar atvinnulitlu hræódýru og áhugasömu kompónistum til að semja ný lög við kvæðin. Slíkt á sér margar hliðstæður, verk Brechts eru iðulega uppfærð með frumsamdir mísík á erlendum vettvangi. Yki þetta gildi sýningarinnar, þá hefði hún að geyma íslenska frumsmíð, auk þess þarf að virkja þessa stráka (Atla Heimi og Leif etc) sem gætu líka spilað sjálfir undir á sýningum fyrir ekkert, ef við notum erlenda mísík þarf hljóðfæraleikara sem kosta meira en restin af uppfærslunni samanlagt, auk þess grunar mig að flutningsrétturinn yrði rándýr. En fyrir það fall að við notum samt þá dönsku, þarf ég að vita hvað hún á að kosta. Nú er ekki seinna vænna að taka fram að í raun og veru er allt ákveðið hvort við tökum þetta til sýningar yfirleitt [...] Ég bind sterkar vonir við að fá [Brynjú Benediktsdóttur] hana sem leikstjóra að „Kennedy“ (er sú eina sem til greina kemur) og bið þig nú að styðja mig í því (það voru einhverjar vöflur á henni) með því að leiða þau Himmelstrup saman, það hlýtur að hafa sín áhrif ef hann er svona stórkostlegur. Þú skalt nú samt alveg reikna með að vilji okkar Helgu nái fram að ganga, og leikrit þetta fari hér í æfingu 1. september.⁷³

Það er áhugavert að sjá hversu hraðar hendur félagarnir í Grímu hafa í kringum leikritið. En það sem máli skiptir hér er að haegt er að sjá að þau voru greinilega ekki í neinu eiginlegu samstarfi

⁷² Bréf Bríetar Héðinsdóttur til Hugrúnar Gunnarsdóttur. Dagsett 15. júní. 1968.

⁷³ Bréf Bríetar til Hugrúnar. Dagsett 14. júlí. 1968.

við Fiol-leikhúsið. Samskiptin einkennast af því að verið er að reyna að fá handrit með ýmsum leiðum. Þannig að kenning Erlings Gíslasonar stenst ekki; að Gríma hafi klofnað út af því að þau vildu fara í samstarf við það leikhús.

Í leikskrá Grímu frá árinu 1967 stendur í upplýsingum um leikhópinn: „Stofnendur Grímu voru í upphafi 6, en nú er Gríma leikfélag, sem telur 70 félaga.“⁷⁴ Leikhópurinn rúmlega ellefufaldaðist á sex árum, og er það glöggt merki þess að sú ákvörðun sem Erlingur, Kristbjörg og Guðmundur tóku um að opna Grímu hafi verið árangursrík. Fleiri leikarar komust að og auðveldara varð að setja upp sýningar.

Þorvarður Helgason segir í viðtali að stefna Grímu hafi verið í upphafi að eingöngu lært fólk hefði mátt vera með. Hann var sjálfur leikstjóri og vildi ekki vinna með öðru en lærðu leikhúsfólki. Þorvarður segir að í hans huga hafi aðalatriðið verið að koma verkum íslenskra höfunda á framfæri en þetta hafi ekki verið leikfélag fyrir áhugafólk. Þegar upp kom sú hugmynd að bæta við fleiri meðlimum hafi Vigdís, Magnús og hann sjálfur einfaldlega sagt: „Nei. Þetta er ekki áhugamannaleikfélag.“ Eins og áður hefur komið fram fór Þorvarður utan á ný árið 1964 til frekara náms í Austurríki, þannig að hann var ekki viðriðinn leikfélagið nema á árunum 1961-1963. Hann segir sjálfur að hann hafi ekki vitað nákvæmlega hvernig hlutum var hagað eftir að hann fór af landinu. Þorvarður segir þó að þetta hafi verið ósköp leiðinlegt, en svona hafi hlutirnir æxlast og þetta sé hans hlið á málínu; Kristbjörg hafi fengið sínu framengt og það hafi verið ætlun hennar frá upphafi að koma Guðmundi Steinssyni á framfæri sem leikskáldi.⁷⁵

Samkvæmt Kristbjörgu Kjeld settu sexmenningarnir upp þrjár sýningar saman: *Læstar dyr, Biedermann og brennuvargana* og *Vinnukonurnar*.⁷⁶ Þorvarður var ekki viss, en taldi að *Vinnukonurnar* hefðu verið settar upp eingöngu af þeim þremur og þau hefðu fengið tvær nýútskrifaðar leikkonur, þær Hugrúnu Gunnarsdóttur og Bríeti Héðinsdóttur, til að leika aðalhlutverkin.

Erfitt er að skilgreina nákvæmlega ástæður klofningsins í leikhópnum Grímu. Þó virðist hafa verið um blæbrigði í framkvæmd að ræða fremur en ágreining um listræna stefnu og

⁷⁴ Leikskrá Grímu. *Ótti og eymd þriðja ríkisins*. Bls. 8

⁷⁵ Viðtal við Þorvarð Helgason. Tekið 24.02.2009.

⁷⁶ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 104

verkefnaval. Magnús, Vigdís, Hugrún og Bríet hófu samstarf ásamt fleiri leikurum og áhugafólki síðar meir. Líkur má leiða að því að Magnús og Vigdís hafi annaðhvort fallið frá sinni upprunalegu stefnu eða slakað á kröfum. Þau störfuðu eigi að síður áfram í nafni Grímu þó að þau hafi kannski að sumu leyti verið eins og hópur innan hópsins.

Það virðist sem klofningurinn hafi átt sér stað þegar annar hópurinn fór að velta fyrir sér stöðu sinni sem listamenn og hvert hópurinn stefndi. Hversu strangar eiga reglurnar að vera? Hversu mikla áherslu eignum við að leggja á að fólkið sem við störfum með sé menntað? Er mikilvægara að koma upp sýningum sem uppfylla þau skilyrði og kröfur sem við gerðum í upphafi eða halda fast í kröfuna um atvinnumennsku í leikhúsinu? Það getur samt verið að svör fáist aldrei við þessum spurningum, því ekki er hægt að sýna fram á það með heimildum og hver segir sína sögu af því hvernig klofningurinn kom til.

Sýningar Grímu: efni þeirra og viðbrögð við þeim

Í nafni Grímu voru alls sett upp 22 leikrit. Íslensku verkin voru 14 en erlend verk 8. Til þess að fá betri mynd af því sem leikhópurinn fékkst við er nauðsynlegt að taka verkin sjálf til athugunar. Í eftirfarandi greiningu á öllum verkunum sem leikhópurinn sýndi verður leitast við að svara þessum spurningum: Um hvað voru leikritin sem Gríma setti á svið og hverjir voru höfundar þeirra? Þóttu þau róttæk eða öðruvísi en önnur verk sem var verið að sýna í Reykjavík á sama tíma? Hvernig gekk Grímufélögum að setja upp sýningar með jafn lítið fjármagn og þau bjuggu yfir?

Læstar dyr

Fyrsta leikritið sem Gríma frumsýndi 13. nóvember 1961 og var það *Læstar dyr* eftir franska heimspekinginn og leikskáldið Jean-Paul Sartre. Sartre skrifaði leikritið árið 1944 og var það frumflutt í Vieux-Colombier í maí sama ár. Leikstjórn var í höndum Þorvarðar Helgasonar og aðalhlutverk léku þau Erlingur Gíslason, Kristbjörg Kjeld og Helga Löve. Vigdís Finnbugadóttir og Þuríður Kvaran þýddu verkið úr frönsku. Áður en leiksýningin hófst var bryddað upp á þeirri nýjung að segja leikhúsgestum frá leikskáldinu Sartre. Þorsteinn Ö. Stephensen leikari flutti þennan inngang að sýningunni og telur Oddur Björnsson í leikdómi sínum í dagblaðinu *Frjálsri þjóð* að hann hefði gert það á mjög skilmerkilegan og greinargóðan hátt.⁷⁷

Læstar dyr fjalla um þremenningana þau Garcin, Estelle og Ines sem eru látin og komin til vís. Leikritið byrjar á því að Garcin, suður-amerískur blaðamaður, er kominn inn í herbergi. Þjónn sýnir honum vistarverurnar. Þjónninn gefur ýmislegt í skyn sem áhorfendur skilja síðar, til dæmis að þar sé bjalla sem virkar ekki. Þjónninn fer og kemur aftur með Ines sem er lesbía. Þau

⁷⁷ Oddur Björnsson. 1961. „Jean-Paul Sartre: Læstar dyr.“ *Frjáls þjóð*, 18. nóvember.

spjalla lítið eitt saman og vita ekki hvað mun gerast. Síðan kemur þjónninn inn með Estelle sem er frönsk yfirstéttarfrú. Þjónninn tilkynnir þeim að það muni ekki koma fleiri og fer en þau byrja að tala saman. Ines er fjandsamleg við Garcin en vingjarnleg við Estelle. Estelle útskýrir fyrir þeim að hún hafi láttist úr lungnabólgu. Ines dó úr gaseitrun og Garcin var skotinn til bana. Þau velta vöngum yfir því af hverju þau séu þarna saman komin og Garcin segir að það sé sennilega tilviljun að einmitt þau þrjú séu saman í þessu herbergi. Ines ratast rétt á munn þegar hún segir: „Þér hlægið mig með þessu tilviljana kjaftæði. Eruð þér að reyna að telja í yður kjark? Hér eru engar tilviljanir látnar ráða.“⁷⁸

Leiktextinn afhjúpar smám saman óhugnalega sögu þeirra. Garcin sem segist hafa verið hetja og dáið hetjudauða er í raun ekkert annað en heigull sem stakk af úr hernum. Hann þorði ekki að berjast fyrir málstaðinn, svo hélt hann líka framhjá konunni sinni á ógeðfelldan og niðurlægjandi hátt og var að lokum dreppinn þegar hann reyndi að flýja land. Ines er lesbía sem drap mann kærstu sinnar svo þær gætu verið saman. Kærastan gat ekki lifað við skömmina og drap Ines með gasi. Estelle lifir eingöngu fyrir félagsskap karlmannna og hún drap barnið sitt til þess að geta haldið iðju sinni áfram. Þremenningarnir geta séð hvað gerist á jörðunni þegar einhver talar eða hugsar um þau og það er það eina sem þau hafa fyrir stafni, en þau ráða ekki hvenær það gerist. Örlög þeirra eru að þau komast ekkert og eru lokuð inni með hvort öðru til eilífðarnóns.

Ines:

Í helvítí. Fordæmd, fordæmd.

Estelle:

Þegið þér. Viljið þið vera svo góðar að þegja og reyna að vanda aðeins málfar yðar.

Ines:

Fordæmd, dýrlingurinn minn og hetjan hugumstóra. Ó, við áttum okkar ánægju stundir. Ekki satt? Skildum eftir okkur sára og blæðandi sálir alveg fram í rauðan dauðann og skemmtum okkur við það. En nú er komið að skuldaskilum.

⁷⁸ Jean-Paul Sartre. 1988. *Lokaðar dyr*. Bls. 21. Leikhandrit. Þýðandi: Þórunn Magnea. Þetta er ekki sú þýðing á leikritinu sem sýning Grímunnar var byggð á.

Garcin:

(Með hnefann á lofti) Ætlið þér að þegja?

Ines:

(Horfir á hann óttlaus, en hissa) Bíðum við. Nú, skil ég. Nú, veit ég af hverju þeir létu okkur saman.

Garcin:

Gætið að því sem þér segið.

Ines:

Þetta er svo einfalt, svo barnalega einfalt. Við erum sammála um að það eigi ekki að beita okkur líkamlegum pyndingum, ekki satt? En samt erum við í helvítí. Og það er ekki von á neinum fleirum. Við eigum að vera hér saman þrjú um alla eilífð. Ekki satt?⁷⁹

Það rennur upp fyrir þeim að þau eru þarna til þess að kvelja hvert annað og hvert er annars böðull. Ines langar að njóta Estelle en Estelle vill það ekki. Garcin vill einnig njóta Estelle, en getur það ekki að Inesi viðstaddir. Pannig gengur þetta hring eftir hring og það er engin leið út. Eins og setningin sem lögð er snilldarlega í munn Garcin: „Helvítí er annað fólk.“⁸⁰

Kristbjörg, sem fékk leyfi frá Þjóðleikhúsínu þetta eina skipti til að leika annars staðar, segir um hlutverk Inesar:

Ég er nú ekki viss um að ég hafi náð sambandi við þetta leikrit Sartre. Verkið er mjög „intellektúelt“ auk þess sem ég átti í einhverju basli með að leika þessa lesbíu. Ég hafði einhverjar áhyggjur af þessu, ég veit ekki alveg hvers kyns þær voru. Þetta var svo fjarlægt manni, maður hafði hreinlega aldrei hugsað um þessa hluti. Hvort ég var hrædd um að mér yrði ruglað saman við hlutverkið? Það veit ég hreinlega ekki. En mér fannst þetta erfitt og var mjög ein með það. Helga hafði engar svona áhyggjur, svo hress og skemmtilega og alveg til í þetta allt saman.⁸¹

⁷⁹ Ibid: 17

⁸⁰ Jean-Paul Sartre 1988: 61

⁸¹ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 95

Kristbjörg hefur verið í vandræðum með að túlka Inesi. Samkynhneigð var ekki jafn umtölud og hún er í dag. Það virðist jafnvel sem einhvers ruglings kunni að hafa gætt, í það minnsta segir Þorvarður Helgason að fólk hafi þótt *Vinnukonur* Genets róttækt verk og umhugsunarvert. Hann telur að þeim hafi tekist að hneyksla fólk og að Einar Magnússon, rektor Menntaskólans í Reykjavík, hafi rifið niður auglýsingum um *Vinnukonurnar* og sagðist ekki auglýsa lesbískt klám.⁸² Claire og Solange í *Vinnukonunum* eru systur og því mætti giska á að Einar hafi munað eftir *Læstum dyrum* Sartres og látið fordómana ráða.

Þetta var ekki í fyrsta skipti sem verk eftir Sartre var sett upp á Íslandi, því Þjóðleikhúsið hafði sett upp *Flekkaðar* hendur árið 1951. Leikritið var skrifað árið 1948. Leikfélag Reykjavíkur tók síðan til sýninga *Fangana* í Altona tveimur árum eftir að Gríma hafði sýnt *Læstar dyr* eða árið 1963. Sartre skrifaði leikritið árið 1959.

Gunnar Bergmann, gagnrýnandi *Vísis*, skrifaði í dómi sínum um leiksýninguna að það hafi verið kominn tími til að verkið yrði sýnt því það væri allt of langt síðan að *Flekkaðar* *hendur* var sýnt.

Þennan snilldarlega einþáttung, sem sómir sér bæði í stórum leikhúsum og smáum og hefir „Gríma“ farið myndarlega af stað með því að ráðast í flutning hans [...] Annars grunar mig, að of skammur tími hafi verið ætlaður til æfinga leikritsins, og eigi þetta eiththað eftir að sjóast. Þorvaldur leikstjóri hefir sýnilega lagt alúð við sitt verk og sýnist góðs að vænta af þessu unga félagi, sem allir góðir menn ættu að greiða götu í virkilega heiðarlegri listrænni tilraun. [...] Önnur sýning verður í kvöld og á vonandi eftir að endurtaka það oft. Það verðskuldar mikla aðsókn, gáfulegt og fyndið leikhúsverk, og meira að segja spennandi í tilbreytingarleysinu.⁸³

Einnig hrósar Gunnar leikurum og leikmynd Magnúsar Pálssonar. Sigurður A. Magnússon skrifar í dómi sínum um *Læstar dyr* að með sýningunni hafi komið hressandi og ferskur andblær inn í „sofandi og vanasljótt menningarlíf höfuðstaðsins.“⁸⁴ Ekki eingöngu vegna sýningarinnar sjálfrar heldur voru verkin „tekin til rækilegrar umræðu, þannig að leikhúsgestir fengu yfirsýn

⁸² Viðtal við Þorvarður Helgason. Tekið 24.02.2009.

⁸³ Gunnar Bergmann. 1961. „Læstar dyr eftir Jean-Paul Sartre“. Bls.2. *Vísir*, 14. nóvember.

⁸⁴ Sigurður A. Magnússon. 1961. „Gríma: Læstar dyr.“ Bls. 6. *Morgunblaðið*, 16.nóvember.

yfir það sem Jean-Paul Sartre hefur verið að gera síðustu 15 – 20 árin.⁸⁵ Fannst Sigurði þó sýningin vera á fullalvarlegum nótum og sagði það vera um að kenna skilningi Þorvarðar á leikritinu. Prátt fyrir að leikritið sé alvarlegt þá eru samtölin blandin kaldhæðnislegri kímni, en Sigurður taldi að hún færi forgörðum. Leiknum var á sumum stöðum ábótavant að hans mati en hann hrósaði leiktjöldum Magnúsar Pálssonar og söng Kristbjargar og þýðingu á textanum. Sigurður bar sérstakt lof á framtak Grímu:

Gríma hefur farið vel af stað með þessari sýningu, þrátt fyrir mikla og margvíslega erfiðleika. Þess er að vænta að viðleitni klúbbsins og brennandi áhugi mæti ekki hinu orðlagða tómlæti Reykvíkinga. Þetta er þarf menningarfyrirtæki sem ætti að glæða hálfkulnað andlegt líf höfuðstaðarins. Þess vegna er það siðferðileg skylda ráðamanna í þessum bæ að skapa Grímu skilyrði til að halda áfram á þeirri braut, sem hún hefur réttilega valið sér.⁸⁶

⁸⁵ Ibid: 6

⁸⁶ Ibid: 15

Biedermann og brennuvargarnir

29. mars 1962 sýndi Gríma leikritið *Biedermann og brennuvargarnir* eftir Svisslendinginn Max Frisch sem hann skrifaði árið 1958,⁸⁷ þannig að verkið var fjögurra ára gamalt þegar Gríma tók það til sýninga. Baldvin Halldórsson leikstýrði verkinu og Þorgeir Þorgeirsson þýddi. Flest leikrit Frisch eru ekki svokölluð „kassaverk“ heldur sígild blanda af samtímaatburðum og mannlegum eiginleikum. Frisch hafði góða yfirsýn yfir samtímaatburði og deildi á ýmislegt sem betur mætti fara í Evrópu eftirstríðsáranna og tók á þáttum sem voru í tísku á þeim tíma, en textar hans einkennast af tímalausum kjarna mannlegra upplifana.⁸⁸ Þetta var í fyrsta skipti sem svissneskt nútímaleikskáld var sett á svið á Íslandi⁸⁹ og voru viðtökurnar góðar. Kristbjörg Kjeld segir í ævisögu sinni:

Hvort sem það er tilviljun tíðarandans eða bein áhrif þá er það staðreynd að næsta leikár, 1962-1963, eru tvö svissnesk verk á verkefnaskrá Reykjavíkurleikhúsanna. Á fjöllum Iðnó setur Lárus Pálsson á svið *Eðlisfræðingana* eftir Friedrich Dürrenmatt og í Þjóðleikhúsinu er þýskur leikstjóri, Walter Firner, fenginn til að leikstýra *Andorra* eftir Max Frisch.⁹⁰

Kristbjörg gefur í skyn að Gríma hafi haft þau áhrif að stóru leikhúsin fóru að líta til þeirra leikskálda sem voru orðin vinsæl í Evrópu á þessum tíma.

Biedermann og brennuvargarnir fjallar um heiðursborgarann Gottlieb Biedermann (Gottlieb gæti útlagst á íslensku sem „guðsást“) sem er heiðarlegur á yfirborðinu en naðra í

⁸⁷ Vefslóð: <http://www.litencyc.com/php/sworks.php?rec=true&UID=13981> The Literary Encyclopedia. Skoðað 3.apríl 2009.

⁸⁸ Vefslóð: <http://www.litencyc.com/php/speople.php?rec=true&UID=1641> The Literary Encyclopedia. Skoðað 3.apríl 2009.

⁸⁹ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 100

⁹⁰ Ibid

viðskiptum. Hann hefur náð árangri í kaupmennsku en er mjög auðtrúa og lítill í sér inn við beinið. Eldar kvíkna víðs vegar um bæinn af völdum brennuvarga og fjölmörg hús brenna til grunna. Tveir brennuvargar og fyrrverandi fangar, stórir og sterklegrir, koma heim til hans og hreiðra um sig á háalofti Biedermanns og flytja jafnvel olíutunnur þangað upp. Hann ákveður að taka vel á móti þeim í von um að þeir geri ekkert á hans hlut, því hann óttast mjög um auðævi sín. Biedermann tekur aldrei af skarið og rekur þá burt, hann móðgar þá ekki og heldur þeim veislu. Hann þorir ekki að hringja á lögregluna af ótta við að gera þá að óvinum sínum. Það endar á því að hann færir þeim eldspýtur í þeirri trú að þeir hlífi honum sé hann nægilega samvinnuþýður. Auðvitað gerist það ekki og brennuvargarnir kveikja í húsinu hans og allt brennur upp. Væri vel hægt að heimfæra söguna á ýmsar valdatökur og villimennsku sem er ríkjandi í samfélögum nútímans og enginn segir neitt af ótta við að styggja valdhafa. Ásgeir Hjartarson segir í dómi sínum um *Biedermann og brennuvargana* að jafnaldrar Frisch þekki þessa sögu mætavel, því þetta minni á Hitler og valdatöku hans, „blindu og hræðslu þýzkrar borgarastéttar, undanlássemi og hentistefnu evrópkra stórvelda og upphaf þess æðisgengna alheimsbáls sem nefnist heimsstyrjöldin síðari.“⁹¹ Einnig nefnir Ásgeir að veisla Biedermanns minni óneitanlega á Münchenarsamningana.⁹² Verkið er sígilt og væri vel hægt að heimfæra það upp á margu atburði samtímans.

Ásgeir Hjartarson segir að bæði Friedrich Dürrenmatt og Frisch séu mikilhæf og frumleg þýskumælandi leikskáld.

Báðir hrærast af lífi og sál í ölduróti nútímans, báðir eru menn djarflegra og sýstárlegra tilrauna; ótti og öryggisleysi okkar daga er þeim efst í huga. Hvorugur getur kallazt sérstakt uppáhald hinna rótgrónu og efnuðu svissnesku borgara og hafa hneykslunum valdið, og hvorugur er áður kynntur íslenzkum leikgestum; hér er réttilega lagt á nýjar slóðir, bætt fyrir vanrækslu undanfarinna ára.⁹³

⁹¹ Ásgeir Hjartarson 1981: 60

⁹² Ásgeir vitnar hér í samninga sem gerðir voru í München um Súdetahéruðin án vitundar Tékka. Héruðin voru hluti Tékkoslóvakíu en þjóðverjar hernámu þau með vitund og samþykki Bretta, Frakka og Ítalía.

⁹³ Ásgeir Hjartarson 1981: 59

Með þessum ummælum er stoðum skotið undir kenningu Kristbjargar; að íslensk leikhús hafi vanrækt þessa tegund leikrita og það hafi verið kominn tími til að sýna verk sem þetta. Enda segir Ásgeir enn fremur: „Tímabærara verk mun torvelt að finna.“⁹⁴ Þannig virðist Gríma vera á réttum stað á réttum tíma og leikritavalið virðist falla a.m.k. gagnrýnendum í geð. Ásgeir talar um að leikritið sé „beinskeytt ádeila og í senn þrunin siðrænni alvöru, mögnuðu tvísæju háði og mergjuðu skopi, nýtízk líking eða dæmisaga.“⁹⁵ Einnig segir hann að leikritið sé ómyrk ádeila sem veki menn upp til raunveruleikans. Hann gefur leikritinu ágæta dóma og hælir hann helst tveimur mikilhæfum leikurum sem hann segir bera sýninguna uppi; Haraldi Björnssyni og Gísla Halldórssyni.

Á morgun er mánudagur

Þann 7. og 12. apríl 1962 var Gríma með leiklestur á leikritinu *Á morgun er mánudagur* eftir Halldór Þorsteinsson. Gunnar Eyjólfsson leikstýrði. Leikritið er ófáanlegt á íslenskum bókasöfnum. Það eina sem stendur eftir af þessari sýningu eru leikdómar. Hér á eftir fer fréttatilkynning sem birtist í *Pjóðviljanum*, þann 11. apríl 1962. Fyrirsögnin var: „Gríma lætur flytja íslenzkt leikrit á nýstárlegan hátt í Tjarnarbæ.“

Annað kvöld kynnir Gríma nýtt leikrit eftir Halldór Þorsteinsson, bókavörð, er hann nefnir „Á morgun er mánudagur“. Flutningur leikritisins er með nýstárlegum hætti, þar sem leikarar munu lesa hlutverk sín, en leiktföldum og búningum er sleppt. Sýningin hefst kl 8,30 og er aðgangseyri stillt mjög í hóf – 25 kr. fyrir manninn. Ekki er fyrirhuguð önnur sýning, svo búast má við mikilli eftirspurn eftir miðum. Vigdís Finnbogadóttir skýrði fréttamönnum frá þessu í gær og sagði að með þessu væri Gríma að efna gefin loforð, þar sem það væri eitt af stefnuskrármálum klúbb eins að kynna verk eftir íslenzka höfunda með þessum hætti. Þetta hefur aldrei verið gert fyrr hérlandis, en er aftur á móti tiltölulega algengt erlendis. Á þennan hátt hafa ýmis merk leikhúsverk verið kynnt í fyrstu og þau síðan verið valin til flutnings í leikhúsum. Við vonum að íslenzkir leikritahöfundar komi til samstarfs við okkur báðum aðilum til gagns og ánægju. Halldór

⁹⁴ Ibid

⁹⁵ Ibid

Þorsteinsson sagðist hafa mikla ánægju af þessu og lært mikið af því að heyra leikritið flutt á þennan hátt. Holl ráð leikstjórans og leikenda hefðu örvað sjálfsgagnrýni og leikritið hefði meðan æfingar stóðu yfir breyzt og styzt. Halldór vildi ekki segja frá efni leikritsins, en það er í þrem þáttum og gerist í Reykjavík á vorum dögum. Með hlutverkin fara kunnir leikarar: Herdís Þorvaldsdóttir, Jón Sigurbjörnsson, Þóra Friðriksdóttir, Emilía Jónasdóttir, Anna Guðmundsdóttir, og 9 ára gömul telpa Margrét A. Auðuns. Halldór hóf að semja leikritið fyrir fjórum árum og er það eitt þeirra leikrita sem send voru í leikritasamkeppni ríkisútvarpsins. Gunnar Eyjólfsson stjórnar flutningi leikritsins og sagði hann að æfingar hefðu staðið yfir í hálfan mánuð. Gunnar sagði að flutningur færí fram líkt og í útvarpssal. Leikararnir ganga fram hver um sig og lesa sín hlutverk. Engin hljóð eru notuð, en leikarar nota svipbrigði til áherzlu og reynt er að skapa dramatík og spennu. Áhrifin á áhorfendur ættu að vera lík og leikritið væri flutt á venjulegan hátt. Þetta er síðasta verkefni Grímu í ár, en leikritið Biedermann og brennuvargarnir, sem vakið hefur mikla athygli, mun verða sýnt áfram meðan aðsókn helzt. Gríma hefur síðan starfsemi sína á ný næsta haust, en ekki fengu fréttamenn að vita að svo stöddu um framtíðaráætlanir.⁹⁶

Frétt *Vísis* um þennan viðburð er á svipuðum nótum og fréttin í *Pjóðviljanum*. Í *Vísi* var stór mynd af öllum leikurunum og texti fyrir neðan þar sem segir m.a.:

Markmið leikkubbsins Grímu er m.a. að kynna ný íslenzk leihúsverk með því að láta lesa þau á sviði, og skapa þannig betri samvinnu milli íslenzkra leikritahöfunda og æfðra leikhúsmanna. [...] Halldór Þorsteinsson [lét] þess getið, að hann hefði haft mikið gagn af þessu samstarfi og væntir Gríma þess, að það verði hvatning íslenzkum leikritahöfundum.⁹⁷

Gríma hélt fréttamannafund til að tilkynna áætlun sína og virðist sem fundurinn hafi verið mjög formlegur. Hópurinn vildi koma fram fyrir þjóðina og láta vita af því hvað þau séu að gera og kannski að ögra hinum leikhúsunum. Það lítur út fyrir að þau hafi verið að segja, bæði með því að flytja leiklestur á leikriti á Íslandi í fyrsta skipti og einnig það að kalla saman fréttamannafund, að þau væru komin til að vera og þeirra verk væru ögrandi, nýstárleg og þess

⁹⁶ „Gríma lætur flytja íslenzkt leikrit á nýstárlegan hátt í Tjarnarbæ.“ 1962. *Pjóðviljinn* 11. apríl. Bls. 3 og 5.

⁹⁷ „Nýjung í leikritaflutningi.“ 1962. Bls. 10. *Vísir* 12.apríl.

virði að sjá. Það var aðdáunarvert enda hlutu þau mikla athygli fyrir. Gríma stimplaði sig inn í íslenskt leikhúslíf með róttækum, ögrandi verkefnum og fór ekki dult með fyrirætlanir sínar.

Þrír einþáttungar Odds Björnssonar

Gríma sýndi svo 24. apríl 1963 þrjá einþáttunga Odds Björnssonar og tókst sýningin ágætlega samkvæmt flestum dóum. Sigurður A. Magnússon skrifar í *Morgunblaðinu* þann 27. apríl 1967:

Það var greinileg eftirvænting í Tjarnarbæ á miðvikudagskvöld þegar Leikklúbburinn Gríma frumsýndi þrjá einþáttunga eftir Odd Björnsson fyrir fullu húsi. Er skemmt frá því að segja, að Oddur vann frægan sigur í þessari fyrstu sviðstilraun sinni, og Gríma skilaði sinni langbestu sýningu til þessa. Óhætt mun að fullyrða, að við höfum hér eignað leikskáld, sem mikils má af vænta, og ég fæ ekki betur séð en sýningin á einþáttungum Odds marki tímamót í íslenzkri leiklist, bæði að því er snertir efnistök höfundar og meðferð leikenda á verkefnunum sem þeir fengu í hendur.⁹⁸

Ásgeir Hjartarson segir að Gríma sé trú „djarfmannlegrí ætlan sinni og stefnumiðum“⁹⁹ og á þar við tvennt: að í fyrsta skipti voru kynnt á sviði verk „nýs og efnilegs“¹⁰⁰ höfundar og að leikritið var íslenskt: „Þættir Odds [eru] nokkur nýjung á lítt fjölskrúðugum og ærið hrjóstrugum akri íslenzkrar leikritunar – þótt um sannan þroska og frumleika sé að vonum ekki enn að ræða – skáldsins bíður dýrmætur tími framsóknar og reynslu.“¹⁰¹

Sigurður segir um einþáttungana að þeir hafi ekki neinn sérstakan boðskap en þeir „veki ákveðna tilfinningu fyrir mannlífinu og samtímanum. Að því leyti eru þeir bæði frumlegir og sannir í tjáningu sinni.“¹⁰² Í þeim megi finna tvennis konar tón: annars vegar kímni og hins vegar

⁹⁸ Sigurður A. Magnússon. 1963b. „Gríma: Þrír einþáttungar.“ Bls. 8. *Morgunblaðið* 27. apríl.

⁹⁹ Ásgeir Hjartarson. 1963. „Gríma: Þrír leikþættir.“ Bls 6. *Þjóðviljinn* 3. maí.

¹⁰⁰ Ibid

¹⁰¹ Ásgeir Hjartarson 1963: 6

¹⁰² Sigurður A. Magnússon 1963b: 8

dimman og óhugnanlegan. Kallar Sigurður það tvísæi sem geri list Odds að listaverki þó um megi deila hversu stór listin sé. Finnst Sigurði líka að framtak Odds sé „nýstárlegt og merkilegt í íslenzkum leikbókmenntum“ þrátt fyrir að spennan og atburðarásin sé lítilfjörleg. Ber hann einþáttungana saman við aðra skopleiki, s.s. *Deleríum búbónis* og *Kjarnorku og kvenhylli* en segir hann þá mjög ólíka. Í gamanleikjunum *Deleríum búbónis* sem er eftir þá Jón Múla og Jónas Árnasyni og *Kjarnorku og kvenhylli* sem er eftir Agnar Þórðarson er dregin upp fyndin mynd af samtímaatburðum. Í einþáttungunum er meiri dýpt, að mati Sigurðar, þar sem upphafinn listrænn tónn ræður ríkjum.

Hinir þrír einþáttungar Odds Björnssonar heita *Við lestur framhaldssögunnar, Partí* og *Köngulóin* og eru allir skrifaðir á árunum 1961-62. Þeir voru allir gefnir út á bók árið 1963 ásamt *Amalíu* sem Gríma setti upp síðar. Dieter Roth myndskreytti bókina.

Köngulóin

Köngulóin fjallar um Borgíaaettina á Ítalíu endurreisnartímans. Alexander 6. páfi og börnin hans þrífast í spillingu og mikið ólgar undir. Fjórar persónur eru í leikritinu: Alexander 6. sem leikinn var af Haraldi Björnssyni, Erlingur Gíslason lék Sesar, Helga Bachmann lék Lúkreziú og Don Sjúan var leikinn af Pétri Einarssyni. Leikstjórn var í höndum Helga Skúlasonar. Efni leikritsins er á þá leið að fjölskyldan hittist og orðaskiptin einkennast af fyrirlitningu og óuppgjerðum málum. Sesar er hæðinn í garð systur sinnar, Lúkreziú, og talar jafnvel til hennar í kynferðislegum tilvísunum. Don Sjúan sem er eldri bróðir hans kemur og er Sesar mjög afbrýðisamur í hans garð. Sesar fer svo og hittir föður sinn, Alexander, og eiga þeir orðaskipti sem einkennast af mikilli streitu.

Alexander 6.

Hvað eruð þér eiginlega að dylgja!

Sesar

Gleður Hans Heilagleika ekki heimsókn Sonarins?

Alexander 6.

Svonasvona, hverskonar vanmetakenndarhjal er þetta! Annars veit ég ekki betur en ég eigi að minnstakosti two syni. Þér megið til að venja yður á að orða skýrt hugsanir yðar.¹⁰³

Feðgarnir eru ekki miklir vinir og það er greinilegt að Sesar á mikið óuppgert í fortíð sinni. Það er sýnt á táknrænan hátt með því að á hann fara að herja köngulær úr ýmsum áttum. Hann heldur í sífelli að hann sé að troða á þeim og fara þær að þvælast allmikið fyrir honum eftir því sem líður á leikritið. Líkingin er sú að Sesar losar sig við köngulærnar líkt og mennina sem eru að hindra hann í að ná fram illum ætlunarverkum sínum. Það er farið að þrengja illþyrmilega að honum. Sesar og Alexander drekka saman rauðvín og skála fyrir köngulónum. Það kemur í ljós að Sesar hefur valið mann handa Lúkrezíu, Alfons, eingöngu til að komast yfir eignir fleiri manna, og skeytir ekkert um hamingju hennar. Alexander hefur í hyggju að halda samkvæmi fyrir hana og tilkynna henni að hún þurfi ekki að giftast Alfons, hann muni komast yfir eignir hans með öðrum hætti. Þegar Lúkrezía og Don Sjúan koma inn er faðir þeirra orðinn drukkinn og predikar yfir þeim að þau hafi áhorfendur og verði að koma fram sem „virðulegir fulltrúar páfastólsins, og raunar gjörvallrar kristninnar,^{“¹⁰⁴} sem bendir til að þau þurfi að halda andliti út á við. Alexander er sjálfur farinn að sjá köngulærnar og Sesar skellihlær að óförum föður síns. Þegar Alexander er orðinn viti firrtur og ætlar að stinga köngulærnar með hnífi, gengur Don Sjúan á milli og hnífurinn fer í bakið á honum – Alexander drepar son sinn. Alexander lætur sér fátt um finnast og biður Lúkrezíu að koma til sín. Síðasta setningin í *Köngulónni* er af munni Lúkrezíu: „Ég kemst ekki fyrir köngulóm.“^{“¹⁰⁵} Fjölskyldan er öll spilt og það er sem meinið breiðist út. Samkvæmt Erlingi Gíslasyni var Borgíafjölskyldan einhvers konar þema sem Oddur vann með aftur og aftur. *Dansleikur* var eitt leikritið og var tónlistin í því verki eftir Atla Heimi Sveinsson. *Brúðkaup furstans af Fernara* var annað og fjallaði um sömu fjölskyldu. Erlingur

¹⁰³ Oddur Björnsson. 1963. 4 *Leikþættir*. Bls. 15. Ísafoldarprents miðja, Reykjavík.

¹⁰⁴ Ibid: 28

¹⁰⁵ Ibid: 31

telur að þetta hafi verið „glæsilegt hjá Oddi.“¹⁰⁶ Ennfremur segir í viðtalsbók Ingunnar við Brynju og Erling að *Köngulóin* hafi verið fyrsta tilraun Odds að höndla þetta efni.

Þetta er vangavelta um valdið og eðli þess – það vald sem er ekkert heilagt og drepur allt sem fyrir því er. Og hvernig það semur við sinn versta og hatrammasta fjandmann, eftir því hvernig vindurinn blæs.¹⁰⁷

Erlingur telur að Oddur hafi ekki haft áhuga á efninu sem slíku, hvorki í sögulegum skilningi né skáldskaparlegum.

Ég held að hann hafi ekkert vitað um renessansinn nema það sem stendur í algengustu kennslubókum. Hann var ekki að skrifa um persónurnar sem slíkar heldur um eðli valdsins og hvernig allt annað verður að víkja til að það glati ekki mætti sínum. Mér þótti þessi fyrsta stúdía Odds merkileg. Næsta tilraun hans til að höndla þetta efni var útvarpsleikrit sem hann kallaði *Furstann af Fernara*. Þá heldur hann áfram með fjölskylduna og furstinn af Fernara er væntanlegur tengdasonur því Lúkrezía er látin giftast honum, en hann er síðan myrtur og svo framvegis, og svo framvegis...[...] Enn sótti þetta fólk á huga Odds þegar hann samdi sviðsleikrit sem hann kallaði *Dansleik* og var sýndur í Þjóðleikhúsini. Sveinn Einarsson var leikstjóri en Atli Heimir Sveinsson samdi tónlistina í það sinn. [...] Þetta efni var Oddi einnig hugleikið og nærtækt þegar hann setti saman verk sitt *Hornakóral*. Tónlistina við það gerði Leifur Þórarinsson og Benedikt Árnason setti það á svið. Mörgum árum seinna settum við Brynja þetta verk á svið norður á Akureyri. Þá hét það *Söngleikurinn Loftur*. Og ég veit ekki nema þetta sama umhugsunarefni hafi jafnvel enn verið á sveimi hjá höfundinum í *Prettándu krossferðinni* sem sett var á svið í fyrra (1993) og var eitt af þeim leikritum sem eiga að vera bókstaflega um alla hluti.¹⁰⁸

Í leikdómi Ásgeirs Hjartarsonar um *Köngulónna* frá 3. maí 1963 telur hann að þátturinn sé „söguleikur í þróngum skilningi, skáldið skírskotar beint til nútímans – ill ska og ágirnd

¹⁰⁶ Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20.02.2009.

¹⁰⁷ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 112

¹⁰⁸ Ibid: 112-113

mannanna er söm og fyrir fimm öldum.“¹⁰⁹ Honum sýnist sem efnið sé hinum unga Oddi Björnssyni um megn, en að talsverður þróttur sé í leikritinu þó að ekki sé kafað djúpt í efniviðinn. Ásgeir hrósar Helga Skúlasyni fyrir alúð og gerhygli í úrvinnslu sinni á efninu, og einnig finnst honum Haraldi Björnssyni takast sérstaklega vel upp í hlutverki Alexanders. Hann er ekki jafn ánægður með Erling Gíslason sem hann telur ekki geta sannfært áhorfendur um illmennsku Sesars Borgía, þrátt fyrir að hann hafi mikinn eldmóð að skila hlutverkinu.

Það er þó einn dómur sem sker sig úr og fjallar ekki á sérlega jákvæðan hátt um verk Odds. Það er dómur Ólafs Jónssonar í tímaritinu *Félagsbréfum Almenna bókafélagsins*:

Þá er mér öldungis óskiljanlegt hvernig leikdómarar sumra blaða gátu talað um „þáttaskil“, „brotið blað“ í sögu íslenzkrar leiklistar o.s.frv. vegna einþáttunga Odds Björnssonar. [...] Góðviljaðasta skilningi má kannski skilja þætti Odds sem einhvers konar tilraunir til sviðshugsunar, sviðsköpunar; en þessi tilraun kemur fyrir lítið með því að hugsunin er svo ósköp flöt, ófrumleg og hégómleg, og leikritunin einkennist enn fremur af fádæma getuleysi í meðferð málsins. Átakanlegast birtist þessi vanmáttur í þættinum um Borgia-fjölskylduna; hér er efniviður í stílfærðan gamanleik, hæðinn og alvarlegan, en persónusköpun dettur öll niður í máttvana glósur, sviðsræðan er undarlega þembdur kjánaskapur.¹¹⁰

Þrátt fyrir hörð orð Ólafs lýkur hann umfjöllun sinni á þá leið að hann telji það athyglisverðasta sem um er að vera í leikhúsi á okkar landi um þær mundir „kunni að vera tengt Grímu.“¹¹¹

Partí

Partí fjallar um ungt par, Nonna og Gunnu, sem titluð eru í sýningarskrá sem „súperboj“ og „svítí pæ.“ Stíllinn er mjög talmálslegur og allt er mjög nýtískulegt. Nonni rakar sig með philip-

¹⁰⁹ Ásgeir Hjartarson 1981: 82

¹¹⁰ Ólafur Jónsson 1962:48

¹¹¹ Ibid

shave og þau búa í íbúð á 17. hæð. Þau eru að taka sig til fyrir partíið, Gunna er að klæða sig og Nonni tekur á móti fyrsta gestinum sem er maður frá hinu opinbera að lesa af mælunum. Dyrabjallan hringir í sífelli og inn koma gestirnir koll af kolli: foreldrar Nonna, framtaksmálaráðherrann og kona hans, Írena, sem er eingöngu klædd í bikinibaðföt með barðastóran hatt á höfðinu og parið Gæi og Pæja. Nonni býður gestunum öllum asna, kokkteil sem samanstendur af vodka og engiferöli. Næsti gestur til að mæta í partíið er hestur, og var það maður með hesthaus. Hesturinn segist vera með mann með sér og er sá maður óhreinn, í reiðbuxum og með tóbakstauma í skegginu. Samskiptin einkennast af ótrúlegri ringulreið, fólk er að tala hvort um sín mál, það er enginn að hlusta og fólk ræðir ekki saman.

NONNI

Meiri asna?

RÁÐHERRANN (*við Pæju*)

Hafið þér verið gift lengi?

PABBI (*við ÍRENU*)

Eigið þér mörg börn með manninum yðar?

JOBBI

Hvar er húfan mín?¹¹²

Deilt er á samskipti fólks og var það stundum gert í absúrdleikritum þess tíma. Fólk var á staðnum en það ræddi ekki saman og hver var í sínu horni. Má segja að í því felist lýsing á firringu mannsins. Í lok leikrits eru gestirnir farnir, Nonni og Gunna eru ein eftir og Gunna segist heyra eitthvað. Þá birtist höfuð á risaeðlu á glugganum sem lítur inn og skín í tennurnar. Pannig endar leikritið.

Sigurður A. Magnússon segir í leikdómnum um *Partí* að það sé ádeila á samkvæmislíf Reykjavíkinga.

¹¹² Oddur Björnsson 1963: 54

Verkið tjáir einhvern dýpri mannlegan „sannleik“ eða tilfinningu, sem er óháð stað og stund. Orðræðurnar eru einatt skopstæling á því sem við þekkjum úr daglegu lífi, en það er eins og orðin fái aðra og víðtækari merkingu í hinni leikrænu umgerð.¹¹³

Stíllinn er mjög talmálslegur og mikið er um að persónur segja „ha“ og hrópa upp yfir sig. Persónur endurtaka stöðugt sömu frasana. Mamma Nonna hrópar í tíma og ótíma: „Ég er svo óumræðilega hamingjusöm!“ og Írena, kona ráðherrans, æpir upp: „Ía hross! Ía skríða!“ Persónurnar í leikritinu eru ákveðnar staðalímyndir – Írena er glæsileg kona sem ekki stígur í vitið, framtaksmálaráðherrann er stjórnálamaður með afskaplega einhæfa og pólitísku orðræðu. Foreldrar Nonna virðast vera mjög venjuleg íslensk hjón, faðir hans talar mikið um pennann sem hann hefur týnt og reynir að halda uppi samræðum við alla en enginn svarar honum. Móðir Nonna reynir greinilega að búa til og viðhalda þeirri ímynd að hún sé hamingjusöm því það er það eina sem hún segir allan þáttinn. Pörf hennar fyrir að síendurtaka fullyrðingar um eigin hamingju gefur til kynna að ekki sé allt með felldu. Nonni og Gunna eru þau sem eru hvað líkust eðlilegu fólki – þau eru að reyna að halda partí og bregðast á eðlilegan hátt við óeðlilegum gestum.

Ólafi Jónssyni þykir aðeins meira koma til *Partí*s heldur en *Köngulónnar* og hefur ekki um þann þátt mörg orð önnur en honum þætti hann yfirborðslegur. Ennfremur skrifar hann um *Partí*:

Þar er þó fálmað í áttina að samtíðarveruleik; en ósköp er „frumleikinn“ flatur (maðurinn með hrosshausinn t.d., og, æi, skrímslið í lokin; svo er argað a-a-a-a-hh; tjaldið.) Í bókinni er þáttur sem heitir Amálía og hefði átt að leika fremur en Við lestur framhaldssögunnar sem er ekki neitt; í Amalíu er þó viðleitni til persónukönnunar.¹¹⁴

Ólafi finnst lítið varið í *Partí*, en hann virðist ekki taka nægilega vel til athugunar að leikhúsið er tilraunaleikhús og höfundurinn að sviðsetja sín fyrstu verk. Hitt er svo annað mál að

¹¹³ Sigurður A. Magnússon 1963b: 8

¹¹⁴ Ólafur Jónsson 1963: 47

Grímufélagar tóku *Amalíu* til sýningar síðar. Erlingur Gíslason sem lék í sýningunni á *Partí* segir frá því að þessi einþáttungur

hafi verið mynd af þessu formlitla, blaðskellandi borgarlífi sem hefur enga hefð að styðjast við aðra en þá að keppast við að vera nógu veitult, höfðinglegt og gestrisið. Allir eru alveg hjartanlega velkomnir! [...] Þeir gagnrýnendur sem skrifuðu um hann, og þessi nýju leikrit yfirleitt, töludu alltaf um mikinn absúrdisma. En ég veit nú ekki hvað þeim fannst svona absúrd eða hvað þeir héldu yfirleitt að væri absúrd. Því það absúrda er í raun hversdagsleikinn sjálfur í sinni nöktu einföldu mynd, sem enginn vill þí viðurkenna ef honum er sýndur hann.¹¹⁵

Það sem Ásgeir Hjartarson hefur að segja um *Partí* fer hér á eftir.

[*Partí*] er sterk og hnyttileg skopstæling á veizluhöldum og drykkjulátum í nýtízkulegri íbúð kornungra hjóna í reykvízku háhýsi. Hið kynlega og öfgakennda samkvæmi er raunar nöturleg táknumynd þjóðlífssins alls. Í einþáttungi þessum hefur Oddi Björnssyni mætavel tekizt að samræma hin erlendu áhrif innlendum staðháttum, athyglisgáfa hins unga höfundar og nöpur kímní láta ekki að sér hæða.. Hinir fáránlegu veizlugestir eru ærið margir, þeir eru á ýmsum aldri, af ólíkum stéttum og stigum og eins sundurleitir og verða má, en skáldið missir ekki þræðina úr hendi sé, tekst að skpaa magnaðan hugblæ og furðugóða heildarmynd úr því sem virðist ætla að verða óskapnaður einn í fyrstu. Ósvikin gamansemi og óhugnaður haldast í hendur og bölsýnin leynir sér ekki. Í „Nashyrningum“ gerir Ionesco mannkynið allt að öskrandi villidýrum og í leik Odds er dýrið heldur ekki fjarri. Fegurðardísín kona ráðherrans er mállaus að kalla og tekur að skríða á fjórum fótum áður en varir, ungingarnir kunna ekki annað en örfá óhrjáleg orð og þátttaka hestsins virðist sjálfsögð og eðlileg á þessum stað – leikari með hrosshaus eða asna er raunar ekki beinlínis nýstárlegt fyrirbrigði. Sjáflar leiklausnirnar falla mér ekki: að svallinu loknu kemur ófreskja ferleg á gluggann og virðist bæði í ætt við Picasso og Ionesco, en gestgjafarnir reka upp skelfingaróp, há og nístandi. Það er auðvitað lofsvert að höfundurinn skuli rita mene tekel hressilega á vegginn, en endir þessi er allt of kröftugur, ber þáttinn beinlínis ofurliði.¹¹⁶

¹¹⁵ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 111

¹¹⁶ Ásgeir Hjartarson 1963: 6

Við lestur framhaldssögunnar

Priðji einþáttungurinn er *Við lestur framhaldssögunnar*. Þátturinn ber undirtitilinn: „Parodia“ sem þýðir að um skopstælingu er að ræða. Þátturinn er viðburðalítil, hann gerist í einum svefnklefa þar sem 1. kyndari og 2. kyndari eru að spjalla saman. 2. kyndari stígur ekki í vitið og 1. kyndari er sá sem ræður. Þeir tala mjög óheflað mál og orðræðan einkennist af fáfræði og misskilningi. Þeir eru að lesa framhaldssögu fyrir hvorn annan og stíll hennar er í aett við sápuóperu – ástarlíf fallegs fólks í Ameríku. Þegar fer að hitna í kolunum í sögunni og ástaratlot koma við sögu taka félagarnir lagið. Þeir ræða efni sögunnar og handan hurðarinnar heyrst í rödd sem afsakar sig fyrir að hafa stigið á tá á frú nokkurri. Þeir ræða svengd og hvað það hafi verið sem þeir hafi borðað síðast. Inn í umræðuna blandast framhaldssagan og þeir ræða útlit og skapgerð aðalkvenpersónanna, og þá aðallega það hvort þær séu „sívilíseraðar“ eða ekki og hvað það sé sem ráði því. 1. kyndari segist hafa séð þær í sólbaði og 2. kyndari spyr nánar um það. Síðan taka þeir lagið. Hér á eftir fer dæmigert samtal milli kyndaranna tveggja.

1. KYNDARI tekur blaðið og setur á sig gleraugun.

2. KYNDARI

Kvor var með gúlt lidað hár?

1.KYNDARI

Báðar fíbbliðitt.

2.KYNDARI

Og báðar með stóran munn?

1.KYNDARI

Hu. Pó ekki mjö. Þetta er síviliserað kvenfólk fíbbliðitt!

2.KYNDARI

Og blá augu...

1.KYNDARI

Auðvitað fíbbliðitt.

2.KYNDARI

Mér geðjast ekki aððí þegar þú kallar mig fíbbi

1.KYNDARI

Hu.¹¹⁷

Oddur skrifaði um two ómenntaða menn sem flýja hversdagsleikann með því að hverfa inn í heim afþreyingarefnis eins og þessarar framhaldssögu. Það sem er kannski óvenjulegt við það er að það eru tveir karlmenn sem vinna í einhverjum skilningi dæmigert karlastarf – þeir eru kyndarar. Þeir þekkja persónurnar með nöfnum og það er eins og þær séu í raun kunningjar þeirra. Ímyndunaraflíð hleypur líka með 1. kyndara í gönur, því hann tilkynnir hinum að hann hafi í raun séð þær Júlíu og Bettí í sólbaði. 2. kyndari spyr í hverju þær hafi verið og hvað þær hafi verið að gera. 1. kyndari svarar því til að þær hafi verið að tala við Karón, og þá spyr 2. kyndari hvað hann sjálfur hafi gert. 1. kyndari svarar: „Ég sægði bara hu.“¹¹⁸ Á milli þess sem þeir velta vöngum yfir því hvað persónurnar eru að gera í glanslífínu detta þeir inn í raunveruleikann og spyrja hvorn annan hvort hinn sé svangur og hvað til sé að borða. Andstæðurnar eru augljósar og kyndararnir tveir eru einlægar persónur og berskjálðar fyrir framan áhorfanda.

Erlingur Gíslason hafði gaman af þættinum því hann sagði að hann hefði tengt við að vera úti á togara í svipuðum aðstæðum þó ekki hafi hann verið með einhverjum öðrum í klefa. Hann segir enn fremur: „Þar komst ég með framhaldssögunar í dönsku blöðunum í svipaða aðstöðu og Oddur lýsir þarna.“¹¹⁹

Ekkert stendur nú eftir af sýningunni nema texti á bók. Dómar um *Við lestur framhaldssögunnar* geta þó gefið einhverja mynd af því sem fram fór á sviðinu, eins og sjá má í dóum Sigurðar A. Magnússonar og Ásgeirs Hjartarsonar. Sigurður segir um sýninguna á *Við lestur framhaldssögunnar*:

¹¹⁷ Oddur Björnsson 1963: 73-74

¹¹⁸ Oddur Björnsson 1963: 72

¹¹⁹ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 111

Hér er að sjálfsögðu um skopstælingu að ræða, enda kallar höfundur þáttinn paródíu, en það er ekki fyrst og fremst skopið sem blæs lífi í þetta stutta verk, heldur „andrúmsloftið“ sem kyndararnir skapa á sviðinu, tilfinningin fyrir því mennska undir hrjúfu yfirborði persónanna. Valdimar Lárusson og Sveinbjörn Matthíasson fara með hlutverk kyndaranna og gera þeim kostuleg skil – ýkjurnar eru djarfar, en báðir eru fyllilega samkvæmir sjálfum sér. Sveinbjörn er nýliði og býr greinilega yfir góðum leikgáfum, hefur sterkan „sviðspersónuleik“. Helgi Skúlason hefur unnið þetta verkefni af mikilli alúð og skemmtilegri hugkvæmni. Eitt felldi ég mig samt illa við: mér fannst fyrsti kyndari finna söguþráðinn óeðlilega fljótt í hvert sinn sem hann tók til við upplesturinn.¹²⁰

Ásgeiri finnst þátturinn vera síðri en hinir tveir og segir að „samræður hinna kjánalegu og lítilsiglu sjómanna snúist framar öllu öðru um stúlkur og kvennafar eins og vænta má.¹²¹“ Honum þykir grínið þó missa marks því hugmyndir þeirra séu þokukenndar og barnalegar. Ásgeir hrósar þó sýnishorni framhaldssögunnar í leikritinu sem honum þykir vera vel samið, en röddin sem heyrist bakvið veggin vera „ekkert annað en hlálegt stílrof.“¹²² Hann hrósar Valdimari Lárussyni fyrir leik hans en segir að túlkun Sveinbjarnar Matthíassonar sé viðvaningsleg og nái ekki máli.

Í viðtalsbók Brynju og Erlings segja þau frá því að sýning einþáttunganna hafi verið mjög metnaðarfull og að þau hafi fengið Magnús Blöndal Jóhannsson til að semja tónlist við verkið og að Björn Jónsson hafi spilað „sérstakt trompetsóló frá eigin brjósti í sýningunni.“¹²³

Almennt um einþáttungana skrifar Ásgeir:

Þó að skiptar skoðanir hljóti að verða um hina athyglisverðu frumraun Odds Björnssonar er sjálfgerð að fagna ærlegri viðleitni og atorku hins unga skálds; ég treysti því og trúi að hann vinni stærri sigra á komandi árum.¹²⁴

¹²⁰ Sigurður A. Magnússon 1963b: 8

¹²¹ Ásgeir Hjartarson 1981: 81

¹²² Ásgeir Hjartarson 1981: 81

¹²³ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 110

¹²⁴ Ásgeir Hjartarson 1981: 83

Í lok dómsins um einþáttungana skrifar Sigurður A. Magnússon:

Með þessari sýningu Grímu var brotið blað í íslenzkri leiklist, og það var uppörvandi að sjá hóp lítt reyndra leikara gera það með svo eftirminnilegum hætti. Gríma hefur nú tryggt sér óumdeilanlegan sess í reykvísku leikhúslífi, og hér má alls ekki láta staðar numið. Það er vert alvarlegrar íhugunar, að einþáttungar Odds Björnssonar hefðu sennilega aldrei verið sýndir af Þjóðleikhúsínu eða Leikfélagi Reykjavíkur, og af því má vera ljóst, að tilraunaleikhús á borð við Grímu er beinlínis skilyrði fyrir áframhaldandi grósku íslenzkrar leikmenntar.¹²⁵

Hvatning og staðhæfing Sigurðar er athyglisverð. Grímu hefur tekist ætlunarverk sitt – að setja á svið íslenskt verk og að sýna það og sanna óttalaust að hún geti staðist stærri leikhúsunum snúning. Vissulega hefur þótt frumlegt og jafnvel ögrandi að sýna einþáttunga, sem var ekki venjan fyrir íslenska leikhúsgesti og hvað þá eftir íslenskan, óþekktan höfund. Sigurður vill fá meira af slíku og einnig Ásgeir Hjartarson. Þeir eru ánægðir með framtakið og vilja að það haldi áfram. Ólafur Jónsson er ekki sérlega ánægður með sýninguna. En ef litið er á grein hans í heild sést að hún er mjög neikvæð, hvort sem um sýningar Grímu er að ræða, Þjóðleikhússins eða Leikfélags Reykjavíkur. Þessi neikvæðni verður til þess að lesendur taka hugsanlega minna mark á orðum hans en ella væri.

Vinnukonurnar

Gríma frumsýndi síðan *Vinnukonurnar* eftir Frakkann Jean Genet 29. janúar 1963. Genet var mjög umdeildur höfundur og Martin Esslin gerir sérstaklega grein fyrir honum í kafla í þekktri bók sinni *The Theatre of the Absurd*. Esslin kallar hann óvenjulegastan af öllum bölvuðum ljóðskáldum (*poètes maudits*) Frakka líkt og Villon, Sade, Verlaine og Rimbaud.¹²⁶ Genet fæddist árið 1910 og móðir hans yfиргaf hann í æsku. Sartre hafði miklar mætur á Genet,

¹²⁵ Sigurður A. Magnússon 1963b: 8

¹²⁶ Esslin, Martin. 2001. *The Theatre of the Absurd*. Bls. 201. Methuen, London.

rannsakaði verk hans og skrifaði um hann. Genet stal mikið í æsku, var samkynhneigður og stundaði afbrot og vændi síðar meir. Hann var glæpamaður sem sat í ótal fangelsum. Þar byrjaði hann að yrkja og gerði m.a. fjögur löng prósajóð sem fjölluðu öll um samkynhneigða utangarðsmenn. Esslin segir að stíll Genets sé erótískur, sóðalegur og óþverralegur en á sama tíma ákaflega ljóðraenn, með alvarlegum, innsnúnum trúarlegum blæ og lýsi heimi sem snúið hefur verið á hvolf. Með hægfara þróun og með því að ná valdi á þráhyggju sinni óx Genet frá ljóðlist til frásagnar og síðar til leikræns forms. Aðeins í leikritum sínum náði hann að frelsa sjálfan sig og textann frá sjálfsævisögulegum þáttum, svo sem heim fangelsa og samkynhneigðra útlaga.¹²⁷

Fyrsta leikrit Genets er um fanga og þar segir hann á ljóðrænan hátt frá lífi þess sem situr á bak við lás og slá. *Vinnukonurnar* er annað leikritið sem Genet skrifaði og var það fyrsta leikrit hans sem sett var á svið.¹²⁸ Leikritið fjallar um systurnar Claire og Solange sem eru vinnukonur hjá ríkri frú. Þær leika frúna til skiptis þegar hún er ekki heima og einkennist leikurinn ýmist af auðmýkt eða uppreisn. Systurnar ýmist elска hana eða hata. Í samtölum þeirra kemur smátt og smátt í ljós að þær hafa komið húsbóna frúarinnar í fangelsi með því að ljóstra upp um hann í bréfum til lögreglunnar. Þegar húsbondinn hringir og segist vera laus gegn tryggingu óttast þær að upp um þær muni komast. Síðan kemur frúin heim. Þær ákveða að myrða hana og láta eitur í teið hennar. Claire og Solange láta hana ekki vita af samtalini við húsbondann en þegar frúin sér að símtólið er ekki á neyðast þær til að segja henni fréttirnar. Frúin hættir við að drekka teið svo morðtilraunin mistekst. Frúin fer og sækir húsbondann og þær Claire og Solange fara aftur að leika frúna og vinnukonuna. Claire er í hlutverki frúarinnar og Solange í hlutverki vinnukonunnar. Claire biður um tebollann, þann sem þær höfðu sett eitrið í. Solange færir henni bollann, Claire drekkur teið og deyr í hlutverki frúarinnar.

Í leikritinu sýnir Genet mikla stéttaskiptingu. Persónuleiki og persónusköpun systranna er litríkari og dýpri en frúarinnar. Þetta er ádeila á valdið, frúin er holdgervingur þess sem ekki kann með valdið að fara. Hún er yfirborðskennd og er eingöngu með hugann við ytra byrði og álit samfélagsins og stöðu sína innan þess. Vinnukonurnar tvær eru tengdar ástar-

¹²⁷ Ibid: 204

¹²⁸ Ibid: 207

haturssambandi vegna þess að þær eru spegilmynd hvor af annarri, samkvæmt Esslin. Það sem þær hata og sjá speglast hvor í annarri er sú mynd af heiminum með öruggum húsbændum sem þær dást að, herma eftir og býður við.¹²⁹ Vinnukonurnar elska það og hata í senn að sjá eigin vanhæfni speglast í dýrð og upphafningu frúarinnar. En spegilsýn Genets er enn margbrotnari. Leikstjórinn Louis Jouvet vildi setja *Vinnukonurnar* á svið árið 1947 og Genet krafðist þess í fyrstu að karlleikarar yrðu í hlutverkum kvennanna þriggja.¹³⁰ Að hlutverk vinnukvennanna og frúarinnar séu í höndum þriggja ungra manna gerir uppsetninguna á verkinu mun forvitnilegri og eykur á vídd þess, einkum þegar það er skoðað í ljósi samkynhneigðar Genets.

Einn dómur um sýningu Grímu á *Vinnukonunum* er frekar neikvæður og er frá Ólafi Jónssyni sem skrifar í *Félagsbréf*.

Því miður var sýning Grímu [...] næsta hæpin í mörgum greinum, enda varla annars von um hálfgildings áhugamannaflokk. Leikstjórnin var að vísu með sínu móti svipsterk, en trúnaður leikstjórans við verkið sjálft held ég að hafi verið með minnsta móti og möguleikar þess lítt nýttir, áherzlan einhliða á yfirborðsofstoppa verksns á kostnað hins innra, nánast ljóðræna ofsa þess. Raunar mátti Þorvarði Helgasyni vera vorkunn með lítt reyndar leikkonur í aðalhlutverkum. – Hugrún Gunnarsdóttir réð með engu móti við hið vandasama hlutverk Claire, og Sigríður Hagalín sýndist mér með öllu utangáttu sem frúin; Bríet Héðinsdóttir hrósandi hinsvegar sigri í hlutverki Solange; af henni má víst ætla mikils framvegis.¹³¹

Sigurður A. Magnússon er ekki jafn neikvæður og Ólafur og hann er hneykslaður á Reykvíkingum að fjölmenna ekki á frumsýningu sem þessa. Kallar hann skortinn á forvitni almennings hryggilegan vitnisburð „um andlega sljóleik Reykvíkinga, menningarlegan doða og stöðnun. Hvernig ætlar fólk, sem er hrætt við að kynnst nýjum viðhorfum og ferskri reynslu, að fara að því að þroskast og vitkast?“¹³² Sigurði finnst *Vinnukonurnar* hneykslanlegt leikrit og athyglisvert að því leyti að það sýnir skuggahliðar mansins sem flestir keppast við að afneita og gleyma. Talar hann um exístensíalískan skilning á verkinu; „sambandið milli ákvörðunar og

¹²⁹ Esslin 2001: 208

¹³⁰ Ibid: 209

¹³¹ Ólafur Jónsson 1962: 44

¹³² Sigurður A. Magnússon. 1963a. „Gríma: Vinnukonurnar.“ Bls.8. *Morgunblaðið*, 31. janúar.

athafnar, spurningin um að lifa í og af verknaði sínum.¹³³ Sigurður getur sér til um tilfinningar áhorfenda:

Ég býst við að ýmsum frumsýningargestum hafi þótt nóg um ýmis atriði sem þeir urðu vitna að á sviðinu í Tjarnarbæ á þriðjudagskvöld, fundizt þau of nakin og nærgöngul, en hér liggur að mínu viti megingildi þessa torræða verks: það rótaði upp í tilfinningalífinu, vakti duldar og kannski áður ókunnar kenndir og hugrenningar, þrýsti sjálfri kviku mannssálarinnar inn í vitund áhorfandans. Að sjálfsögðu voru margar kenndir og hugrenningar leiksins framandi, óhugnanlegar og jafnvél „ónáttúrulegar“ en þær voru ekki síður sannar og máttugar fyrir það. Þær eru þættir í lífi allra manna, en kannski þarf maður að verða barn í annað sinn til að gera sér þess fulla grein. Hafi ég nokkurn tíma séð flóknu og hrikalegu sárlífi barnsins brugðið upp fyrir mér, þá var það kannski í þessu leikriti. Þeir sem ekki kannast við það hljót að hafa átt aðdáanlega einfalda og lognværa bernsku.¹³⁴

Sjálf sýningin hefði, að mati Sigurðar, mátt vera betri og kennir hann leikstjórninni um; sýningin varð of þunglamaleg og leikurinn ekki nægilega sterkur. Sigurður lýsir hrifningu sinni á leik Bríetar Héðinsdóttur og segir frábært að fá nýtt blóð í leiklistina. Undir lokin segist hann vera ánægður með framtakið en minnir svo Grímu á stefnumið þeirra:

En mér hafði skilizt, að eitt meginverkefni hinna ungu áhugamanna væri að koma á framfæri íslenzkum verkum. Hvenær koma þau? sannleikurinn er nefnilega sá, að það er vafasamur greiði við erlend snilldarverk að flytja þau við mjög frumstæð skilyrði, og miklu nær að gera eithvað við það innlenda efni sem fyrir hendi kynni að vera.¹³⁵

Gríma virðist hafa tekið orð Sigurðar til greina og bætt úr vontun á sviðsetningum á nýjum íslenskum leikritum, því næstu fimm leikrit sem þau sýndu voru eftir íslenska höfunda.

¹³³ Ibid

¹³⁴ Sigurður A. Magnússon 1963a: 8

¹³⁵ Ibid: 8

Reiknivélin

Í apríl 1964 setti Tilraunaleikhúsið Gríma upp *Reiknivélina* eftir Erling Ebenezer Halldórsson og leikstýrði hann sjálfur verkinu. Frumsýning var svokölluð „pressusýning.“ Erlingur Gíslason lék barþjóninn Emanúel, Valdimar Lárusson lék Natan B., Þormóð lék Bjarni Steingrímsson og Brynja Benediktsdóttir og Þorleifur Pálsson léku Dídí og Lilla. Þetta var stuttu eftir klofning leikhópsins og til að aðgreina sig frá hinum kölluðu þau sig „Tilraunaleikhúsið.“

Leikritið gerist á bar. Þormóður er í kjallaranum að bisa við læsta kompu og týndan lykil. Emanúel er barþjónninn og Natan B. er gestur á barnum. Svo koma tveir gestir í viðbót, Lilli og Dídí. Natan pantar asna og á meðan eiga Þormóður og Emanúel orðaskipti því Þormóður finnur ekki lykilinn. Þetta gengur í þó nokkra stund. Lilli sem er unglingsstrákur einblínir á ljósakrónu í loftinu. Emanúel og Natan furða sig á þessu og Dídí kemur inn. Hún sér að Lilli horfir upp í loftið og fer að gera það líka. Dídí fer að tala við Lilla og spryr á hvað hann sé að horfa. Brátt fara þau öll fjögur að einblína upp í loftið. Ljósakrónan er með kertum og er úr plasti. Dídí spryr Lilla hvort þau hafi ekki komið þangað til að skemmta sér og Lilli segir að hann hafi oft komið á þennan bar áður. Emanúel ýtir á rofa en þó slökknar ekki á ljósunum, og tilkynnir síðan að ljósakrónan þurfi ekki rafmagn, hún sé „átómatísk“¹³⁶ eins og meltingin. Dídí rýkur út þegar hún fréttir þetta og segir að Lilli sé púkó, væntalega vegna þess að hann er bergnuminn af ljósakrónunni.

EMANÚEL sverfir neglurnar:

Hugmyndir manna um sjálfsagða hluti eru sjaldan ábyggilega, drengur minn. Ljósakrónan hér í loftinu ber öll einkenni sannra framfara. Það logar á henni. Ég fæ ekki séð að það sé neitt að óttast. Á tímum kerruvagnanna var flugvélin óhugsandi. Við viljum fá að lifa, ekki satt? Ef ég má gefa yður gott ráð...Lægra:...þá skuluð þér láta eins og ekkert sé, ja, nema þér séuð alveg sérstakt karlmenni.¹³⁷

¹³⁶ Erlingur Ebenezer Halldórsson. 1963. *Reiknivélin*. Bls. 21. Heimskringla, Reykjavík.

¹³⁷ Ibid: 22

Emanúel er barþjónn sem séð hefur tímana tvenna og á ráð undir rifi hverju. Natan kemur aftur og heldur á dagblaði þar sem stendur að stjórnarkreppan sé að leysast. Þeir ræða þjóðfélagsmálin, spillingu og gjaldþrot. Lilli rankar við sér og svipast um eftir Dídí, ætlar út en verður aftur starsýnt á ljósakrónuna og sest aftur niður. Emanúel og Natan ræða um frelsið, hvort þeir séu frjálsir menn eða ekki. Emanúel segir Natan sögu af því þegar hann tók þátt í að gelda fola nokkurn. Það hafi tekið einhvern tíma en það hafi tekist á endanum. Natan spyr hvort það hefði ekki verið viturlegra fyrir folann að leggjast niður af sjálfsdáðum, en Emanúel þvertetur fyrir að hann hafi haft vit á því. Þeir fara að rífast um hvort sé hægt að velja tvær eða fleiri leiðir út úr einhvers konar ástandi og hvort málflutningur byggist á staðreyndum eða ekki. Dídí og Lilli eru aftur komin inn og panta sér í glas. Á meðan er Pormóður að kalla á Emanúel neðan úr kjallaranum. Lykillinn að kjallaranum er enn týndur. Emanúel afgreiðir það mál og semur frið við Natan. Natan er enn æstur og þjarkar um þjóðfélagsmálin.

NATAN B *upp úr dagblaðinu:*

Það hefur verið mörkuð ný stefna.

EMANÚEL:

Í hvaða átt?

NATAN B:

Í framfaraátt. Við hann: Við hverju bjóstu?

EMANÚEL:

Ekki neinu sérstöku.

NATAN B *aestur:*

Þessir menn vita hvað þeir eru að gera. Tillögurnar eru rammlega undirbyggðar, hagfræðingarnir hafa séð fyrir því. Ætlarðu að væna þá um hlutdrægni? Þeir eru útlenzkir, er það ekki næg trygging fyrir hlutleysi þeirra? Sú var tíð að menn gerðu áætlunar út í bláinn, en núna...*Hann lítur í dagblaðið:* Stefnan hefur þegar verið mörkuð.¹³⁸

¹³⁸ Erlingur Ebenezer Halldórsson 1963: 33-34

Natan fer síðan á flug og tíundar nákvæmlega ýmis pólitísk mál, um stöðu Íslands, gjaldeyri, jafnvægi í þjóðarbúskapnum og að ríkissjóður sé rekinn án halla. Natan kemst svo að allgóðri niðurstöðu að eigin mati: „Ef bændur styrkja sjávarútveg, þá hlýtur sjávarútvegur að geta styrkt iðnað, og ef sjávarútvegur getur styrkt iðnað ætti iðnaðurinn að hafa eitthvað aflögu handa landbúnaði.“¹³⁹ Þannig telur Natan sig hafa höndlað hinn stórkostlega sannleika og jafnvægi sé náð. Lilli birtist aftur og biður Emanúel að kveikja á ljósakrónunni. Emanúel ræðir til skiptis ljósakrónuna og þjóðfélagsmálin. Dídí og Lilli rifast um hvort veröldin sé eins og hún er og Emanúel og Natan hlæja að þeim. Þau sameinast svo í því að samþykkja að ljósakrónan sé ekki í sambandi en lýsi samt. Dídí segist trúá á Guð, þrátt fyrir að hann sé ósýnilegur. Lilli er mjög óákveðinn hvort hann skilji hana eða ekki. Natan og Emanúel halda áfram að ræða saman og gestum hefur fjölgað á barnum. Dídí og Lilli glíma við tilvistarlegar spurningar á við hvort þau séu á lífi eða ekki. Dídí líkir þeim tveimur við ólíka stjórnmálflokka sem eru að leita samstarfs en stefnumið þeirra eru með öllu ósamrýmanleg. Hún reynir að draga hann í burtu en þá segir Lilli að hann geti reiknað út vöruberð með reiknivél.

LILLI:

Hvernig á ég að skýra frá því sem ég skil ekki...? *Pögn. Þau horfast í augu: Jæja! Hann snýr sér frá henni:* Eins og ég sagði þá á ég að reikna út vöruberðið. Ákafur, við hana: Þér er óhætt að trúá því, Dídí, ég kann reglurnar upp á tíu. Það er bara það að eftir útkomunum að dæma hafa...tölurnar eitthvert annað gildi, ég veit ekki...eitthvert aukagildi sem ég...sem ég ekki þekki. Verðlagseftirlitið...¹⁴⁰

Lilli er að reyna að útskýra fyrir Dídí reglur sem geta átt við allt milli himins og jarðar; samskipti kynjanna, hvernig þjóðfélagið gengur fyrir sig, einhvern algildan sannleik. Þau ræða saman um tölur og annað, en fá engan botn í það. Þau ákveða að hætta að tala saman og fara að dansa, þau dansa hring eftir hring um sviðið og játa hvort öðru ást sína. Svo hverfa þau af sviðinu.

¹³⁹ Ibid: 38

¹⁴⁰ Erlingur Ebenezer Halldórsson 1963: 50

Emanúel og Natan halda áfram að ræða saman. Þormóður kemur upp úr kjallaranum og hefur loksins tekist að opna hurðina með pappaspjaldi. Emanúel nennir ekki að hlusta á það og hefur meiri áhuga á því að heyra hvað Natan er að segja um mútur og stjórnsmál. Natani er lítið um afskipti Þormóðs gefið en Emanúel og Þormóður spjalla heilmikið um pappaspjaldið og framkvæmdina. Allt í einu verður Natan mjög reiður og skammast yfir hegðun þeirra. Hann sprýr hverskonar landkynning þetta sé eiginlega fyrir útlendinga og að „við séum hernaðarlegt kúriósitet“¹⁴¹ Hann kvartar hástöfum yfir örlögum þjóðfélagsins og að Íslendingar hafi lifað í ánauð í 600 ár. Þeir fara aftur að ræða ýmis mál þar til Emanúel tilkynnir Natani að það sé búið að loka. Bjölluhringing heyrist. Símaklefí er á miðju gólfí. Natan gengur örna sinna á baðherberginu og þegar hann kemur upp hleypur hann inn í símaklefann. Þegar Emanúel kemur fram segir Natan B að Natan hafi ekki verið í símanum. Emanúel er hissa og Þormóður hefur ekki séð hann heldur. Natan virðist ruglaður en biður Emanúel að skrifa reikning. Natan hrökklast út og Emanúel og Þormóður hlæja báðir. Síðan slokknar á ljósakrónunni. Hvorugur getur kveikt á henni. Þeir skilja þetta hvorugur og þannig endar leikritið.

Erlingur Gíslason segir að honum hafi þótt *Reiknivélin* afskaplega skemmtilegt leikrit þrátt fyrir að mörgum hafi fundist það með öllu óskiljanlegt. Þorgeir Þorgeirsson, besti vinur leikskáldsins, kvíkmyndaði verkið og segir Erlingur Gíslason að hópurinn hafi unnið nótt eftir nótt að kvíkmyndatökunni. Eitthvað kom upp á milli Erlings Halldórssonar og Þorgeirs og var myndin aldrei hljóðsett. Erlingur Gíslason hélt að filman væri enn til en sagði að raddir þeirra Þorleifs væru orðnar of gamlar fyrir hljóðsetningu. Það var ekkert sem þau gátu gert og öll þeirra vinna var til einskis. Þau þurftu bara að horfa upp á það.¹⁴²

Erlungi fannst misráðið að láta höfund leikstýra eigin verki. En honum þótti mjög gaman að taka þátt í þessu verkefni og fannst vinnan lærðómsrík. Ennfremur segir Erlingur:

Leikritið er mjög pólitískt. Í því kemur fram mikil óánægja með herstöðina og andóf gegn hersetunni í Keflavík. En það var farið á ýmsan hátt svo fínt í þetta að ég held að það hafi varla skilst. Þarna held ég að höfundur hefði þurft leikstjóra til að undirstrika þessa þætti og koma þeim betur til skila. Ég held að hann hafi verið of tengdur verkinu. Hann hefur

¹⁴¹ Ibid: 63

¹⁴² Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20.02.2009.

ekki áttað sig á því að pólitík verksins, sem honum fannst sjálfsgögð og liggja í augum uppi, þurfti vissulega stuðnings við.¹⁴³

Erlingur Gíslason sagði einnig að Erlingur E. Halldórsson hafi verið tregur að láta ádeiluna vera augljósa. Í fyrstu hafi verið dollaramerki sem hafi hangið niður úr loftinu og verið áberandi, en Erlingur H. hafi frekar viljað setja það á símaklefann.¹⁴⁴ Þar var dollaramerkið þegar leikritið var sýnt en það var áhorfendum næstum ósýnilegt. Ádeilan missti því marks og áhorfendur náðu ekki að skilja um hvað málið snerist. Því var það svo að enginn skildi ádeiluna annar en höfundurinn sem jafnframt var leikstjórinn.

Ólafur Jónsson segir í dómi sínum í Alþýðublaðinu um *Reiknivélina* að hann hafi lesið leikritið þegar það hafi nýlega verið gefið út á bók og fannst honum þá lítið til textans koma. Hann taldi þó augljóst að texinn hentaði til uppsetningar því verkið væri „stutt, hraðgengt, bersýnilega lagt niður fyrir svið.“¹⁴⁵ Ólafi finnst „íslenzkir tilraunatextar fáir og fátæklegir; og Reiknivélin er sízt lakari en ýmislegt, sem hér hefur komið upp á sviðið.“¹⁴⁶ Því miður olli sýning Grímu honum vonbrigðum. Hann segir texta leikritsins vera frasa og glósur og „pólítískt moldviðrissnakk.“¹⁴⁷ Skoðun Ólafs er svipuð Erlings Gíslasonar; að þjóðfélagsádeilan hafi farið fyrir ofan garð og neðan. Þó geti verið að það komi fyrir hnyttnum orðsvörum, en þau týnist jafnan í samhengisleysinu.

Fólkið á sviðinu leikur á milli sín útslitnum orðum, hugtökum, hugmyndum; en sá leikur birtir aldrei lifandi fólk; þessi samkoma er jafn óhlutstæð og hinn óskilgreindi barskáli, þar sem það er niður komið. Það er ekki nóg að „vera bara absúrd“; menn verða að hafa eitthvað að segja sem ekki verði sagt á annan veg. Ég fæ ekki séð að Reiknivélin höfði til neins ytri veruleika, enda fær höfundur ekki skapað verki sínu sannfærandi innri veruleik á sviðinu. Það má vera að Erlingur Halldórsson beri fullmikla virðingu fyrir texta sínum, sé fullannt um að hvert orð nái áhorfendum örugglega. Er ekki hugsanlegt að leikur hans nytí sín betur, yrði skemmtilegri og í ærslafyllri, hraðengri meðferð? Hvað sem því líður virðist sýning Grímu unnin af natinni nákvæmni og góðri smekkvísi og verkinu haldið til

¹⁴³ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl.: 114-115

¹⁴⁴ Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20.02.2009.

¹⁴⁵ Ólafur Jónsson. 1964. „Að vera absúrd.“ Bls. 7. *Alþýðublaðið*, 9. apríl.

¹⁴⁶ Ibid

¹⁴⁷ Ibid

skila eftir því sem efni standa til; það sem ánægjulegast er við sýninguna er áhugi, alúð og vandvirkni leikendanna. [...] En góð meining enga gerir stoð: vandvirkni og góðar gáfur leikendanna megna ekki að gera verulega umtalsverða eða minnisstæða sýningu úr Reiknivélinni. Allt um það er viðleitni Grímu allra góðra gjalda verð, gott til þess að vita að þar eigi ný og nýstárleg verk opna leið til áhorfenda, einkanlega ef þau fá jafn alúðarfulla meðferð og Reiknivélin að þessu sinni. Og það er sem sagt hún, sem gerir þessa sýningu verða athygli.¹⁴⁸

Gríma fær enn og aftur hrós fyrir að opna leið til áhorfenda með nýjum og nýstárlegum verkum. Þrátt fyrir að sýningin sé kannski ekki Ólafi að skapi þykir honum hún vera öðruvísí og eitthvað annað en yfirleitt er verið að sýna.

Sigurður A. Magnússon er á sama máli í dómi sínum í *Morgunblaðinu*; að leiksýningin skilji áhorfandann eftir ósnortinn þrátt fyrir að hugsanlega geta hreyft við honum - ef hann á annað borð skilur boðskap leiksins. Sigurður bendir á að Erlingur vilji kannski skrifa undir formerkjum Brechts:

Að láta leikhúsverkið ekki hrífa áhorfendur til þáttöku í því sem er að gerast á sviðinu, heldur vekja þá til unhugsunar og andsvars – reita þá til reiði, hneyksla þá eða knýja til þöguls samþykkis. Þessi forskrift er að vísu makleg fyllstu gaumgæfni, en Brecht var svo mikið skáld og leikhúsmaður, að hann sprengdi utanaf sér formúluna, þannig að leikrit hans eru heillandi leikhúsverk jafnframt því sem þau flytja sinn tiltekna „boðskap“. Erlingur E. Halldórsson virðist hinsvegar hafa hengt sig í formúlunni í þeim skilningi, að leikrit hans lifnar alls ekki við á sviðinu, rís hvergi til leikrænna átaka né listrænnar skírskotunar. Það er í hæsta lagi forvitnileg og hlutlaus kyrralífsmynd, sem hefur að vísu í sér fólginn tiltekinn vitsmunalegan „boðskap“, en lætur tilfinningarnar ósnortnar, og er það ærið vontun. „Boðskap“ þess hefði sennilega með betri árangri mátt setja fram í blaðagrein eða fræðilegri ritgerð.¹⁴⁹

Sigurði finnst líka að táknsæi sé ábótavant í leikritinu. Mörg tákna séu notuð en þau séu mjög illskiljanleg. Að minnsta kosti verði tákna að hafa víðtæka skírskotun eða þá að vera algild eins og í leikritunum: *Nashyrningarnir* eftir Ionesco, *Beðið eftir Godot* eftir Beckett og

¹⁴⁸ Ólafur Jónsson 1964: 7

¹⁴⁹ Sigurður A. Magnússon. 1982. Í sviðsljósinu: Leikdómar 1962-1973. Bls. 16-17. Mál og menning, Reykjavík.

Eðlisfræðingarnir eftir Dürrenmatt. Táknin í *Reiknivélinni* eru til þess of „einhæf og einkennilega reikul, ónákvæm.“¹⁵⁰

„Reiknivélin“ er að mínum skilningi *allegóría*, en hún gengur ekki upp, vegna þess að táknin mynda ekki lífræna eða samstæða heild. Persónurnar eru ekki ýkjasundurleit samstæða, en svo kemur til sögunnar ljósakrónan (ólífrænt tákn) og fleygar allegóríuna, gerir hana sundurlausa og drepur merkingu hennar á dreif.¹⁵¹

Sigurði finnst að það hefði mátt gera táknin augljósari. Áhorfendum hefur sennilega þótt leikritið illskiljanlegt og kallast það á við það sem Erlingi Gíslasyni fannst; að höfundur væri sennilega allt of tengdur leikritinu til að geta skýrt boðskapinn nægilega vel fyrir áhorfendum.

Áhugavert er svo að sjá að niðurlag beggja leikdómenda, Ólafs Jónssonar og Sigurðar A. Magnússonar er á svipaða lund. Hér á eftir fara lokaorð Sigurðar:

Það hlýtur að vera leiklistarunnendum óblandið ánægjuefni að „Tilraunaleikhúsið“ skuli enn hafa tekið til meðferðar nýstarlegt íslenskt verk (í fyrra sýndi það þrjá einþáttunga eftir Odd Björnsson), og hefur það með þessu framtaki bæði réttlætt tilveru sína og unnið íslenskri leiklist mjög þarf verði verk. Það skiptir ekki meginmáli, hvort þessi nýju íslensku verkefni uppfylla ströngustu kröfur, heldur er hitt fyrir öllu að þau komi fram og séu sýnd. Því aðeins getur íslensk leikritagerð þróast í framtíðinni. Þess vegna ætti það að vera kærkomin skylda reykvískra leiklistarunnenda að sækja þessar leiksýningar og kynna sér, hvað ungar höfundar eru að glíma við.¹⁵²

Loftur Guðmundsson skrifar í gagnrýni sinni um *Reiknivélina* að engin leið sé að spá hvort höfundur sé verðandi snillingur eða ekki, og það sé kannski það skemmtilegasta við frumsmíð Erlings E. Halldórssonar. Hann telur leikritið vissulega hafa sína kosti og galla – hann hrósar þó Erlingi fyrir það að ganga ekki fram af áhorfendum með klúrheitum. Loftur telur að Erlingur fari aðrar leiðir til að sýna dirfsku;

¹⁵⁰ Sigurður A. Magnússon 1982: 16-17

¹⁵¹ Ibid: 17

¹⁵² Ibid: 19

Og þar koma fram kostir þessarar frumsmíðar, sem vekja mestar vonir. Hann fer sínar leiðir í formi og framsetnngu, að vísu er ekki hægt að kalla það óruddar leiðir nema í þrengri merkingu – þó að innlendir leikritahöfundar hafi ekki lagt inn á þær brautir ói þeim verkum, sem komizt hafa á svið, má kalla að það séu troðnar slóðir, kannski oftroðnar, af erlendum leikritahöfundum. Hér er það hressandi og kærkomin dirfska, að sjá þannig tekið til höndunum. Enn er það kostur við þessa frumsmíð, að hún sýnir og sannar að höfundi eru gefnir hæfileika til að skapa skilmerkilegar og sennilegar persónur, þó að form það, sem hann hefur valið sér bjóði þeirri hættu heim að ýkja persónurnar úr hófi og skrumskæla, fellur hann ekki fyrir þeirri freistungu, hvorki sem höfundur né leikstjóri, og því verða hlutverkin mannleg en ekki „tíþísk“. Ekki þar fyrir, að „tíþugerðin“ getur líka átt rétt á sér innan þessara formarka – en þá skal líka kunnáttu og snilli til, meira en í meðallagi, ef vel á til að takast. Þar er mjótt mundangs höfuð.¹⁵³

Loftur tekur ekki djúpt í árinni hvað varðar boðskap leiksins eða tákn, en hrósar leikurum fyrir mjög vandaðan leik. Hann einblínir á þá dirfsku sem Erlingur E. Halldórsson sýnir með frumraun sinni, þrátt fyrir að það heppnist kannski ekki alls kostar. Í lok dómsins segir hann svo að hann sé afskaplega forvitinn að vita um framhaldið. Þá er hann væntanlega að velta því fyrir sér hvernig Erlingi E. Halldórssyni eigi eftir að vegna sem leikskáldi og jafnvel hvernig Grímu muni ganga í framtíðinni. Það virðist sem með þessari sýningu sé forvitni almennings vakin og Gríma sé þegar farin að valda róti í íslensku leikhúslífi.

Bæði Ólafur Jónsson og Sigurður A. Magnússon taka það sérstaklega fram að það skiptir ekki öllu máli *hvað* sýnt sé, heldur er Gríma (eða í þessu tilfelli Tilraunaleikhúsið) að koma fram með ný íslensk verk eftir höfunda sem lítið sem ekkert hafa verið settir á svið áður. Með því eru þau að ryðja leið fyrir íslenska höfunda og venja íslenska leikhúsgesti við að það sé eðlilegt að nýtt íslenskt leikrit sé á fjölunum.

¹⁵³ Loftur Guðmundsson. 1964a. „Tilraunaleikhúsið: Reiknivélin.“ Bls. 7. *Vísir*, 08.apríl.

Amalía

Næsta verkefni Grímu var einþáttungurinn *Amalía* eftir Odd Björnsson, frumsýndur 14. júní 1964 á Listahátíð í Reykjavík. Guðbergur Bergsson, Jón úr Vör, Stefán Júlíusson og Þorsteinn frá Hamri lásu úr verkum sínum áður en sýningin hófst.¹⁵⁴ Þrjár leiksýningar voru í boði og var framlag Leikfélags Reykjavíkur til hátíðarinnar einþáttungurinn *Brunnir kolskógar* eftir Einar Pálsson og Þjóðleikhúsið lagði til *Kröfuhafa* eftir August Strindberg.¹⁵⁵ Gísli Alfreðsson leikstýrði *Amalíu* á æfingatímanum og er skráður leikstjóri sýningarinnar. Hann þurfti hins vegar að fara til útlanda á þessum tíma og Erlingur Gíslason og Kristbjörg Kjeld tóku að sér að ljúka leikstjórninni.¹⁵⁶ Erlingur Gíslason lék *Amalíu* og hin hlutverkin voru í höndum Bríetar Héðinsdóttur, Kristínar Magnúss, Karls Sigurðssonar og Stefaníu Sveinsdóttur. Leikritið var síðan sýnt aftur í febrúar 1966 ásamt *Fando og Lis* eftir Arrabal í leikstjórn Gísla Alfreðssonar.

Amalía snýr baki í áhorfendur allan tímann og situr fyrir framan snyrtiborð með þremur stórum speglum. Ytri speglarnir tveir sýna sinn hvorn vangann og miðspegillinn sýnir framan í hana. Fjórar raddir eru í leikritinu, þreytt rödd roskinnar konu, daðursleg kvenmannsrödd, þreytt rödd roskins karlmanns og rödd ungrar stúlk. Þær skiptast á að tala og Amalía situr alltaf í sömu stellingu fyrir framan speglana. Í speglunum þremur eru þessir þrír þættir persónunnar en minningin um hana unga birtist fyrir utan spegilinn.¹⁵⁷ Hugmyndasmiðurinn að baki speglunum var Guðjón Ingi Sigurðsson.¹⁵⁸

Allt tal rosknu konunnar einkennist af brostnum vonum. Hún talar um misheppnað ástarsamband og að hún hafi geymt öll bréfin sem ástmaðurinn sendi og hún hafi jafnvel geymt meydóminn handa honum líka. Inn á milli kemur rödd roskna mannsins sem kvartar yfir

¹⁵⁴ „Listahátíð.“ 1964. Bls. 4. *Morgunblaðið*, 14. júní.

¹⁵⁵ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 108

¹⁵⁶ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl.: 116

Athyglisvert er að samkvæmt viðtalsbókinni er sagt að Gísli hafi farið til útlanda, en í viðtali við Erling sagði hann að Gísli hefði í raun hlaupið frá verkefninu. Hálfbum mánuði fyrir sýninguna hætti Gísli við leikstjórnina og fór og gifti sig. Erlingur segir að þau hafi rekið hann sem leikstjóra og þau Kristbjörg ákveðið að gera þetta sjálf. (Úr viðtali við Erling Gíslason sem tekið var 20. 02.2009)

¹⁵⁷ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl.: 116

¹⁵⁸ Ibid

eymslum í líkamanum. Roskna konan telur upp hvað kom fyrir elskhugann – hann var kommúnisti og var fjarlægður af mönnum á vegum hins Opinbera. Amalía tekur upp viskífleyg úr snyrtiborðinu og snafsar sig. Þá glaðnar yfir andlitunum í speglunum. Daðurslega konan reynir að bjóða mönnunum frá Hinu Opinbera pönnukökur. Roskna röddin tekur við.

AMALÍA snafsar sig.

PREYTT RÖDD ROSKINNAR KONU

Ég veit núna að það voru þeir sem tóku þig burt frá mér.

Ég sem hef beðið þín í tæplega hálfra öld!

Því þú sagðist myndu koma eftir þrjú ár.

En ég geymi bréfin þín. Þau eru í borðskúffunni –

AMALÍA rótar í borðskúffunni.

Preytuleg andlit í speglunum.

VIÐUTAN RÖDD ROSKINNAR KONU

Þeir sögðu að kommúnistarnir vildu ekki að þú skrifaðir mér.

Bara að þeir hafi ekki drepið þig.

Hættir að róta.

PREYTT RÖDD ROSKINS MANNS

Allt fram til þessa dags hef ég geymt meydóminn handa þér.¹⁵⁹

Roskna konan og unga konan taka svo til við að lýsa ástarblossanum sem kviknaði á milli konunnar og elskhugans. Þau dönsuðu og kysstust. Hún beið í þrjú ár, sem síðan urðu að fjörutíu og níu árum. Hún hafði fengið hluti eins og hatt, hálsmen, armband og útvarp senda frá Ameríku. Hún hlær en finnur til, rödd roskna mannsins lýsir sársaukanum. Mennirnir frá hinu Opinbera tóku síðan þessa hluti. Amalía setur upp í sig tanngard með stórum tönum og reiðileg rödd hvæsir til hinna ímynduðu manna:

¹⁵⁹ Oddur Björnsson 1963: 81-82

KVENSKASS MEÐ STERKAN TALANDA

Óþokkar! Ráðizt inn til gamallar konu og stelið frá henni aleigunni! Morðingjar! Því takið þið ekki rúmið mitt líka! Stólinn og koppinn! Djöflar og fasistar! Ég skal kæra þetta Opinbera fyrir löggreglunni! Ég skal - - ég skal –

Öll andlitin bresta í grát, rauðir hvarmar.

Grátur.

AMALÍA tekur sig saman, skiptir aftur um tanngarða.

Pögn.

Preytureg andlit í speglunum, rauðir hvarmar.

PREYTT RÖDD ROSKINNAR KONU

Þeir horfðu á mig allir þrír – og þá sá ég að það var íshroði í augnatóftunum.

Pögn.

Svo hurfu þeir út í frostið.

Þrír risavaxnir karlmenn í svörtum frökkum.¹⁶⁰

Roskna konan segir aftur og aftur að hún viti að þessir menn hafi tekið frá sér elskhugann. Bréfin hættu að berast. Allar raddirnar endurtaka sömu setninguna: „Þrír risavaxnir karlmenn í svörtum frökkum.“ Raddirnar þrjár eru hugarfóstur hennar sem rugla hana til og frá raunveruleikanum. En raunveruleikinn verður ekki flúinn og leikurinn endar á angistarópi.

Eins og áður sagði lék Erlingur Gíslason hlutverk Amalíu og í handritinu er tekið sérstaklega fram: „Æskilegra að karlkyns leikari fari með hlutverk AMALÍU.“¹⁶¹ Erlingur sagði að gervið hefði verið sett saman á síðustu stundu. Gísli Ferdinandsson skósmiður tók gamla skó af Erlingi og setti undir þá háa hæla. Efnið í kjól barst rétt fyrir frumsýningu og tók Brynja mál af Erlingi á gólfINU hjá Oddi og saumaði búninginn strax þá um nóttina.¹⁶² Sigurður A. Magnússon var ekki hrifinn af gervi Erlings og sagði um hann í dóm sínum í *Morgunblaðinu* að

¹⁶⁰ Ibid: 86

¹⁶¹ Ibid: 89

¹⁶² Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl.: 117

þrátt fyrir að Erlingi hefði tekist vel upp í leik sínum þá hafi hann verið helst til herðabreiður og stórvaxinn fyrir hlutverkið! Gervið fannst honum ágætt en þó hefði hann kosið að skoplegu hliðinni á útgangi konunnar hefði verið stillt í hóf.¹⁶³

Loftur Guðmundsson, leikhúsgagnrýnandi hjá *Vísi*, skrifar í blaðið þann 16. júní 1964 að nú þurfi ekki að bíða lengi eftir því að íslensk leikritagerð muni endurfæðast á svipaðan hátt og íslensk ljóðagerð. Hann telur að mikils megi vænta af Oddi í framtíðinni, hann sé hiklaus og djarfur.

Fyrst og fremst [*bað*] að hann hefur ótvíraða hæfileika, sem réttlæta að mikils verði af honum vænzt – en leggja honum um leið þá miklu skyldu á herðar, að hann gerir miklar kröfur til sjálfs sín. Um leikendurna verður það fyrst og fremst sagt, að þeim var það bersýnilega ósvikin, listræn gleði að fá tækifæri til að glíma við svo djarft og nýstárlegt viðfangsefni, enda allir af yngri kynslóðinni, og tókst að vísu misjafnlega, en engum illa og á leikstjórn og aðstoðarfólk hans þar eflaust þakkir skildar. [...] Þetta var ánægjulegt vorkvöld í tilraunaleikhúsínu og vekur vonir um bjart og gróskumikið sumar framundan í íslenzkri leikritun og leiklist.¹⁶⁴

Sigurður A. Magnússon er heillaður af sýningunni og segir hana skemmtilega útfærða og bráðsnjalla.

Hér er leikhúsverk af fyrstu gráðu, magnað þeim andstæðum og þversögnum sem einatt eru áhrifamesti þáttur leiksviðsins. Hvert atriði leiksins kemur á óvart og vekur eftirvæntingu – og þó finnst manni rás leiksins eftir á fullkomlega eðlileg!¹⁶⁵

Sýningin hefur greinilega hreyft við honum því hann fjallar nokkuð ítarlega um ýmsa þætti sýningarinnar sem annars er frekar óvenjulegt í stuttum leikdómi. Hann lýsir notkun speglanna í verkinu sem hann telur að sé mjög snjöll, því að þar sé um að ræða miðil til að kafa í sál

¹⁶³ Sigurður A. Magnússon. 1964. „Gríma – Listahátíðin: Amalía.“ Bls. 8. *Morgunblaðið*, 16. júní.

¹⁶⁴ Loftur Guðmundsson. 1964b. „Tilraunaleikhúsið Gríma – Listahátíð. Amalía.“ Bls. 5. *Vísir*, 16. júní.

¹⁶⁵ Sigurður A. Magnússon 1964: 8

manneskjunnar því þar er hægt að setja saman veruleika og blekkingu og jafnframt ásýnd og innsta eðli. Sigurður veltir upp ýmsum spurningum, svo sem hver hin raunverulega Amalía sé, hver sé hin sanna mynd af henni.

Er kannski eitthvað í okkur sjálfum sem hrærist meðan við hlýðum á Amalíu eða eftir að við höfum kynnzt henni? Er hjákátlegur og broslegur lífsharmur hennar bara leikhúsgrín, skemmtilegt uppátaeki frumlegs höfundar – eða býr þessi kynlega svipmynd yfir mannlegum sannleik sem snertir okkur óþægilega, bregður upp fyrir okkur spegli sem við erum ekki sérlega áfjáð að horfa í? Það skyldi þó aldrei vera? Því svarar vitaskuld hver fyrir sig, en sá hlutur er víð, að „Amalía“ náði tökum á áhorfendum og hélt athygli þeirra óskertri þá stuttu stund sem hún átti við þá erindi.¹⁶⁶

Það sem Sigurður minnist hér á er grundvallarspurning að baki hverrar leiksýningar: Hreyfir verkið við áhorfendum? Spyr hún fleiri spurninga en hægt er að svara? Vekur sýningin upp þá tilfinningu að verið sé að horfa á listaverk sem er krefjandi, nærgöngult án þess að fara út í tilfinningavaðal eða klisjur? Að minnsta kosti er augljóst að Sigurður varð fyrir einhverskonar upplifun við að sjá verkið, sem ber vitni um að Gríma er farin að ná árangri í sýningum sínum. Í lok dómsins segir Sigurður: „Amalía“ var fjórða verkefni Grímu eftir íslenzkan höfund, og hefur þetta tilraunaleikhús löngu fært sönnur á merkilegt hlutverk sitt í reykvísku leiklistarlífi.“¹⁶⁷

Fósturmold

ENN Á NÝ TEKUR GRÍMA TIL SÝNINGAR ÍSLENSKT VERK. Í þetta sinn er það *Fósturmold* eftir Guðmund Steinsson, einn af stofendum Grímu, og var frumsýningin í febrúar árið 1965. Höfundur leikstýrði verkinu ásamt konu sinni, Kristbjörgu Kjeld. Aðalleikendur í *Fósturmold* voru: Erlingur Gíslason, Flosi Ólafsson sem fór með tvö mismunandi hlutverk (Ó. Sælan þjóðernismálaráðherra / Sólumaðurinn), Leifur Ívarsson (Friendship hershöfðingi /

¹⁶⁶ Sigurður A. Magnússon 1964:8

¹⁶⁷ Ibid

Hjúkrunarmaðurinn), Margrét Guðmundsdóttir, Guðjón Ingi Sigurðsson, Jóhann Pálsson, Arnar Jónsson, Sverrir Guðmundsson og Magnús Ólafsson. Leikhús æskunnar hafði þá runnið saman við leikfélagið Grímu og var félagatalan komin upp í 31 á þessum tíma.

Þetta var ekki í fyrsta skipti sem verk eftir Guðmund Steinsson rataði á svið. Áður hafði *Forsetaefnið* verið sýnt í Þjóðleikhúsinu. Benedikt Árnason leikstýrði þeirri sýningu sem ekki fékk góða dóma gagnrýnenda. *Forsetaefnið* fjallar um two frambjóðendur flokka sem berjast um forsetaembættið á Íslandi með ýmsum óheiðarlegum, pólitískum brögðum og spillingu. *Fósturmold* er eldra verk en *Forsetaefnið*.

Fósturmold er leikrit í átta þáttum og er ódulin ádeila á hersetu Bandaríkjumanna í Keflavík. Í fyrsta þætti eru Friendship hershöfðingi, Ó. Sælan þjóðernismálaráðherra, Fulltrúinn og fjöldinn allur af hermönum og áhorfendum. Það er blaðamannafundur þar sem verið er að kynna þjóðvarnarmálin með flugsýningu og ræðuhöldum. Herþotur fljúga hjá en koma hættulega nálægt áhorfendaskaranum og verður það bæði skoplegt og ógnvænlegt. Ráðherranum ertíðrætt um „óvininn“ og notar hvert tækifæri til að tala um varnir gegn honum. Í gegnum leikritið er margoft þessi setning endurtekin: „Öflugar varnir tryggja best friðinn,“ sem er í raun áróður og réttlæting fyrir veru hersins hér á landi ásamt því að ala á ótta fólks við „óvininn.“ Það er augljóst hvað Guðmundi finnst um veru hersins hér á landi og gerir hann óspart grín að íslenskum stjórnvöldum eins og sést í eftirfarandi dæmi:

RÁÐHERRANN: Við erum stoltir.

FRIENDSHIP: Litlir þó stórir.

RÁÐHERRANN: Já, stórir í anda.

BÁÐIR: já, stórir í anda.

BÁÐIR: Því við erum vinir. Tvær vinaþjóðir. Því við vinnum saman, saman, saman.

RÁÐHERRANN: Siðgæði bætum, spillingu'upprætum, í varnarstöð lýðfrelsis.

BÁÐIR: Virðingu'og álit eflum og aukum á varnarstöð frelsis.

RÁÐHERRANN: Litli og stóri.

FRIENDSHIP: Veiki og sterki.

BÁÐIR: Við lýðfrelsi eflum, með auknum vörnum

gegn óvinaskara

gegn óvinaskara.¹⁶⁸

Í öðrum þætti eru verkamennirnir Reynir, Gunnar og Egill kynntir. Þeir raða sömu kössunum aftur og aftur og telja þá stöðugt. Þeir spjalla saman og þá kemur yfirmaður þeirra, Sigurður, sem er óvæginn í þeirra garð og skipar þeim að fara að vinna. Söldumaður kemur (sem er Ó. Sælan þjóðernismálaráðherra í nýju gervi) og reynir að selja strákunum varning, sem er sennilega þýfi úr herstöðinni. Þeir halda svo áfram að vinna undir stjórn Sigurðar og Billys.

Birgðageymslan er sviðið í þriðja þætti. Þar er Billy að telja og færa bókhald. Rúna kemur og talar við hann um barn sem hana grunar að hún beri undir belti. Billy er áhugalaus og reynir að snúa út úr. Hann ræðir síðan við Fulltrúann um birgðatölurnar sem segir honum að fara skuli fram rannsókn á því hvert varningur varnarstöðvarinnar hverfi í sífelli. Það þurfi að skipa nefnd og segir hann Billy eiga að vera í nefndinni og beitir þannig áhrifum sínum.

Í næsta þætti er Rúna í bragga og talar hún til áhorfenda í bundnu máli:

Ég er lögmálið

hin eilífa endurtekning

í hríðum þjáningsgarinnar kvíknar lífið

hið veika líf

hið hrjáða líf

hið skammvinna líf

ég er hin dygðuga kona afhjúpuð

ég er þú sem bíður

¹⁶⁸ Guðmundur Steinsson. 2003. *Leikrit I*. Bls. 210. Ormstunga, Reykjavík.

þú sem væntir og bíður
ég er lögmálið.¹⁶⁹

Billy kemur inn og lætur sér fátt um finnast þrátt fyrir að Rúna tali um að henni finnist merkilegt að finna líf kvíkna innra með sér. Billy er kvaentur og hefur sagt við Rúnu að hann muni giftast henni þegar hann sé búinn að fá skilnað. Hann reynir síðan að tala um fyrir henni og segist þekkja mann sem geti hjálpað þeim að losa hana við fóstrið. Billy hugsar bara um sjálfan sig og þá erfiðleika sem gæti hlotist af þessum aðstæðum fyrir hann. Inn kemur hjúkrunarmaður sem er Friendship hershöfðingi í nýju gervi. Hann talar líka í bundnu máli við áhorfendur.

Í fimmta þætti eru tveir hermenn að gæta neðanjarðarbyrgis. Egill, Gunnar og Reynir eru drukknir og koma að þeim. Misskilnings gætir og hermennirnir halda að þeir séu að ógna þeim. Þremenningunum er gert að leggjast á jörðina þar til Friendship hershöfðingi kemur. Hann sakar þá um að hafa stolið áfengi og þeir eru handteknir. Þar með eru sökudólgarnir fundnir þrátt fyrir að aðalspillingin ríki hjá þeim sem stjórna. Í sjötta þætti er 1. hermaður sýndur með íslenskri stúlku. Hann ber litla virðingu fyrir henni og leitar á hana og reynir að pína hana til að kyssa sig. Hjúkrunarmaðurinn birtist aftur, óhugnanlegur ásýndum og er með lítinn böggul undir hendinni.

Ég geng hreint til verks
ég tek fyrir meinið í fæðingunni
svo það nái ekki að festa rætur.

Ég hef líf þitt í hendi mér
dauðann hef ég í hendi mér.
- Ég þekki samvisku þína.

*Kastar pakkanum í tunnuna.*¹⁷⁰

¹⁶⁹ Guðmundur Steinsson 2003: 225

¹⁷⁰ Guðmundur Steinsson 2003: 248

Hjúkrunarmaðurinn er dauðinn sjálfur og meðhöndlar fóstur Rúnu líkt og stríðsherrar fara með mannslíf í stríðshrjáðum löndum. Orðræða hjúkrunarmannsins gæti átt við margt fleira og birtir dökka sýn á framtíðina. Jón Viðar Jónsson ritstýrði leikritasafni Guðmundar Steinssonar sem út kom árið 2003. Í inngangi telur hann þessa kafla vera með öðrum blæ en hina; persónurnar gangi fram á sviðsbrún og kynni sig með „ljóðrænum hætti.“¹⁷¹ Einnig segir hann: „Með þessum [kynnningum] undirstrikar skáldið tákngildi þeirra, og það um of fyrir smekk sumra leikdómara sem kunnu ekki að meta slíka framúrstefnutakta.“¹⁷²

Í sjöunda þætti er Sigurður orðinn eftirmaður Billy. Fulltrúinn tilkynnir Sigurði að Billy hafi verið sæmdur lýðfrelsins- og menningarorðunni. Billy kemur og þeir skála allir. Í áttunda og síðasta þættinum hittast Billy og Rúna. Hún vill ekkert við hann tala og hreytir í hann ónotum.

BILLY: Gættu þín. Fólk getur heyrт það sem þú segir

RÚNA: Nei, láta fólk ekki heyra. Þannig viltu einmitt hafa það, virðulegi borgari með siðgæðisorðuna. – Siðgæðisborgari.

BILLY: Rúna, hlustaðu á mig.

RÚNA: Ég hef hlustað á þig nógum lengi, á þessi ómerku orð þín, þessi dauðu orð þín. Þú heldur að siðgæðið sé fólgíð í því að láta siðleysið ekki komast upp.

BILLY: Ég skal gera allt fyrir þig. Kaupa handa þér íbúð, hvað sem þú vilt.

RÚNA: Þú skilur ekki neitt. Þú hélst að þú skildir hinn stóra heim, en þú skilur hann ekki því þú þekkir ekki sannleikann, Billy.¹⁷³

Það liggur margt að baki orðum Rúnu þegar hún segir „að siðgæðið sé fólgíð í því að láta siðleysið ekki komast upp.“¹⁷⁴ Þau orð lýsa leikritinu betur en nokkur önnur orð. Ó. Sælan, Fulltrúinn, Billy og Sigurður eru allir að fela eitthvað, hylma yfir það sem ekki má komast upp –

¹⁷¹ Jón Viðar Jónsson. 2003. „Endurtekning, endurskoðun, endurnýjun.“ Bls. 33. Ormstunga, Reykjavík.

¹⁷² Ibid: 33

¹⁷³ Guðmundur Steinsson 2003: 255

¹⁷⁴ Ibid

og þá eru allir ánægðir, svo lengi sem enginn kemst að því. Í lok samtals Rúnu og Billy heyrist sírenuvæl og gefið er í skyn að loftárás hafi verið gerð og hyllir undir það að óvinurinn sé á leiðinni. Enginn botn fæst þó í það. Billy reynir að draga Rúnu með sér en hún vill ekki fara með honum. Hjúkrunarmaðurinn endar á bundnu máli, svipuðu og lýst er hér að ofan; „Ég hef líf þitt í hendi mér.“¹⁷⁵

Jón Viðar segir áhrif Brechts á Guðmund vera þó nokkur. Brecht lagði áherslu á félagslegan áhrifamátt leikhússins og það gerði Guðmundur líka.

Breytið heiminum, hann þarfnaðst þess, var eitt af vígorðum þessarar listkenningar sem deildi trúnni á að allt myndi fara á besta veg, ef menn sæu í gegnum blekkingar kapítalismans, gerðu byltingu og tækju þátt í uppbyggingu hins sósíalíska framtíðarríkis.¹⁷⁶

Jón Viðar segir Guðmund hafa starfað um tíma á Keflavíkurflugvelli og telur að hann hafi eflaust nýtt sér þá reynslu þegar hann skrifaði *Fósturmold*.¹⁷⁷ Hann telur einnig augljóst að brechtískra áhrifa gæti því í sýningunni hafi verið notuð sú „brella“ Brechts að kynna atriðin með titlum á skiltum sem voru borin inn á svið í upphafi þátta.¹⁷⁸

Jón Viðar telur að fjögur leikrit Guðmundar hafi verið samin undir áhrifum þessara hugmynda; *Fósturmold*, *Forsetaefnið*, *Sæluríkið* og *Pjóðlíf*. Guðmundur var róttækur á þessum árum og fer hann ekki í launkofa með hvað hann á við í samfélagsádeilu sinni: Hann vill benda á ákveðið mein og það sem betur má fara. Stíll hans er allt að því hrár og ýkjur og staðalímyndir eru algengar.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Guðmundur Steinsson 2003: 259

¹⁷⁶ Jón Viðar Jónsson 2003: 31

¹⁷⁷ Sigurður A. Magnússon segir einnig frá því að þeir Guðmundur hafi starfað á Vellinum saman árið 1953. Sigurður A. Magnússon. 1965a. „Gríma: Fósturmold.“ Bls. 20.

Morganblaðið, 14. febrúar.

¹⁷⁸ Jón Viðar Jónsson 2003: 32

¹⁷⁹ Ibid: 31

Það kemur fram í bók Kristbjargar Kjeld að þetta hafi verið fyrsta verkið sem hún leikstýrði og þau gerðu það saman, hún og Guðmundur. Þau sáu þetta sem tækifæri til að prófa að leikstýra. Einnig segir hún um tilurð leikritsins:

Kveikjan að *Fósturmold* var útburður. Einhvern tíma löngu áður en Guðmundur skrifaði leikritið hafði komið frétt um það í einhverju dagblaðanna að fundist hefði fóstur í öskutunnu við bragga uppi á velli. Guðmundur tók þetta atvik upp en leikritið fjallar um það hvernig hugtök eins og lýðræði og frelsi og réttlæti eru afbókuð og spillinguna sem fylgir hermangi.¹⁸⁰

Enda er virðingarleysi fyrir mannslífum í *Fósturmold* augljós – einstaklingurinn skiptir ekki máli þegar um völd og hagsmuni er að ræða. Kristbjörg talar um að leikmyndin hafi verið mjög skemmtileg, en leikmyndasmiður var Jón Gunnar Árnason. Fallhlíf var notuð og bárujárn. Riffilarnir voru alvöru smíð, þungir og úr járni, eitthvað sem Kristbjörg telur að ekki væri gert fyrir leiksýningu í dag. Kassana fengu þau hjá Áfengisversluninni. Þórhildur Þorleifsdóttir hjálpaði Kristbjörgu með sviðsetningu á því atriði og bjó hún til sérstakt hreyfimynstur til að flytja hvern einasta kassa til að allt gengi upp.

Ólafi Jónssyni, leikdómara hjá *Alþýðublaðinu*, þykir *Fósturmold* áhugaverðari og ánægjulegri sýning en sýning *Forsetaefnisis* hjá Þjóðleikhúsini, þrátt fyrir mikinn mun á aðstöðu og búnaði. Telur hann Guðmund vera að einhverju leyti minna þvingaðan af hugmyndum sínum og lausan við tilgerð. Þó segir Ólafur að þessi tvö leikrit séu „ákaflega fátæklegur skáldskapur.“¹⁸¹

Ólafi finnst lokaatriðið vera vafasamt bragð Guðmundar og þykir honum að Guðmundur ætti að fara varlega. Í því samhengi minnist hann á „viðhafnarlegan endi á vafasönum söguþræði.“¹⁸² Telur hann að niðurlagið missi marks, því einstaklingarnir sem hann lagði mikið upp úr að skapa týnist. Ólafi telur sig hafa skýringu á þessu:

¹⁸⁰ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 110

¹⁸¹ Ólafur Jónsson. 1965a. „Farsi eða sálmur.“ Bls. 7. *Alþýðublaðið*, 16. febrúar.

¹⁸² Ibid

Þessi mistök koma til af ráðinni stefnu höfundarins: hann freistar þess að veita leik sínum aukna vídd með því að gera sumt fólkið einhverskonar táknmenni. Þessu fólki eru lagðir í munn hálfþjóðrænir móndógar sem beint er rakleitt til áhorfenda. En þetta getur Guðmundur Steinsson ekki; hann ræður ekki þeirri orðlist sem þarf til að sanna þvíltkt táknsæi á sviðinu; mistök Fósturmoldar felst ekki sízt í þessari vanhugsuðu tilraun.¹⁸³

Telur Ólafur að Guðmundur ætti að halda sig við „revíukennd skopatrið“ frekar en hina ljóðrænu þætti, því hann ráði einfaldlega ekki við slíkan stíl. Það séu eingöngu útlínur en ekki haldbær atriði. Hann hrósar Kristbjörgu og Guðmundi fyrir ágætis leikstjórn. Þau hafi yfir að ráða 13 manns í mislitum hópi, en þau ná að „nýta þennan efnivið eftir föngum án óhóflegrar kröfugerðar.“ Segir Ólafur í lok dómsins: „Leiknum var allvel tekið – enda er Guðmundur Steinsson sem sagt forvitnilegri höfundur eftir hann en áður.“¹⁸⁴

Dómur Sigurðar A. Magnússonar hjá *Morgunblaðinu* er ekki jafn óvæginn og dómur Ólafs Jónssonar. Samkvæmt athugunum hans er þetta fyrsta íslenska verkið sem beinlínis fjallar um herstöðina í Keflavík, fyrir utan smá skírskotun í hana í bókina og síðar myndina 79 af stöðinni eftir Indriða G. Þorsteinsson. Segir hann að Guðmundur hafi rofið þögnina, sama hvað megi segja um boðskap hans og sýn á staðreyndir. Sigurður segir að þrátt fyrir að sumir séu hlynntir stöðinni og aðrir ekki megi ekki gera þennan hluta þjóðlífssins að feimnismáli heldur eigi að tala um hann upphátt og af hreinskilni.

Okkur er jafngott að gera okkur þess fulla grein, að á undanförum árum hefur herstöðin orðið vettvangur alls kyns fjármálaspillingar og siðleysis, sem sett hafa smánarblett á þjóðina og íslenzka löggæslu, og hefur pukrið um þessi mál sízt bætt úr skák.¹⁸⁵

Sigurður vitnar hérlíkilegt um samtímaatburði sem eru kannski gleymdir. „Íslendingar voru teknir á „bannsvæði“ og látnir leggjast á grúfu í eðjuna.“¹⁸⁶ Svo segir Sigurður verkið vera mun

¹⁸³ Ibid

¹⁸⁴ Ibid

¹⁸⁵ Sigurður A. Magnússon 1965a: 20

¹⁸⁶ Ibid

skemmtilegra en *Forsetaefnið*, leikrænna, fjölbreytilegra og plastískara. Hann minnist líka á augljós áhrif Brechts á höfundinn og að hann beiti ýmsum athyglisverðum brögðum en þau heppnist ekki alltaf. Sigurður telur að Guðmundur hafi „næmari tilfinningu fyrir leiksviðinu og því sem þar má gera en fyrir mæltu máli.“¹⁸⁷ Hann segir flesta leikarana hafa staðið sig vel og hrósar sérstaklega leikstjórn þeirra hjóna, sem hann segir að hafi borið hugkvæmni og leikgleði vitni. Tvö ástandslög eftir Jón Ásgeirsson voru flutt á milli þátta og spiluð á gítar og telur hann þau hafa átt ríkan þátt í að „gæða sýninguna sérstæðum leikhúsþokka.“¹⁸⁸

Ásgeiri Hjartarsyni finnst í ritdómi sínum í *Pjóðviljanum* frekar lítið til *Fósturmoldar* koma. Honum þykir ringulreiðin vera allsráðandi og segir ósamræmi vera í stíl atriðanna, ádeilan sé of ómarkviss til að hún komist til skila. Hann telur Guðmund hugsa mikið um leikrænan stíl og form og að hann kanni möguleika sviðsins en hafi ekki alltaf erindi sem erfiði. Niðurstaða hans er sú að sýningin sé „ekki samræmd lífræn heild.“¹⁸⁹ Ásgeir segir það misráðið af Guðmundi að láta persónurnar vera tvöfaldar í roðinu og þess vegna látnar leika tvö hlutverk – það valdi enn meiri glundroða en þyrfti að vera. Síðan minnist hann á boðskap verksins: „Því miður eru siðgæðisprédikanir skáldsins bæði smekklausar og gatslugnar að mínum dómi, þó ýmsum öðrum kunni að vera þær vel að skapi.“¹⁹⁰

Ásgeir hrósar samvinnu þeirra hjóna og segir greinilegt að þau hafi lagt mikla rækt og alúð við verkið þrátt fyrir vanefni og ýmsa erfiðleika. „Ónóg tækni og þroski leynir sér að sjálfsögðu ekki, en samstarfið er gott og verulega hjáleitan leik gefur hvergi að líta.“¹⁹¹ Einnig hrósar hann flestum leikurum, ástandslögum tveimur og leikmyndinni. Lok dómsins hafa verið ánægjuleg aflestrar fyrir Grímufélaga:

Þess er skyld að geta að lokum að frumsýningunni var ágætlega tekið, óspart klappað fyrir hverju atriði og öllum aðilum vel fagnað í lokin. Grímu, leikfélagi æskunnar óska ég

¹⁸⁷ Ibid

¹⁸⁸ Ibid

¹⁸⁹ Ásgeir Hjartarson. 1965., „Gríma: Fósturmold eftir Guðmund Steinsson.“ Bls. 5. *Pjóðviljinn*, 16.febrúar.

¹⁹⁰ Ásgeir Hjartarson 1965: 5

¹⁹¹ Ibid

farsældar og gengis, hún á mikilvægu hlutverki að gegna og lætur vonandi ekki bugast þótt við fátækt og margvíslega örðugleika sé að etja.¹⁹²

Ætlar blessuð manneskjan að gefa upp andann?

Gríma sýndi svo tvívegis leikrit Thors Vilhjálmssonar, *Ætlar blessuð manneskjan að gefa upp andann?* Verkið var frumsýnt í Lindarbæ þann 5. maí 1965 á menningarvöku Hernámsandstæðinga ásamt Jóðlífí eftir Odd Björnsson. Önnur sýning var fjórum dögum seinna eða 9. maí.¹⁹³ Með aðalhlutverk í leikriti Thors fóru Erlingur Gíslason, Þorsteinn Ö. Stephenssen, Pétur Einarsson og Jóhanna Norðfjörð. Leikstjórn var í höndum Brynju Benediktsdóttur. Þessi stutti og skondni einþáttungur fjallar um Armbendil Jónsson og Pétur sem eru að spjalla saman. Fjórar raddir heyrast einnig og tíminn er „Nú og, þá og þegar“ og staðsetning er „Par sem vill, hér og þar.“¹⁹⁴ Armbendill og Pétur klára setningar hvors annars og eru sammála um það að það þurfi fleiri persónur á sviðið. Þeir hringja í Leikhúsmálamiðstöðina og biðja um fleiri leikara. Röddin í símanum segir að það sé ekki hægt og segir svo að hún deyi. Þeir gera að gamni sínu með það að hún sé að gefa upp andann og Armbendill er með heyrnarhorn og gula hárkollu með bláleitum skalla og Pétur með rauðt trúðsnef.

Pétur: (hvíslar ofsareiður) ekki vonum fyrr (kallar) nei ekki seinna vænna.

Armbendill: (með heyrnarhornið) Ha?

Pétur: (með mærðarsón) að okkur gefst kostur á að standa hér við gröf hinnar látnu

Armbendill: (með heyrnarhornið tranandi því að ræðumanni) Hinnar grátnu...

Pétur: (hvíslar) takk (talar með mærðarsóninum) Því segir ekki skáldið: hver er sú grátna sem gengur um hjarn, götunnar leitar, og sofandi barn orkar ei áfram að halda?

Armbendill: Mammm-maaa¹⁹⁵

¹⁹² Ásgeir Hjartarson 1965: 9

¹⁹³ Vefslóð: <http://www.leikminjasafn.is/leit.asp?s=36> Skoðað 25.04.2009.

¹⁹⁴ Thor Vilhjálmsson. 1963. *Ætlar blessuð manneskjan að gefa upp andann?: Burlesca da Camera*. Setberg prentaði.

¹⁹⁵ Thor Vilhjálmsson 1963

Þá hringir síminn og rödd nr. 2 er lögreglustjórinn sem sakar þá um að hafa drepið konuna sína. Eftir símtalið aka tvær mýs inn á sviðið í leikfangabíl. Þeir bjóða þær velkomnar og halda langa ræðu um ágæti Íslands. Síðan leiðist samtalið út í móðuharðindin og frumbyggja landsins. Raddir 3. og 4 grípa inn í samtalið. Pétur og Armbendill dansa og rödd 3. reynir að benda þeim á þær hættur sem steðja að mannlífinu, en þeir hlusta lítið á það. Svo hverfa þeir af sviðinu og Pétur tekur búrið með múnunum með sér.

Lítið var skrifað um verkið í dagblöðum og má geta sér til um þess að þetta hafi verið eitt af fleiri skemmtiatriðum á Hernámsvökunni, þar sem 25 ár voru liðin frá því að Bandaríkjameinern hernámu Ísland og var Keflavíkurgangan þessa daga af því tilefni. Einþáttungurinn er mjög fyndinn og hálfgerður farsi, þeir félagar kippa sér ekki upp við smávægileg mál eins og dauða konu í símanum eða þá að lögreglustjórinn reiðist þeim og kalli þá morðingja. Eins er gert grín að þjóðinni í leiðinni og hafa þeir félagar eflaust létt lund þeirra sem sóttu Hernámsvökuna.

Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni

Hópurinn sem klauf sig úr Grímu setti upp *Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni* eftir Magnús Jónsson, undir nafni Grímu. Það var frumsýnt 31. október árið 1965. Að sýningunni stóðu: Magnús Jónsson, Magnús Pálsson, Vigdís Finnbogadóttir og Eyvindur Erlendsson. Eyvindur Erlendsson leikstýrði verkinu og aðalhlutverk voru í höndum Sigurðar Karlssonar, Hugrúnar Gunnarsdóttur, Arnars Jónssonar, Karls Guðmundssonar og lítil hlutverk voru í höndum Nínu Bjarkar Árnadóttur, Ernu Gísladóttur, Sigurlínar Óskarsdóttur og Eyvindar Erlendssonar. Leikmyndina gerði Magnús Pálsson.

Leikritið var ekki sviðsett á hefðbundinn hátt heldur var texinn lesinn upp með látbragði og leiktjöldum. Var um „hálfgildings leiksýningu að ræða“ eins og Sigurður A. Magnússon sagði um sýninguna í leikdómi sínum.¹⁹⁶ Fékk þessi uppsetning víðast hvar góða dóma gagnrýnenda.

Brynja, Erlingur, Kristbjörg og Guðmundur voru erlendis á þeim tíma sem *Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni* var frumsýnt. Kristbjörg rifjar upp að bæði höfundur og leikstjóri sýningaráinnar hafi verið menntaðir í Sovétríkjunum og segir: „Eyvindur Erlendsson var kominn heim frá Moskvu og ætli Magnús Jónsson hafi ekki verið kominn heim nokkru áður.“¹⁹⁷

Erlingur segir:

Árið sem við vorum erlendis flutti Gríma fyrsta verk Magnúsar, *Frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni*, í leikstjórnum Eyvindar Erlendssonar og Erlingur hafði áður sett upp stutt verk eftir Birgi, *Sæðissatríuna*, fyrir Menntaskólann í Reykjavík.¹⁹⁸

Það er athyglisvert að hvorki í bók Brynju og Erlings né Kristbjargar taka þau fram að það hafi verið sá hluti Grímu sem þau tilheyrðu ekki sem setti það verk upp.

Leikritið fjallar um Steinar Ólafsson og vin hans, Sigga. Leikritið byrjar á óhefðbundinn hátt; leikstjórinn kemur fram og ávarpar áhorfendur og upplýsir þá um tilurð leikritsins og kynnir það. Steinar kemur svo fram og kynnir sig: „Ég á að leika Steinar. Ég þakka leikhúsini fyrir rulluna. Því miður get ég ekki leikið hana nógu vel, en við fengum engan annan.“¹⁹⁹ Það er kór í leikritinu sem veitir upplýsingar um framgang mála og ýmislegt annað. Siggi kemur, kynnir sig, og vekur Steinar sem hefur verið á fylleríi kvöldið áður. Siggi segist þurfa að tala við Steinar og rifjar upp kvöldið áður, sem Steinar man ekki allt of vel eftir. Steinar býr með Bellu og segir Sigga frá því að hann þurfi að fara að kaupa húsgögn handa henni. Siggi skuldar Steinari peninga

¹⁹⁶ Sigurður A. Magnússon. 1965b. „Gríma: Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni.“ *Morgunblaðið*, 2. nóvember.

¹⁹⁷ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 113

¹⁹⁸ Ibid: 113

¹⁹⁹ Magnús Jónsson. 1970. *Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni*. Bls. 8. Bókaútgáfan Þing, Reykjavík.

en þar sem hann á þá ekki til kemur hann með áætlun fyrir þá félaga. Þeir hafa átt í viðskiptum áður sem fóru ekki vel, en Sigga telst að telja Steinari trú um að í þetta skiptið verði þetta öðrvísi. Siggi vill fá umboðsleyfi fyrir Namm í stað þess að borga Steinari, og tjáir honum svo að pabbi hans hafi slasast. Steinar vill ólmur fara til hans en Siggi nær að halda honum með því að tala um framtíðina:

SIGGI: Púlsvinnuhneigð. Þess vegna viltu draga þig út úr samkeppninni – um að sýna ekkert framtak, helst ekki láta líf bærast með sér. Ég hélt þú værir frjáls maður. Frjáls maður, sem getur gert það sem hann vill – það sem hann langar til. Þú getur gengið að eiga dóttur keisarans í Kína, flogið til Grikklands til að stúdera gamlar rústir, spilað á fiðlu, eða ef þú getur það ekki, þá geturðu fengið hljómsveit til að spila fyrir þig

Stjórnar hljómsveit og syngur.

Helduru að það sé eitthvert slor – heila hljómsveit til að spila fyrir þig. Þú getur orðið skipstjóri á þinni eigin skemmtisnekkju og siglt til suðlægra landa. Og unnið milljón í spilavítunum á Rivírunni. Allt þetta geturu gert, af því að þú ert frjáls maður – ef þú átt peninga. Frjálst framtak. Eftir sex vikur verðum við lausir úr skuldum – eftir þrjá mánuði verða vélarnar búnar að borga sig – eftir sex verðum við komnir í Þjóðþrifafélag ungra athafnamanna og eftir 12 erum við orðnir ríkir menn. Síðan... Ja, lífið er fagurt.²⁰⁰

Framtíðarsýn Sigga byggist á lánum og frekari lánum. Hann er eins og djöfullinn sem freistar. Steinar spyr hann hver eigi að skrifa upp á þessa víxla og þá svarar Siggi því að honum hafði dottið í hug hvort pabbi hans gæti ekki skrifað undir, því hann eigi eign. Óli, pabbi Steinars, birtist svo og er ánægður með strákinn sinn því hann eigi íbúð og kvenmann. Þegar Óli kemur hefur Steinar gleymt því að hann hafi lent í slysi og biður hann að skrifa undir víxilinn. Hann gerir það og Bella kemur inn. Bella rífst og skammast yfir því að Steinar drekki svona mikið þegar hann er á milli túra, en hann er á sjó, og að sjónvarpið sé ekki komið sem hann var búinn að lofa henni. Hann viðurkennir að það hafi allt farið í fyrirtækið sem hann er að stofna með Sigga. Bella og Steinar ræða saman, hún er á snyrtinámskeiði og tveir menn koma inn með sjónvarpið. Síðan kemur Siggi inn líka og segir þeim slæmar fréttir, að þeir hafi ekki fengið

²⁰⁰ Magnús Jónsson 1970: 20

umboðið en honum tókst hins vegar að leysa út veðvíxilinn, með tapi þó. Steinar fer aftur á sjóinn og þannig endar fyrsti þáttur.

Í öðrum þætti er sama íbúðin en er nú orðin full af fínum húsgögnum. Bella er þar að pakka niður því hún er að fara frá Steinari. Hún er reið Sigga því hann fékk Steinar til að taka þátt í braskinu hans. Steinar kemur inn og er í góðu skapi þar til að Siggi segir honum frá smygli sem þeir ættu að taka þátt í. Það er búið að selja ofan af foreldrum Steinars út af síðasta svindli, og bæði Steinar og Bella eru reið og það kemur til handalögþáð milli mannanna tveggja. Bella tilkynnir Steinari að hún ætti að fara frá honum, hún sé búin að hitta annan mann. Tveir fulltrúar koma inn og taka fínu húsgögnin sem Steinar var búinn að kaupa. Óli kemur inn og Bella fer. Óli hvetur Steinar til að fara á eftir henni en Steinar gerir það ekki. Siggi kemur aftur og er með flösku og ný áform á prjónunum. Hann er enn með víxil sem hann vill að Óli skrifí undir, en Óli neitar og fer. Þá ákveður Siggi að falsa nafnið hans. Steinar bregst reiður við, en Siggi nær að tala um fyrir honum.

STEINAR: En helduru Siggi að svona bisness sé nokkuð fyrir okkur?

SIGGI: Sannleikurinn mun gera yður frjálsta. Og svo við snúum aftur að okkar bisness, þá er þetta svo öruggt sem verða má. Þó við leggjum fram þetta veð fær enginn neitt um það að vita. Og það sem enginn veit um – það er ekki til.

KÓR: Þess vegna eru smáskíta lögbrjótar – þessir sem ganga vitlaust fyrir götu – svona merkilegir með sig. Þeir þora ekki að brjóta nema smáskítalög og halda þess vegna að þeir séu heiðarlegir. Og eru búinir að gleyma því sem meistarinn sagði: Dæmið ekki.

STEINAR: Ef eitthvað klikkar núna – þá steindrep ég þig – og það í alvöru.

SIGGI: Þá skaltu bara undirrita dauðadóminn.²⁰¹

Siggi nær enn og aftur að fá Steinar með sér í eitthvað sem er að sjálfsögðu dauðadæmt, því eins og hann réttilega segir þá er hann að undirrita dauðadóminn. Þriðji þáttur gerist í síldarþorpi fyrir austan þar sem síldarverksmiðja á þeirra snærum er starfrækt. Þar eru margar stúlkur sem allar heita Stína og þar er mikið um að vera. Þar fer Júníor með völd yfir Stínunum og hann er mjög

²⁰¹ Magnús Jónsson 1970: 55-56

skotinn í stelpu sem heitir Sunna. Sunna er hins vegar ekkert hrifin af honum og er stirt á milli þeirra. Lárus, pabbi Júníors, er forstjóri þarna og hefur komist að því að fyrirtækið sem Steinar rekur, Vivarió, er ekkert annað en spilaborg sem er við það að hrynya. Steinar kemur og ræðir við Lárus og þá kemur í ljós að Siggi er kominn í gæsluvarðhald vegna svikamálsis. Lárus vill þó fá Steinar með sér í tryggingasvik með því að sökkva báti sem hann á, því hann á hagsmunu að gæta í fyrirtækinu. Steinar og Júníor fara á fund Sunnu en henni líst ekki á þá hugmynd, því að faðir hennar smíðaði bátinn. Í síðasta atriðinu liggur Steinar á spítala og það kemur í ljós að hann er orðinn hetja því hann bjargaði tveim mönnum úr höfninni. Steinar hefur einungis áhyggjur af því að hann sé búinn að tapa Sunnu. Hún kemur og leikritið endar á óvæntan hátt því Meistarinn kemur og gefur þau saman í lokin.

Sigurður A. Magnússon er mjög ánægður með sýninguna og segir að besta leiðin til að fjalla um íslenskt þjóðfélagsástand sé í svona hálfkæringi, kaldhæðni og skopi því það séu „beittustu vopnin, þó uppistaðan sé örlagasaga ungs manns sem glatar sjálfum sér og verður ofan á í þjóðféluginu.“²⁰² Hann er ánægður með sýninguna og segir:

Sjálf „saga“ leiksins er stílfærð skopmynd af íslenzku nútímaþjóðfélagi [...] þar sem kjörorðið er bisness og skjótfenginn gróði, en flest mennsk verðmæti ýmist gleymd eða hlægileg.[...] Sagan er kunnáttusamlega sögð, stiklað á stærstu steinum og víða djarflega teft, einkanlega í samskiptum þeirra Steinars og Sigurðar, sem eru nokkurs konar fjandvinir meðan á baráttunni um sál Steinars stendur. Þessi stílfærða mynd á sér innra samhengi og rökræna framvindu sem lýkur í óorganlegu atriði, þar sem Meistarinn gefur þau saman, Steinar og Sunnu, um leið og hann tónar „Yfir kaldan eyðisand“.²⁰³

Telur Sigurður leikritið vera „sérlega athyglisvert byrjendaverk“ sem búi yfir mörgum kostum þrátt fyrir vankanta. Telur hann meginstyrk leikritsins vera íbygginn, óhátíðlegan tón sem forði verkinu frá væmni, en útiloki þó ekki mennska viðkvæmni og hlýju. Sigurður sagði verkið hafa haldið athygli áhorfenda frá upphafi til enda og þakkaði það nánu samstarfi höfundar og leikstjóra, og væri það eitthvað sem íslenskir höfundar mættu taka sér til fyrirmynadar.²⁰⁴ Í lok

²⁰² Sigurður A. Magnússon 1965b: 17

²⁰³ Sigurður A. Magnússon 1965b: 17

²⁰⁴ Ibid

leikdómsins varpar Sigurður fram óvægnum athugasemdum beint til Leikfélags Reykjavíkur og Þjóðleikhússins:

Að öllu samanlögðu var flutningurinn á „Leikritinu um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni“ markverður viðburður í leiklistarlífi höfuðstaðarins og ber að þakka Grímu framtakið og eljuna. Leikflokkurinn fékk ekki aðgang að Tjarnarbæ nema með höppum og glöppum, meðan á æfingum stóð, og er illa farið að ekki skuli betur vera búið að þessu unga áhugafólki, en ómerkilegar bíosýningar og annar hégómi láttinn ganga fyrir. Hitt er ekki síður íhugunarefnni, að á rúnum þremur árum hefur Gríma frumflutt verk eftir fimm íslenzka höfunda (fjórir þeirra höfðu ekki fengið verk sýnd áður) og þannig gert hinum leikhúsunum skömm til. Mér er það hulin ráðgáta hvers vegna þetta leikrit Magnúsar Jónssonar hefur ekki verið tekið til sýningar í Iðnó eða Þjóðleikhúsinu (Lindarbæ), og er kominn tími til að forráðamenn þessara leikhúsa hugi nánar að skyldum sínum við íslenzka leikritun. Er það raunverulega svo að við megum t.d. ekki eiga von á að sjá „Prjónastofuna Sólina“ eftir Laxness eða „Minkana“ eftir Erling Halldórsson á fjöldum Reykjavíkurleikhúsanna?²⁰⁵

Þessi yfirlýsing Sigurðar er nákvæmlega í ætt við þá stefnuyfirlýsinguna Grímu að koma til móts við íslenska leikritahöfunda og gera þeim skil. Sigurður talar um skyldur leikhúsanna við íslenska leikritun og spyr þessarar spurningar í lokin, sem hefur sjálfsagt vakið forráðamenn leikhúsanna til umhugsunar.

Ólafur Jónsson segir í dómi sínum í *Alþýðublaðinu* um aðferðina við að flytja leikritið:

Þetta flutningsform virðist mjög haganlegt fyrir leikrit af þessu tagi þar sem ungar höfundur er að þreifa sig áfram, kanna hvað hann geti gert; kostir þess að njóta sín vel með þessu móti en trafali verður með minnsta móti af vansmíði þess.[...] Ég get ekki ímyndað mér að leikritið um Steinar hefði notið sín betur í eiginlegri sýningu; það virðist sem sagt allfarri því að vera fullskrifað til leiks.²⁰⁶

Telur Ólafur að frumhugmynd leiksins sé góð og gild: venjulegur skopleikur blandaður alvöru eftir efnum og ástæðum. Telur hann að efnið sé „tilefni hæðinnar og ádeilinnar

²⁰⁵ Ibid

²⁰⁶ Ólafur Jónsson. 1965b. „Leikhús: Frjálst framtak.“ Bls. 7. *Alþýðublaðið*, 3. nóvember.

samfélagslýsingar: mér virtist hreinræktuð skopsýn efnisins vænlegust undirstaða undir alvöru höfundarins, ádeilu hans og jafnvel einhvern boðskap.²⁰⁷ Honum finnast samtölín þó ekkert sérstök og bygging verksins brotakennd, jafnvel eins og uppkast.

Leikdómari *Pjóðviljans*, Árni Bergmann, segir um leikritið:

Það er skemmst frá að segja að hér hefur hann skrifað skemmtilegt leikrit, náð sómasamlegum tökum á sínum efnivið – þetta er ánægjulegt byrjandaverk, tvímaðalaust. Gallar þess fara ekki leynt; þannig verður honum ekki hrósað fyrir persónusköpun, hann getur dregið upp útlínur þeirra en það vantar á að fyllt sé inn í myndina: blóðskortur. Og þær eru helzt til fljótt búnar að koma upp um sig, gefa þær upplýsingar um sjálfa sig sem yfirleitt koma fram – og ekki breytast þær innan verksins. [...] Egvindi Erlendssyni leikstjóra hefur um margt tekizt vel að gæða þennan flutning lífi með einföldum sviðshreyfingum og útbúnaði og með því að losa um tengsl leikara við bókina.²⁰⁸

Árni lýkur dómi sínum á hrósyrðum í garð Grímu og segir leikflokkinn í enn eitt skiptið hafa sýnt að hann hafi þörfu hlutverki að gegna – „að minnsta kosti enn sem komið er meðan leikhúsin sýna stórfurðulega varkárni gagnvart nýjum leikritum íslenzkra höfunda.“²⁰⁹

Það virðist sem það sé orðið algengt í hverjum einasta dómi sem birtist, að taka undir að staerri leikhúsin séu treg við að sýna ný íslensk verk og að Gríma sinni sínu hlutverki með prýði.

Gleðidagar

Magnús Jónsson, Magnús Pálsson, Eyvindur Erlendsson og Vigdís Finnbogadóttir stóðu fyrir uppfærslu á *Gleðidögum* eftir Samuel Beckett í Lindarbæ sem frumsýnd var þann 24. nóvember 1965. Aðalleikendur voru þau Þórunn Sveinsdóttir og Karl Guðmundsson og leikstýrði Eyvindur Erlendsson sýningunni en Magnús Pálsson gerði leikmyndina. Þetta var í þriðja sinn sem Beckett

²⁰⁷ Ibid: 7

²⁰⁸ Árni Bergmann. 1965., „Leikflokkurinn Gríma: Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni.“ Bls. 7. *Pjóðviljinn*, 3. nóvember.

²⁰⁹ Ibid

var settur á svið í íslensku leikhúsi. Áður hafði Leikfélag Reykjavíkur sett upp *Beðið eftir Godot* og stuttu áður hafði *Síðasta segulband Krapps* verið sett upp í Lindarbæ af Þjóðleikhúsínu. Ekkert eintak er að finna á íslenskum bókasöfnum en samkvæmt leikdómi Sigurðar A. Magnússonar var sýningin lítið eitt þunglamaleg og byggðist mest á leiknum. Segir hann *Gleðidaga* sverja sig í ætt við önnur verk Becketts. Botnlaus bölsýni, „yljuð undurfurðulegri mennskri kímni og fjörguð með ýmiskonar prakkaralegum tiltaekjum. Verk hans eru í eðli sínu tragikómísk, þó hinn nakti og hlífðarlausi bölmóður sé kjarni þeirra.“²¹⁰

Leikritið er tvíleikur og fjallar um hjónin Winnie og Willie. Texti leikritsins er að mestu lagður Winne í munn. Leikmyndin er sandhrúga og hafurtask konunnar. Segir Sigurður að orðræðan sé strangt mótuð, nánast eins og ljóð og því hvíli mikil ábyrgð á aðalleikonunni, Þórunni Sveinsdóttur. Fer hún stundum offari en telur hann að hún eigi sína góðu spretti, sérstaklega þegar hún „undirleikur.“ Síðan segir Sigurður: „Ég hygg að ónóg sviðsreynsla og skortur á talþjálfun hafi valdið nokkru um þennan ljóð, enda var hún ósjaldan nokkuð þvoglumælt.“²¹¹ Langir textar sem fluttir voru, að því er virtist, af handahófi, að mati Sigurðar gerðu sýninguna þunglamalega og of fátæka af kímni. Þrátt fyrir það segir hann sýninguna auðuga af fíngerðu og jafnvel grófu gamni „mitt í allri bölsýninni.“

Sýningin var að vísu ekki eins daufgerð og sviðsetning á „Síðasta segulbandi Krapps“ í haust, en það er í sjálfu sér engin afsökun, þó sjálfsagt sé að hafa hugfastan aðstöðumun Grímu og Þjóðleikhússins. [...] Maður tekur óhjákvæmilega viljann fyrir verkið hjá áhugamannaflökk eins og Grímu, sem berst í bökkum fjárhagslega, er á hrakhólum með húsnæði og á undir högg að sækja hjá hinum leikhúsunum um leikara. Samt hefði að minni hyggju verið skynsamlegt að taka viðráðanlegra verkefni til meðferðar – en hvenær ræður skynsemin gerðum ungra fullhuga og hugsjónamanna?²¹²

Grímu er stöðugt hrósað fyrir framtakið og minnst er á að þrátt fyrir aðstöðuleysi og óstöðugt fjármagn haldi þau áfram að setja á svið verk sem vekja athygli og umhugsun og að halda því áfram í mörg ár er aðdáunarvert.

²¹⁰ Sigurður A. Magnússon. 1965c. „Gríma: Gleðidagar.“ Bls. 13. *Morgunblaðið*, 27. nóvember.

²¹¹ Ibid

²¹² Ibid

Fando og Lis

Fando og Lis eftir spænska leikskáldið Arrabal var frumsýnt 14. febrúar 1966 og var það sýnt ásamt *Amalíu* eftir Odd Björnsson. Arnar Jónsson lék Fando og Margrét Guðmundsdóttir Lis. Með önnur hlutverk fóru Sigurður Karlsson, Flosi Ólafsson og Karl Guðmundsson. Leikstjóri var Gísli Alfreðsson en Bryndís Schram þýddi verkið. *Fando og Lis* er ekki að finna á íslenskum bókasöfnum, en útdrátt úr því má finna í bók Esslins, *The Theatre of the Absurd*.²¹³ Þar segir að leikritið sé í fimm þáttum. Fando ýtir ástinni sinni, Lis, um í hjólastól því hún er lömuð. Þau eru á leið til borgarinnar Tar. Þótt Fando elski Lis þolir hann ekki byrðina sem fylgir lömun hennar. Samt sem áður reynir hann að skemmta henni á þann eina hátt sem hann kann; að spila á trommuna sína söng fjaðrarinnar. Þau hitta þrjá menn með regnhlífar á leiðinni sem eru líka á leið til Tar. Þeim finnst öllum næstum ómögulegt að komast þangað því í staðinn fyrir að koma á áfangastað fara þau alltaf á sama staðinn. Fando er stoltur af fegurð Lisar og lyftir pilsinu hennar til að sýna þeim hvað hún hafi falleg læri og býður þeim að kyssa hana. Fando elskar hana en getur ekki staðist þá freistingu að vera vondur við hana. Í fjórða þætti fær áhorfandi að vita að Fando hefur skilið Lis eftir nakta alla nóttna til að sýna mönnunum. Hún verður jafnvel enn veikari á eftir en hún var áður. Fando setur hana í hlekki og handjárn til að sjá hvort hún geti dregið sig á eftir þeim. Hann lemur hana og þegar hún dettur niður brýtur hún trommuna hans. Hann verður svo reiður að hann lemur hana þar til hún verður meðvitundarlaus. Síðasta atriðið sýnir mennina þrjá undrast yfir því hvað hafi gerst. Fando birtist með blóm og hund því hann hafði lofað Lis að hann myndi vitja grafar hennar með hundinn og blóm. Mennirnir þrír ákveða að slást í för með honum í krirkjugarðinn. Eftir það geta mennirnir og Fando reynt að finna leiðina til Tar.

Að sögn Esslins leitaðist Arrabal í verkum sínum við að sýna fáránleika mannlegs líf á næstum bernskan hátt. Í *Fando og Lis* er það skortur á skilningi á aðstæðum sem veldur grimmdinni. Þó að Fando sé fullorðinn hefur hann siðferði á við barn. Barnslegar tilfinningar í

²¹³ Martin Esslin 2001: 287

fullorðinsheimi er það sem lýst er og skilningsleysi á því sem er í raun alvarlegt, eins og fötlun Lis.²¹⁴

Í dómi Sigurðar A. Magnússonar segir að leikritið *Fando og Lis* sé eitt af þeim verkum sem sé í „framvarðarsveit nýtízkrar leikritunar í París“²¹⁵ en Arrabal skrifaði á frönsku. Finnst Sigurði leikritið sjálft vera áhrifasterkt og skilji eftir sig minnistæða reynslu í hugum áhorfenda. Finnst honum einnig sviðsetning Gísla Alfreðssonar hafa heppnast afbragðsvel, „virðist hann hafa tekið verkið hárréttum tökum og skilað því í fullgildri íslenzkri túlkun. Sýningin var hreinleg, samfelld og blæbrigðarík.“²¹⁶

Ég er afi minn

Næsta leikrit sem Gríma sýndi var *Ég er afi minn* eftir Magnús Jónsson. Það var sýnt í Tjarnarbæ með einþáttungnum *Lífsneista* eftir Birgi Engilberts og var frumsýningin 21. janúar árið 1967. Brynja Benediktsdóttir leikstýrði *Ég er afi minn* en með aðalhlutverk fóru Sigurður Karlsson, Björg Davíðsdóttir, Jón Júlíusson, Arnar Jónsson, Jóhanna Norðfjörð, Oktavía Stefánsdóttir og Kjartan Ragnarsson. Leikritið hefst á því að Pabbi, Brói og Systa sitja við borð og eru að fara að drekka miðdegiskaffið. Þau bíða eftir Mömmu sem er væntanleg. Brói talar illa um Lilla og segir að þau þurfi að fara að losna við hann. Afi krakkanna er farinn á elliheimili en hann bjó hjá þeim í áratug og þau sakna hans. Mamma segir að Lilli verði að drekka kaffið með þeim og fer að kalla á hann. Brói segir að þau þurfi að setja hann á hæli. Foreldrarnir verja Lilla með því að segja að hann sé svo lítill. Lilli æpir innan úr herberginu að hann ætti að drepa þau öll. Í næsta atriði kemur gömul kona og spyr um Lilla. Þau bjóða henni kaffi og það kemur í ljós að hún þekkti afann og vildi ekki giftast honum þegar þau voru yngri. Þau hafa þó nýlega hist. Gamla konan beinir talinu að Lilla og spyr af hverju hann hrópi svona hátt um allt hverfið að hann ætti að drepa þau öll. Þau bera á móti því að Lilli sé vanræktur, en konan heldur því fram að barnið sé

²¹⁴ Ibid: 28

²¹⁵ Sigurður A. Magnússon. 1966. „Gríma: Fando og Lis. Amalia.“ Bls. 11. *Morgunblaðið*, 16. febrúar.

²¹⁶ Ibid

spillt. Brói reynir að henda henni út en hún fer ekki. Hún krefst þess að fá að sjá barnið, því hún sé frá barnaverndarnefnd. Hún fer að lokum hrópandi: „Börn eru blóm, börn eru blóm...“²¹⁷

Í næsta þætti kemur sálfræðingurinn og honum er lýst sem ungum manni „með brosandí góðviljaða grímu og í þessu atriði vinnur hann sér tiltrú heimilisfólksins.“²¹⁸ Hann kynnir sig sem sálfræðing barnaverndarnefndar. Hann upplýsir þau um það að barnaverndarnefnd hafi margoft fengið kvartanir vegna Lilla. Mamma skilur ekki hver hefur getað klagað þau en Pabbi segir að þau hafi ekki verið vond við hann. Sálfræðingurinn segir að þau hjá stofnuninni þurfi að kanna allar tilkynningar. Lilli vill ekki koma fram og þau reyna enn að kalla á hann. Sálfræðingurinn reynir að kryfja þetta og finna ástæður þess að barnið vill ekki koma. Lilli segist koma fram ef þau bindi Bróa. Brói fellst á þetta og lætur binda sig. Lilli kemur loks fram og er fullvaxinn maður með ístru og barnsgrímu.

MAMMA: Lillililli, viltu ekki mjólkurglas og lummur?

LILLI: Ég vill kaffi og láta Brúa í kjallarann.

BRÓI: Vissi ég ekki. Hann vill hafa alla fjölskylduna bundna í kjallaranum. Hvað segir þú um þetta sálfræðingur?

LILLI: Við skulum öll láta Brúa í kjallarann. Brói er svo vondur.

SÁLFRÆÐINGUR: Uppalendur skulu varast að láta geðþóttablandna afstöðu barnsins til eldri systkina og annarra skyldmenna villa sér sýn. Innst inni þráir barnið aðeins öryggi, frelsi og frið.

MAMMA: Fáðu þér kaffið Lillililli minn.

LILLI: Ég vil ekki þetta skítaskolp þitt, ég vil sjenever og kók.

PABBI: Hvernig er hægt að skapa barninu öryggi?

LILLI: Og láta pabba líka niður í kjallara. Pabbi er svo vondur, pabbi berjaði afa.

SYSTA: Það er ekki satt. Pabbi barði afa aldrei. Hann skrokvar þessu.

LILLI: Og systu líka í kjallarann. Systa binda afa í rúmið.

²¹⁷ Magnús Jónsson. 1966. *Ég er afi minn.* Bls.9. Leikhandrit.

²¹⁸ Ibid: 10

SÁLFRÆÐINGUR: Þetta er heiftarlegt tilfelli. Barnið hefur fengið öfugan Ödipusarkompleks af því að horfa uppá illa meðferð á farlama afa sínum, sem að líkindum hefur gengið með nátthúfu, sem barnið unni á sinn hátt með barnslegu trúnaðartrausti.²¹⁹

Sálfræðingurinn kemur með alls kyns skýringar á því af hverju Lilli hagi sér svona. Þau lýsa leikföngunum hans, að hann eigi nálar og prjóna og fleiri oddhvassa hluti. Sálfræðingurinn spyr Lilla hvað hann vilji og Lilli segist vilja gaddavír. Svo pylsur, rúsínur og fleira. Sálfræðingnum finnst sér miða vel áleiðis, því barnið sé að fullnægja næringarhvöt sinni. Sálfræðinginn langar að vita hvaða leikföng Lilli vilji. Lilli kýs bíl sem hann leikur sér að með miklum látum. Svo vill hann flugmannsbúning, flugvél og herstjórabúning, sem birtast svo á sviðinu. Lilli er dubbaður upp í herstjórabúninginn. Svo segist Lilli vilja kínverja til að sprengja. Sálfræðingurinn spyr Lilla hvort hann vilji ekki verða forseti sem hann vill gjarnan. Sálfræðingurinn segir að allir vilji kjósa hann og atkvæðabox og seðlar birtast á sviðinu. Á öllum seðlunum stendur Lillililli. Sálfræðingurinn tjáir fjölskyldunni að allt sem hann þurfi sé sprengjan og þá verði Lilli alheilbrigður, hann sé að stinga á kýlinu og það sé skylda hans sem samborgara. Það sé ekki hægt að hætta í miðri aðgerð því það komi illa út fyrir barnaverndarnefnd. Pabbi vill ekki svona leikföng í sínum húsum en þá fer Lilli að gráta og segir „Lilli vill sprengja Pabba.“

Sálfræðingurinn segir að Pabbi sé vitlaus og vill að Mamma handjárni Pabba. Sprengjan springur á sviðinu. Bæði Lilli og Sálfræðingurinn rífa af sér grímurnar. Öll fjölskyldan deyr. Lilli og Sálfræðingurinn ræða saman um leikslokin og það sé eiginlega ekki hægt að drepa alla fjölskylduna. Lilli tilkynnir áhorfendum að allt heimilisfólkið sé kolbrennt en lifi samt. Kynnir kemur inn í lokin og segir áhorfendum eitthvað út í bláinn um „svaka sexý kvíkmyndaleikkonu.“ Sálfræðingurinn segist geta loksins farið því nú hafi hann bjargað saklausri barnssál. Fjölskyldan stendur upp og biður hann að fara ekki því hann sé svo góður og þau gætu orðið vond við barnið. Sálfræðingurinn segist eingöngu geta lýst tilfinningum sínum í söng, syngur fyrsta erindið af „Jesú bróðir besti“ og tjaldið fellur.

Í viðtalsbók Brynju og Erlings kemur fram að verkið sé ádeila á hlut Bandaríkjamanna í Víetnamsstríðinu. Erlingur segir að þau hafi notað grímur til að undirstrika boðskapinn og að

²¹⁹ Magnús Jónsson 1966: 15

boðskapurinn hafi verið áróður gegn klámi og stríðsofbeldi og var varpað á vegginn skyggnum sem þóttu hafa mikil áhrif.²²⁰

Ólafur Jónsson skrifar í *Alþýðublaðið* um *Ég er afi minn* að Arnar Jónsson í hlutverki Sálfræðingsins og Kjartan Ragnarsson í hlutverki Lillalilla hefðu borið uppi leikinn. Ólafur segir að leikritið hafi í fyrstu á sér svip venjulegs skopleiks en leysist síðar upp á sviðinu. Og þá segir Ólafur að leikritið snúi

máli sínu beint til áhorfenda og segir þeim að gá að sér. [...] Leikurinn er víða hnnytinn og skoplegur bæði atvik og einstök orðaskipti og setningar; og dæmisagan um Lillalilla þróast eðlilega upp úr „náttúrulegu“ skopi leiksins.²²¹

Fer ádeilan á Viðnamstríðið að mestu leyti framhjá áhorfendum og virðist Ólafur ekki hafa áttað sig á þeirri hlið boðskapsins sem minnst er á í viðtalsbók Brynju og Erlings og vitnað er í hér að ofan. Ólafur er ánægður með leikstjórn, leikara og sviðsmynd. Síðan segir hann: „Leikþáttunum var báðum vel tekið á frumsýningu, Gríma sýnir með þeim enn sem áður að hún er ómissandi orðin í leikhúslífi Reykjavíkur, - okkar eina virkilega tilraunaleikhús.“²²²

Lífsneisti

Leikritið *Lífsneisti* eftir Birgi Engilberts var frumsýnt 21. janúar árið 1967 með leikritinu *Ég er afi minn*. Erlingur Gíslason leikstýrði verkinu og í því voru tveir leikendur; Nína Sveinsdóttir sem lék gömlu konuna og Bríet Héðinsdóttir sem lék Kanínuna. Gamla konan er að deyja og kanínan er leikfang úr æsku sem fer að tala við hana. „Milli þeirra kvíknar „lífsneisti“ verksins, þess lífs sem aldrei varð lifað“ skrifar Ólafur Jónsson í *Alþýðublaðinu*. Engin eintök eru til af leikritinu á íslenskum bókasöfnum og það eina sem eftir stendur eru blaðadómar um sýninguna. Segir Ólafur í gagnrýni sinni að Birgir nái ekki að ráða yfir orðsnilld eða samræðutækni til að

²²⁰ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl.: 117

²²¹ Ólafur Jónsson. 1967. „Simból og satíra.“ Bls. 7 og 10. *Alþýðublaðið*, 25. janúar.

²²² Ibid: 10

halda áhuga áhorfenda. Hann tekur jafnvel svo sterkt til orða að hér sé „viðkvæmni sem jaðrar við velluskap grunnt undir hrjóstrugu yfirborði leiksins.“²²³ Telur Ólafur þó að Birgir hafi líklega hæfileika til leikritunar þó enn hafi það ekki komið í ljós.

Ótti og eymd þriðja ríkisins

Gríma fór í leikför sumarið 1967 með þrjá þætti úr *Ótta og eymd þriðja ríkisins* eftir Bertolt Brecht. Þorsteinn Þorsteinsson þýddi þættina sem voru *Gyðingakonan*, *Spæjarinn* og *Krítarkrossinn*. Erlingur E. Halldórsson leikstýrði og í leikskrá er sérstaklega tekið fram að leikmyndir hafi Sigurjón Jóhannsson gert „eftir módelbók frá Berliner Ensemble.“²²⁴ Berliner Ensemble er enn fremur sagt í leikskránni hafa hlotið „alþjóðlega viðurkenningu sem eitt ágætasta leikhús okkar tíma. Síðan Brecht féll frá (1956) veitir Helene Weigel leikhúsinu forstöðu, umkringd af lærisveinum hans og samstarfsmönnum“²²⁵ Leikhúsið helgaði sig verkum Brechts sem hann ýmist skrifaði eða lagaði leikrit annarra að sinni frásagnartækni. Berliner Ensemble vann samkvæmt epískri leikhúshefð sem kennd er við Brecht og hafði mikil áhrif á leikstjóra í Evrópu og Bandaríkjum.²²⁶ Brecht er einkum þekktur fyrir að hafa sett fram „víðtæka kenningu um leikhús frásagnarinnar, „epískla leikhúsið”, sem [...] tók til allra hliða listgreinarinnar, jafnt þeirra sem snenu að leiksviðinu sem leikskáldskapnum,“²²⁷

Aðalleikendur í þessum þremur þáttum voru þau Brynja Benediktsdóttir, Erlingur Gíslason og Bríet Héðinsdóttir. Ásamt þeim fóru með önnur hlutverk Sigurður Karlsson, Guðjón Erlingsson og Guðmundur Guðmundsson. *Ótti og eymd Priðja ríkisins* eru 24 sjálfstæðir leikþættir sem leika má í einni heild eða hvern í sínu lagi. Tíminn sem þættirnir gerast á er valdatími Hitlers og fjalla þeir um daglegt líf í Þýskalandi. Í einkalífi persónanna í þáttunum speglast hinar ýmsu stofnanir valdsins. Brecht samdi þættina innblásinn af blaðafréttum og

²²³ Ólafur Jónsson 1967: 7

²²⁴ Leikskrá Grímu. *Ótti og eymd Priðja ríkisins*. Bls. 9

²²⁵ Ibid: 14. Þennan hluta skrifar Erlingur Ebenezer Halldórsson.

²²⁶ Vefslóð: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/62228/Berliner-Ensemble> Skoðað 01.04.2009.

²²⁷ Jón Viðar Jónsson 2003: 19

frásögnum flóttamanna þegar hann var í útlegð í Danmörku.²²⁸ Í leikskrá segir um þættina sem sýndir eru:

Þótt þessir leikþættir, sem við sýnum í kvöld, búi vissulega yfir kímni og óvæntri fyndni, þykjumst við þó með vali þeirra einnig koma til móts við kröfur þeirra áhorfenda, sem ætlast til annars og meira af leikhúsinu en það sýni léttmeti eitt.²²⁹

Þannig virðist Gríma halda sig við hugsjón sína með sýningu á þáttunum eftir Brecht. Það er líka verið að höfða til þeirra áhorfenda, beint eða óbeint, sem gera sömu kröfur og vilja sjá verk sem hvetja þá til umhugsunar.

Gyðingakonan

Gyðingakonan gerist í Frankfurt 1935 og fjallar um 36 ára gamla gyðingakonu, Júdít Kæt, sem gift er þýskum lækni, Fritz að nafni. Hún hefur lifað yfirstéttarlífi en býr nú við það að gyðingar eru taldir annars flokks. Hún er að pakka niður og er á leið til Amsterdam. Júdít hringir til að láta fólk vita af því að hún sé að fara og er í raun að fá fólk til að líta við hjá Fritz þegar hún er farin. Hún er að undirbúa Fritz undir brotthvarf hennar. Hún segist vera að fara burt í nokkrar vikur en veit að það mun vera miklu lengur. Kannski komi Júdít aldrei til baka. Þegar hún hefur hringt símtölin byrjar hún fjórum sinnum á ímynduðu samtali við Fritz sem ekki er enn kominn heim. Það sýnir hvað henni býr í raun í brjósti varðandi það að hún þurfi að flýja land sitt, eingöngu vegna þess að hún er gyðingur og samtölin sem hún á við mann sinn endurspeglar tilfinningar hennar. Fritz hefur breyst vegna andans sem ríkir í þjóðfélaginu, hann mætir fordómum í vinnu sinni og meðal nágrennanna. Júdít sér sér þann kost vænstan að hverfa. Þegar Fritz kemur heim er samtalið sem þau eiga frekar yfirborðskennt. Þau láta bæði sem hún sé að fara í „frí“ og hann muni koma að sækja hana, en þau vita bæði innst inni að þau eiga sennilega ekki eftir að hittast

²²⁸ Leikskrá Grímu. *Ótti og eymd þriðja ríkisins*. Bls. 14

²²⁹ Ibid: 8

aftur. Fritz hamrar á aftur og aftur: „Þetta verða nú aldrei nema fáeinar vikur“²³⁰ og því oftar sem hann segir það, því ótrúverðugra verður það. Brecht sýnir í þessum einþáttungi tvískinnung samskipta hjónanna. Valdsstjórnin tekur ákvörðun, í þetta skiptið að útrýma gyðingum með tilheyrandi fyrirlitningu og hatri. Það endurspeglast í umhverfinu í kringum þau og eyðileggur samskipti og líf fólksins.

Spæjarinn

Spæjarinn gerist í Köln árið 1935, sama ár og *Gyðingakonan*. Einþáttungurinn fjallar um hjón sem eiga dreng og þau sitja eitt rigningarsamt sunnudagseftirmiðdegi og spjalla saman. Samskiptin einkennast af sífelftri togstreitu og ótta föðurins við hina nýju þjóðfélagsskipan með Hitler í fararbroddi. Þau vilja ekki hitta gyðingahjón nokkur sem hafa hug á að koma í heimsókn og frúin gefur drengnum peninga til að kaupa sér eithvað. Faðirinn hefur verið að ræða þjóðfélagsmálin og bölvar einu dagblaðinu. Allt í einu er drengurinn horfinn og þau hafa ekki tekið eftir því þegar hann fór. Hjónin vita ekki um ferðir hans og æsa hvort annað upp þar til að þau eru bæði komin á þá skoðun að drengurinn sé njósnari og þau þurfi að undirbúa sig undir það að faðirinn verði sóttur af lögreglunni. Þau rifja upp í smáatriðum hvað þau hafa sagt, hvað drengurinn kunni að hafa heyrt og hvernig best sé að haga svörum sínum við yfirheyrslur. Mitt í þessari ringulreið sem þau hafa skapað kemur drengurinn heim, með súkkulaði í poka. Brecht sýnir mjög glögglega hvernig valdhöfum hefur tekist að ala á ótrúlegri tortryggni fólks sem áður var náið og hvernig ríkjandi stjórnskipulagi hefur hefur tekist að splundra samskiptum og trausti meðal almennings. Fólk býr við ótta og eymd og býr sig stöðugt undir það versta.

Í *Tímariti Máls og menningar* voru birtir þrír þættir úr leikriti Brechts. Í stað *Krítarkrossins* sem var einn þáttanna þriggja í sýningu Grímu birti tímaritið *Pjóðaratkvæði*. Erlingur E. Halldórsson leikstýrði *Gyðingakonunni*, *Spæjaranum* og *Pjóðaratkvæði* fyrir Listavoku Hernámsandstæðinga í febrúar og mars árið 1967. Í leikskránni er bent á að vert sé að

²³⁰ Bertolt Brecht. 1967. „Gyðingakonan. Ótti og eymd þriðja ríkisins: Þrír þættir.“ *Tímarit Máls og menningar* 1: 20

hafa í huga að Brecht samdi þættina þegar sannleikurinn var bannaður og flestir borgarar viðurkenndu stjórnaraðferðir nasista. Er síðan sagt í lok greinarinnar að við ættum vel að kannast við slíka blindu nú á dögum.

Jakob eða uppeldið

Þann 16. október 1967 frumsýndi Gríma leikrit eftir Eugéne Ionesco og kallaðist það *Jakob eða uppeldið*. Leikendur voru Sigurður Karlsson, Brynja Benediktsdóttir, Leifur Ívarsson, Auður Guðmundsdóttir, Daníel Williamsson, Guðny Sigurðardóttir, Edda Þórarinsdóttir, Sigmundur Örn Arngrímsson og Oktavía Stefánsdóttir. Bríet Héðinsdóttir leikstýrði en Karl Guðmundsson þýddi verkið. Atli Heimir Sveinsson samdi tónlistina og danshöfundur var Bryndís Schram. Þýðinguna er ekki að finna á íslenskum bókasöfnum.

Örnólfur Árnason skrifar fremur jákvæðan leikdóm um sýninguna í *Morgunblaðið*. Segir hann Grímu hafa gert íslenskri leiklist mikið gagn með því að sýna einkum framúrstefnuverk sem hin leikhúsin hafi ekki hirt um eða þorað að setja á efnisskrá sína. Segir Örnólfur að fáir sæki sýningarnar en hann hafi trú á að það muni breytast. Leikhópur Grímu er ekki einungis áhugafólk heldur fólk sem sinni leiklistinni af hugsjón og áhuga og segir hann það vera þroskandi fyrir þá sem taka þátt „þar sem leikhúsin taka oftast til sýninga ekki önnur verkefni en þau, sem hlutið hafa góða aðsókn í öðrum löndum og beinast liggur við að túlka með hefðbundnum innlifunaraðferðum.“²³¹ Segir Örnólfur að þrátt fyrir góðan vilja Grímu hafi þau ekki yfir að ráða almennilega reyndu leikhúsfólki til að geta sett á svið leikrit af þessu tagi og þar af leiðandi missi leiksýningin marks þegar hún er unnin af meiri vilja en mætti.

Höfuðinntak flestra markverðari leikhúsverka nútímans er ádeila. Höfundar heimildaleikhússins og epískra leikhússins deila aðallega á stjórnarfari ríkja og prédika um leið lausn á vandamálunum, en absúrdistar túlka einkum „ethískan“ og „metafísiskan“ fáránleika mennlegrar tilveru og ráðvillu einstaklingsins í henni, án þess að höfundarnir

²³¹ Örnólfur Árnason. 1967. „Gríma: Jakob eða uppeldið.“ Bls. 18. *Morgunblaðið*, 21. október.

hafi lausn á reiðum höndum. Annað einkenni absúrdista er það, að þar sem þeir telja samgöngur manna í milli með orðum svo tregar, þá hafna þeir algerlega að styðja atburðarás verka sinna (ef einhver er) með rökvísum samræðum persónanna. [...] Leikritið „Jakob eða Uppeldið“ (Jacques, ou la Soumission) eftir Ionesco er eitt af fyrstu verkum höfundarins, skrifað sumarið 1950. Verkið fjallar um fáránleika þess, hvernig einstaklingurinn er sviptur sérkennum sínum og eigin skoðunum, aðlagaður fjölskyldunni og síðan ginntur til að samlagast þjóðfélaginu með því að freista kynhvatar hans. Jakob neitar í fyrstu að hafa eftir þau orð, sem tákna það, að hann aðhyllist verðmætamat fjölskyldunnar: „Mér þykja góðar kartöflur með hýðinu.“ En hann gerir það loks, eins og siður er í öllum góðum, frönskum fjölskyldum, þegar erfiður sonur er búinn að sjá að sér, liggur næst fyrir að finna honum kvonfang. Hann þverskallast enn við og lætur sig ekki fyr en í fulla hnufana, þ.e. þegar kynhvötin ber hann ofurliði.²³²

Segir Örnólfur frá því að allir leikararnir, nema Jakob, bera grímur og þess vegna þurfa leikararnir að nota látblagð þar sem þeir geta ekki sýnt svipbrigði. Að mati Örnólfs gekk það vel hjá öllum nema Brynju Benediktsdóttur.

Velkominn til Dallas Mr. Kennedy

Leikritið *Velkominn til Dallas Mr. Kennedy* eftir Danann Kaj Himmelstrup var frumsýnt 30. september árið 1968. Aðalleikendur voru þau Sigurður Karlsson, Helga Hjörvar, Bríet Héðinsdóttir og Auður Guðmundsdóttir. Erlingur E. Halldórsson leikstýrði og Úlfur Hjörvar þýddi verkið. Atli Heimir Sveinsson samdi tónlistina í sýningunni. Leikritið er ekki að finna á íslenskum bókasöfnum. Í leikskrá Grímu er fjallað um Himmelstrup og verk hans. Hann er sagður vera „einn þeirra ungu leikritahofunda sem vaxið hafa upp í Danmörku á seinni árum.“²³³ Leikrit Himmelstrups fjalla um samfélagsmál, kjarnorkusprengjuna, fjölskyldulíf og stjórmál.

Um dönsku sýninguna á „Velkominn til Dallas Mr. Kennedy“ segir höfundurinn í bréfi til Grímu: „hún skipti gagnrýnendum í two andstæða hópa, þá fáu vinstri sinnuðu og hina mörgu hægri sinnuðu. Það þótti mér gott. Listin á að vera annað og meira en dúsa handa fólk.“²³⁴

²³² Örnólfur Árnason 1967: 18

²³³ Gríma: „Velkominn til Dallas Mr. Kennedy.“ Leikskrá. Bls. 5.

²³⁴ Ibid

Í leikskrá Grímu um leikritið er einnig að finna kafla um morðið á John F. Kennedy forseta Bandaríkjanna sem myrtur var þann 22. nóvember árið 1963 og eru þar tíunduð áhrif morðsins á bandarískt samfélag og stjórnmál. Fjallað er um eftirmálana, morðingja Kennedys, Lee Harvey Oswald og morðingja Oswalds, Jack Ruby. Einnig er þar sagt frá dauða Rubys í fangelsi og endalokum margra annarra sem voru við málið riðnir, sem og ámælisverðum starfsháttum Warren-nefndarinnar sem átti að rannsaka málið auk bandarísku alríkislöggreglunnar.

Loftur Guðmundsson, gagnrýnandi hjá Vísi, skrifar um sýningu Grímunnar á *Velkominn til Dallas Mr. Kennedy*. Þar segir hann að sumt takist miður vel og það sé ekki nema eðlilegt hjá leikhópi sem Grímu. Það sé ekki hægt að búast við sigri í hverri uppfærslu. Segir Loftur ennfremur:

Slík mistök geta meira að segja verið hin mikilvægustu fyrir listamennina sjálfa, svo fremi sem þeir koma auga á þau, viðurkenna þau og draga af þeim sína lerdóma. Það gera þeir líka yfirleitt, að minnsta kosti með sjálfum sér, þótt stolt æskunnar og framgirni kunni að gera þeim það erfitt að upphefja játningar og iðrunartón í heyranda hljóði. Það væri eitthvað bogið við skap ungra listamanna sem það gerðu. [...] Sýning „Grímu“ á tilvitnanaeinþáttungi danska höfundarins, Kaj Himmelstrup, „Velkominn til Dallas mr. Kennedy“, verður að teljast mistök. Álít ég að leikstjórн sé þar fyrst og fremst um að kenna – nánar til tekið skilningi, eða öllu heldur misskilningi, leikstjórans, Erlings E. Halldórssonar, varðandi túlkun þeirra persóna sem þar eru leiddar fram á svið. Eins og nafnið bendir til, er þarna fjallað um morðið á Kennedy forseta, og þó fyrst og fremst um eftirleik þess. Gerð leikþáttarins getur varla kallazt nýstárleg af hálfu höfundarins, slík leikritun var mjög áberandi í Þýzkalandi um og eftir 1930, sem viðfangsefni tilrauna-leikklúbba og talkóra – samsettur flutningur blaðafréttta, bókakafla, þar sem flytjendurnir komu fram í nafni viðkomandi persóna, yfirleitt án gervis.²³⁵

Leikritið hefur að miklu leyti snúist um að gera Lee Harvey Oswald að píslarvotti. Finnst Lofti lítið gert úr því að forseti Bandaríkjanna, John F. Kennedy, hafi líka verið fórnarlamb í harmleiknum, hann var jú myrtur líka.

²³⁵ Loftur Guðmundsson. 1968. „Leikfélagið Gríma: Velkominn til Dallas Mr. Kennedy.“ Bls. 5. *Vísi*, 2. október.

Og annað sem fyrst og fremst verður að skrifast á reikning leikstjórans, þótt Lee hafi ef til vill verið sýkn, réttlætir það ekki að allir aðrir þátttakendur í harmleiknum, þeirra á meðal Kennedy forseti og kona hans, séu túlkaðir sem rakin fífl í farsaleik. [...] En þeim og honum var í lófa lagið að ljá þessum einþáttungi meira gildi, dýpt og sannleika, með því að túlka Kennedy og konu hans á svipaðan hátt og Lee Oswald, gera þau að minnsta kosti mennsk í meðfórum. Og með því móti hefði andstæðan á milli harmleiksins, morðsins, og hins farsakennda eftirleiks orðið enn greinilegri og áhrifameiri.²³⁶

Loftur lýkur dómi sínum á verki sem hann var þó ekki ánægður með, með orðunum: „En – áfram „Gríma“, mistökin sanna að þið eruð leitandi, og sannir leitendur finna alltaf rétta leið að lokum og þótt mistökin kunni að valda smátöf, vinnst hún upp í auknum þroska.“²³⁷

Örnólfur Árnason skrifaði um sýninguna í *Morgunblaðið* og sagði að það hefði vakið furðu hans af hve mikilli glámskyggni fyrsta verkefni ársins hefði verið valið, því leikurinn væri lítið áhugaverður og illa saminn. Segir hann að leiksýningin sé samin til þess að ala á tortryggning almennings gegn Warren-skýrslunni og reynt sé að sýna fram á að Oswald hafi verið saklaus eða hluti af allsherjar samsæri. Telur Örnólfur fyrirætlunina fara „gersamlega út um þúfur á sýningu Grímu, og er þar bæði um að kenna verki og uppfærslu.“²³⁸ Telur hann leikritið með öllu ótrúverðugt og segir hann áhorfendur sennilega hafa upplifað hið sama.

Árangurinn er frá listrænu sjónarmiði enginn og frá sjónarmiði þess málstaðar, sem þetta fólk reynir að reka áróður fyrir, neikvæður. Hið eina sem ég get fagnað í sambandi við þessa sýningu Grímu, er það að hún sýnir grímulausa ásýnd þeirrar ófreskju, sem annars heimtar að vera tekin alvarlega í líki friðardúfu utan heimkynna sinna, enda þótt hún sé í eigin varpi sá ránfugl sem engu frjálsu lífi eirir. Það þjónar engum tilgangi að fjalla um frammistöðu einstakra leikenda, þar sem engin leiklist er höfð í frammi. [...] Það er einlæg von míni að val og úrvinnsla þessa fyrsta verkefnis Grímu á leikárinu sé einhvers konar óhapp, en ekki mynd af listrænni stefnu eða hugarástandi meirihluta félagsmanna. Í trausti þess að svo sé, óska ég Grímu alls velfarnaðar á braut ólíkri þeirri, sem hún ferðast nú á, - braut leiklistar.²³⁹

²³⁶ Ibid: 5 og 10

²³⁷ Ibid: 10

²³⁸ Örnólfur Árnason. 1968. „Leikfélagið Gríma: Velkominn til Dallas Mr. Kennedy.“ Bls. 19. *Morgunblaðið*, 8. október.

²³⁹ Ibid

Dómarnir eru harðir og virðist sýningin að mestu hafa mistekist. Má þó lesa út úr leikdómum að gagnrýnendur hafi fulla trú á því að Grímufélagar fari aftur inn á þá góðu braut sem þau voru komin á fyrr.

Sæluríkið

Gríma frumsýndi *Sæluríkið* eftir Guðmund Steinsson þann 24. febrúar 1969 og var þetta í annað skipti sem hópurinn tók verk hans til sýninga. Kristbjörg Kjeld leikstýrði. Aðalleikendur voru Kjartan Ragnarsson, Björg Davíðsdóttir, Sigurður Karlsson, Leifur Ívarsson, Jón Hjartarson og Erlendur Svavarsson.

Hermaður, stúlka, piltur, lögfræðingur, biskup, kaupmaður og gamall maður eru saman í ferð í leit að Sæluríkinu. Þau standa við rætur fjalls sem virðist ókleift vegna þess hve hátt það er. Hvert og eitt á sína föstu orðræðu í leikritinu. Biskupinn vitnar í Guð, orðræða Lögfræðingsins einkennist af heimspekilegum tilvitnununum um manninn, Stúlkan er sú góða sem ekkert aumt má sjá, Hermaðurinn er kaldranalegur og herskár, Pilturinn er efins um allt og Gamli maðurinn er ljúf sál en þó er hann orðinn lúinn og kemst ekki með þeim upp fjallið. Þau þurfa að skilja hann eftir og það fellur Stúlkunni mjög þungt. Þau halda áfram ferð sinni og Kaupmaðurinn dregst aftur úr því hann er með svo mikið gull sem hann þarf að bera. Þau koma að borg nokkurri sem er glæsileg á að líta. Biskupinn telur þó að hér sé ekki um Sæluríkið að ræða þar sem að kirkjurnar í borginni standa auðar. Þau sjá sprungur í undirstöðum allra húsanna. Hermaðurinn er handtekinn því búningur hans vekur athygli. Hann hefur þegar verið dæmdur en honum er sleppt með þeim fyrirvara að hann komi aldrei aftur til borgarinnar. Kaupmaðurinn verður eftir í borginni sem hrynnur til grunna um leið og samferðafólk hans heldur för sinni áfram. Persónurnar eru á gangi út í sveit þegar þær ganga fram á bónða nokkurn sem sem segist vera einyrtki. Hermaðurinn fer inn í fjósið og finnur þar kalda mjólk. Stúlkan segist vera þyrst en Bóndinn segir að mjólkin sé fyrir kálfinn. Hermaðurinn reiðist, hann og Bóndinn rífast og það endar á því

að hann skýtur Bóndann til dauða. Hermaðurinn neyðir síðan Stúlkuna til að drekka mjólkina þrátt fyrir að hún vilji það ekki. Þau eru öll slegin vegna ódæðisins sem Hermaðurinn hefur framið en hann virðist ekki hafa neitt samviskubit vegna verknaðar síns.

BISKUPINN: Þetta hafði engan tilgang.

LÖGFRÆÐINGURINN: Hvers vegna skaustu?

HERMAÐURINN: Hann ögraði mér. Hann reyndi að bjóða mér byrginn.

BISKUPINN: Guð fyrirgefí þér þessa synd.

HERMAÐURINN: Það gerir hann.

BISKUPINN: Við getum ekki framið slíkan verknað í skjóli þess að Guð fyrirgefí okkur þó hann sé miskunnsamur.

HERMAÐURINN: Guð fyrirgefur hermanni þegar hann drepur – um það sér kirkjan.

LÖGFRÆÐINGURINN: Við skulum ekki þrefa um afstöðu Guðs í þessu máli. Það er mikilvægara að koma bón danum í gröfina.

PILTURINN: Hér eru engir til að jarða hann nema við.²⁴⁰

Þessi kafli er dæmigerður fyrir samtöl milli félaganna. Biskupinn talar í innantómum guðfræðilegum frösum, Lögfræðingurinn hugsar um efnisleg og hagkvæm atriði og Hermaðurinn er hvatvís og skeytir litlu um afleiðingar gjörða sinna. Þau jarða Bóndann og halda áfram ferðinni. Það er komið kvöld og þá koma þau að stóru og miklu hliði þar sem stendur letrað stórum upplýstum stöfum: „Sæluríkið.“ Þau trúva varla sínum eigin augum en reyna að opna hliðið. Það er læst og þau fara að berja til að reyna að komast inn. Seint og um síðir kemur vörður sem tjáir þeim að þau fái inngöngu. Þau eru undrandi á því en leggjast til hvílu. Hermaðurinn leitar á Stúlkuna um nóttina, Pilturinn verður þess var og hverfur á brott. Stúlkun leitar að honum en án árangurs. Dyrnar að Sæluríkinu opnast og Vörðurinn frá því nóttina áður kemur með borð og two stóla. Í stólana setjast svo tveir dómarar og furðuleg „yfirheyrsla“ hefst. Hún fer þannig fram að Dómararnir æpa upp orð eins og „hugsa“, „drepið“, „guð“, „lögin“ og

²⁴⁰ Guðmundur Steinsson 2003: 291

„biblíuna.“ Persónurnar verja sig þótt Dómararnir spyrji einskis. Ferðalangarnir dæma sig í raun sjálfir með því að halda áfram að tala, þau koma upp um ódæði sín sem snúast um tvö mannslíf og eitt mannshvarf. Þegar þau hafa eytt dálöngum tíma í að verja sig hverfa Dómararnir á brott með örfáum orðum um það hvers maðurinn leitar og að hann sé ófullkominn. Dyrnar að Sæluríkinu opnast og þau flýta sér inn. Þar er ekkert, engin mannvera, hvorki tré né stingandi strá, ekkert líf aðeins auðnin ein. Þau eru hissa á þessu en Biskupinn segir svo viturlega: „Við héldum að við værum komin á leiðarenda, en við stöndum þá enn þá við upphafið. Sæluríkið virðist jafn fjarlægt og þegar við lögðum af stað.“²⁴¹

STÚLKAN: Það stafaði svo björtum ljóma af nafninu. En það var þá ekki annað en hilling.

LÖGFRÆÐINGURINN: Við vissum alltaf að þessi ferð yrði ekki auðveld. Hún hefur orðið aðeins lengri og erfiðari en við höfðum búist við

HERMAÐURINN: Ef Sæluríkið er til þá finnum við það.

*Hópurinn heldur út af sviðinu. Hermaðurinn er fremstur.*²⁴²

Jón Viðar Jónsson lýsir *Sæluríkinu* þannig að það sé „dæmileikur og efni hans eilíf leit mannsins að þúsundaráríkinu, ríkinu þar sem öll vansæld er á bak og burt, og maðurinn unir sæll og glaður við sitt.“²⁴³ Í gegnum allar þrengingarnar og ofbeldið sem á sér stað geta þau ekki fundið Sæluríkið og þó þau fyndu það yrðu þau sennilega ekki ánægð.

Sæluríkið getur aldrei orðið annað en tálsýn á meðan hjarta mannsins er eins og það er. [...] Mannskepnan er föst í blekkingu sinni; það er engin ástæða til að halda að hún sjái nokkurn tímann að sér.

²⁴¹ Guðmundur Steinsson 2003: 322

²⁴² Ibid

²⁴³ Jón Viðar Jónsson 2003: 35

²⁴⁴ Ibid: 37

Kristbjörg segir frá því að það leið rúmt ár frá því að Guðmundur lauk við verkið þar til það komst á fjalirnar. Þjóðleikhúsið hafði fengið *Sæluríkið* sent, en samkvæmt frétt sem hún vitnar í úr *Tímanum* sagði Þjóðleikhússtjórinn, Guðlaugur Rósinkranz, að leikrit Guðmundar væri ekki sýningaráhæft frekar en mörg önnur íslensk leikrit sem leikhúsinu bærust. Þau tóku þessa setningu og settu hana í sýningarskrána fyrir *Sæluríkið*. Kristbjörg var kölluð á fund til Guðlaugs út af þessu máli.

Ég var kölluð inn á teppi hjá Guðlaugi út af þessari tilvitnun. Þetta fór svona fyrir brjóstið á honum en það var nú einu sinni staðreynd og haft eftir honum sjálfum. Þetta orðalag „sýningaráhæft leikrit“ var síðan mikið notað af þeim sem voru í forsvari fyrir leikhúsin. Og það er ekkert vafamál að ef Gríma hefði ekki komið til hefðu margir höfundar aldrei fengið nein tækifæri. Það var engin trú á þeim.²⁴⁵

Það hefur verið mikill hiti í þessum efnum á tímabilinu. Gagnrýnendur kepptust við að gagnrýna aðalleikhúsin tvö fyrir hvað þau sinntu illa íslenskri leikritun og Gríma þótti sýna miklu athyglisverðari sýningar.

Jóhann Hjálmarsson fjallar um sýninguna í *Morgunblaðinu* og segir þar meðal annars að gamalt minni sem sé leitin að sæluríkinu beri ekki árangur í leikriti Guðmundar. Það sé leitt að „flest [sé] of útvatnað í leikritinu til þess að vekja athygli, forvitni.“²⁴⁶ Jóhanni þykir sýningin vel æfð og segir Kristbjörgu greinilega bera umhyggju fyrir verkinu og hún bjargi því sem bjargað verður. Flestir leikararnir standa sig með ágætum að hans mati og leikmyndin finnst honum ágæt. Í lokaorðum sínum segir Jóhann um Grímu:

Gríma er leikflokkur, sem gerir virðingarverðar tilraunir til að kynna íslenska leiklist. Það er beinlínis skylda leikhúsgesta að fylgjast með störfum hennar, þótt eitthvað muni hún hafa látið á sjá upp á síðkastið, svo ekki sé fastar kveðið að orði. Þess vegna er ástæða til þess að leiksýning eins og *Sæluríkið*, þótt ekki sé fyrir annað en hugkvæmni í

²⁴⁵ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 114

²⁴⁶ Jóhann Hjálmarsson. 1969. „Sæluríkið eftir Guðmund Steinsson.“ Bls. 8. *Morgunblaðið*, 27. febrúar.

uppsetningu, sé sótt, krufin til mergjar af hverjum áhorfanda, spurt ef til vill: Er þetta heppilegt dæmi um hvar íslensk leikritun er á vegi stödd?²⁴⁷

Gagnrýnandi *Alþýðublaðsins*, Ólafur Jónsson, er á sama máli og Guðlaugur Rósinkranz, þjóðleikhússtjóri. Fannst Ólafi *Sæluríkið* heldur ekki sýningarvert í Þjóðleikhúsinu. Hann telur þó ekki rangt af Grímu að sýna leikritið. Ólafur segir að Gríma sé ágætis vettvangur fyrir einmitt leikrit af þessu tagi til þess að gefa ungum íslenskum höfundum tækifæri og einnig ungum leikurum. Segir hann einnig að það sé „líklegra til að vekja áhuga áhorfenda en meira og minna misheppnaðar sýningar kröfuharðari verka, erlendra eða innlendra, í meiri eða minni samkeppni við leikhúsin í bænum.“²⁴⁸ Segir Ólafur að þó að *Forsetaefnið* og *Fósturmold* séu honum ekki fersk í minni, þá telji hann *Sæluríkið* vera hreinlegast stílað af Guðmundi til þessa. Telur hann hlutverkin í leikritinu eiga að vera persónugervinga ákveðinna viðhorfa eða skoðana en telur hann þau frekar óslípuð og týnast í leiknum.

Það kann að vera ómaklegt að áfellast Guðmund Steinsson fyrir þessa ópersónulegu persónugerð í leiknum; hún mun stafa af sjálfri aðferð hans. Til að skrifa áhugavert leikrit með aðferð Guðmundar Steinssonar þyrfti höfundur hins vegar að hafa áhugaverðari lífssýn, skilning, skoðun eða boðun að miðla í leiknum, einhverju öðru en hátíðlegum flatmælum um ekki neitt, sem að líkindum yrði til þess að fólkið í leik hans yrði einnig áhugaverðir einstaklingar, manneskjur á sínu þrónga sviði. Um meðferð Grímu á Sæluríkinu er allt hið bezta að segja, enda mála sannast að það geri enga ofurkröf til leikendanna. [...] Það má því segja að sýning Grímu bjargaði því sem bjargað yrði úr leiknum, og hennar vegna kunna áhugamenn um leiklist að eiga erindi í Tjarnarbæ.²⁴⁹

Hvað er í blýhólknum?

Síðasta sýning í nafni Grímu var á leikritinu *Hvað er í blýhólknum?* eftir Svövu Jakobsdóttur og var það frumsýnt í Lindarbæ þann 12. nóvember 1970 í leikstjórn Maríu Kristjánsdóttur.

²⁴⁷ Ibid

²⁴⁸ Ólafur Jónsson. 1969. „Maðurinn og lífið.“ Bls. 6. *Alþýðublaðið*, 27. febrúar.

²⁴⁹ Ibid

Leikendur voru Bríet Héðinsdóttir, Guðrún Ásmundsdóttir, Guðrún Guðlaugsdóttir, Guðrún Alfreðsdóttir, Sigurður Skúlason, Sigurður Karlsson, Þórhallur Sigurðsson og Randver Þorláksson. Leifur Þórarinsson samdi tónlistina. Leikritið fjallar um ævi Ingu og byrjar á atriði þegar hún er að afgreiða í banka. Hún segist „nú hafa verið fín forstjórafrú“ og hún kunni ekkert annað. Í næsta atriði er Inga orðin lítil stúlka og segir við konu sem gengur framhjá að hún ætli að verða bílstjóri þegar hún verður stór. Konan hlær og segir að litlar stúlkur geti ekki orðið bílstjórar. Inga skammast sín og í næsta atriði er Inga komin í skóla. Börnin lesa upp úr lestrarbók, texta um stráka og stelpur. Textarnir lýsa stöðluðum kynhlutverkum, s.s. stelpan á að vefa og strákurinn á að hjálpa afa sínum á sjónum. Næsta atriði sýnir fjölskyldu Ingu; foreldrarnir ræða hvort eigi að fara á húsfundinn. Ef það á að ræða bílastæðin á *hann* að fara en ef ræða á þvottahúsið á *hún* að fara. Inga neitar að vaska upp og spyr hvort Ingi, bróðir hennar, geti ekki gert það. Faðir hennar reiðist og spyr hvort hún ætli „að verða ein af þessum ómögulegu kvenréttindakerlingum.“²⁵⁰ Móðirin kvartar sáran yfir því að Inga nenni ekki að vinna handavinnuna sína og hefur áhyggjur af því hvað kennarinn hennar haldi um sig. Ingi kemur inn og segir að það eigi að tala um bílastæðin og faðirinn fer.

Í næsta atriði eru Inga, Ibbý og Ingileif í saumaklúbb. Þær ræða hvað þær ætli að verða þegar þær verði fullorðnar. Ingileif segir að hún vilji komast í Útvegsbankann því það sé eins og að vera í fugurðarsamkeppni, þeir taki bara inn flottar stelpur. Inn kemur kynnir sem segir að 90% kvenna vinni fyrir sér með því að ganga í hjónaband. Í næsta atriði eru þær komnar á skóladansleik. Inga bannar Siggu að bjóða upp því það er ekki við hæfi að stúlkur hafi frumkvæði að dansi. Í næsta atriði er Inga orðin mamma. Móðir Ingu keyrir snáðann um í barnavagni og mætir frú sem er hálf vandræðaleg vegna þess að Inga er ekki gift. Móðir hennar bendir henni á að þau séu trúlofuð, Inga og Ingólfur. Hún segir að Inga vilji ljúka stúdentsprófi og hann sé í viðskiptafræði. Þá lifnar yfir frúnni.

Næsti þáttur gerist fjórum árum seinna og Inga og Ingólfur hafa eignast tvö börn. Ingólfur kemur inn með slæmar fréttir því þau fá ekki pláss á leikskóla, því að hann sé ekki einstæður faðir og Inga sé í skóla en ekki að vinna. Inga segir að hann hefði frekar átt að segja að hún væri

²⁵⁰ Svava Jakobsdóttir. 1971. *Hvað er í blýhólknum?* Bls. 10.

dauð. Þau fara að rífast og Ingólfur segist vilja skilnað. Móðir Ingu kemur inn og heyrir þetta og verður skelkuð. Inga reynir að útskýra fyrir móður sinni hvernig þjóðfélagið sé.

Inga:

En mamma, þarna sérðu sjálf. Það er ekki einu sinni hægt að ræða þessi mál. Í fyrsta lagi af því að maður rekst alls staðar á mæður – það verður ekki þverfótað fyrir þeim og í öðru lagi, fari maður að gagnrýna móðurhlutverkið, móðurdýrkunina, þá er maður um leið farinn að draga í efa sjálfan tilverurétt konunnar. Þá er ekkert eftir. Þú sjálf. Bara farin...horfin...ef ég minnist á þetta. Mamma, þeir eru alveg áhyggjulausir þó þeir neiti barninu mínu um pláss á barnaheimili, þeir vita sem er að ég muni ekki vanrækja það hvernig sem fer. Þeir eru að neita mér. Þeir gera ekki ráð fyrir að móðir geti verið manneskja eða manneskja móðir. Veiztu hvað er starfsheiti giftra kvenna á skýrslum og eyðublöðum – húsmóðir – og það jafnvel þó hún eigi engin börn.²⁵¹

Næsti þáttur sýnir móður Ingu reyna að fá örorkubætur, því hún slasaðist. Fulltrúinn spyr hana alls kyns spurninga um hagi hennar en það fer eftir manninum hennar hvort hún fái bæturnar. Fulltrúinn tjáir henni að hún hefði betri möguleika á bótum ef maðurinn hennar gæti ekki stundað vinnu. Móðirin fer í næsta þætti til Ingu og Ingólfss og þau hneykslast á þessu. Í næsta þætti er Ingólfur farinn að vinna og Inga er bundin yfir börnunum. Hún reynir enn að klóra í bakkann til þess að klára skólann, þau hafa ekki barnapíu og það gengur fyrir að Ingólfur vinni. Í næsta þætti er Ingólfur aftur kominn heim og ræðir við kollega sinn í símann. Þeir ræða um starfstulkuna og það sé í lagi að bjóða henni lágt kaup. Í næsta atriði hefur Ingólfur áhyggjur af Ingu því hún er að reyna að ná prófi og honum finnst hún vera að ofgera sér. Hann reynir að telja henni trú um að hún þurfi ekki prófið því þau hafi allt sem þau þurfa. Inga er við það að gefast upp og þau ræða málin.

INGA: Langi. Mig langaði til að læra jarðfræði. Það er það eina sem mig langaði til að gera.

INGÓLFUR: Ég get ekki bæði verið faðir og forstjóri.

²⁵¹ Ibid: 43

INGA: Og ég get ekki bæði verið móðir og manneskja.

INGÓLFUR: Hér er ekkert bæði – og...

INGA: Einungis annað hvort eða.

INGÓLFUR: Ég er herra Annað hvort.

INGA: Ég er frú Eða.

INGÓLFUR: Ég er viðskiptafræðingur.

INGA: Ég er gift kona.

INGÓLFUR: Ég er að koma á fót innlendum snyrtivöruíðnaði.

INGA: Ég er tveggja barna móðir.

INGÓLFUR: Ég er dugandi og atorkusamur. Með inngöngu landsins í EFTA verður þjóðin að vera fyllilega samkeppnisfær í hverskonar iðnaði: eins og er, eyðir þjóðin nánast 50 milljónum af öllum gjaldeyristekjum sínum í snyrtivörur.

INGA: Ég er göfug.

INGÓLFUR: (lítur undrandi á hana)

INGA: (til skýringar-) Allar mæður eru göfugar.

INGÓLFUR: Ég afla fjár.

INGA: Ég eyði því.

INGÓLFUR: Ég geri stórfelldar áætlanir fram í tímann.

INGA: Ég skúra, skrúbba og baka tertur.

INGÓLFUR: Ég hef reiknað út, að ég geti sparað þjóðinni 10 milljónir á ári.

INGA: Ég hef reiknað út að lögin geta orðið fjölgur.

INGÓLFUR: (lítur spyrjandi á hana)

INGA: (til skýringar) Á tertunni.²⁵²

Þetta samtal lýsir hlutverkaskiptingu hjónanna greinilega. Inga er ósátt við hlutverk sitt en hún hefur ekki kost á öðru en að sætta sig við það.

²⁵² Svava Jakobsdóttir 1971: 73-75

Í næsta þætti bjóða hjónin viðskiptafélögum Ingólfss til veislu. Inga er búin að vera heima allan daginn að matbúa. Hún tilkynnir Ingólfí að hún hafi fengið boð í H.m.s. klúbbinn: Húsmæður með stúdentspróf, þrátt fyrir að hún hefði frekað viljað vera meðlimur í Háhú klúbbnum; Háskólamenntaðar húsmæður, en hún hafi ekki uppfyllt kröfuna um háskólapróf. Ingólfur segir að heimilið sé hornsteinn þjóðfélagsins og þá spyr Inga hvað sé í blýhólknum sem þeir láti í hornsteinana. Þá svarar Ingólfur því til að það sé eitthvað í þeim til minja um bygginguna og svo múri þeir yfir. Og Inga minnist á að verðmætin sjái aldrei dagsins ljós á ný. Hjónin sem þau buðu hringja bjöllunni og koma inn ásamt unglingsdóttur sinni. Faðir hennar skellihlær og sýnir þeim útganginn á henni, en hún er í hippafötum. Unglingsstelpan skeytir engu um augnaráð þeirra og slær um sig með byltingartali. Inga er mjög forvitin og spyr hana alls kyns spurninga en fær engin svör frá stúlkunni. Í næsta þætti er dóttir Ingu að prjóna og Inga segir frá því að Ingólfur sé dáinn. Dyrabjallan hringir og inn koma fyrrverandi meðeigendur Ingólfss. Þeir segja henni að fyrirtækið hafi verið byggt á skuldum og hún eigi ekki tilkall til neins annars en heimilisins. Það kemur í ljós að Inga hefur ekki rétt á öðru en húsaskjóli, fæði og klæði. Mennirnir tjá henni að hún sé heppin að eiga húsið sjálf, því hún fær ekkert út úr lífeyrissjóðnum.

Inga er með kennarapróf og telur víst að hún fái vinnu sem kennslukona. Hún fer og sækir um starf í skóla. Skólastjórinn segir henni að prófið hennar sé of gamalt og í raun að hún sjálf sé of gömul. Hann spyr hana hvort hún geti jafnvel hugsað sér að fara út á land. Inga ræðir við Ingvar kunningja sinn og hann segist ætla að tala við Ingimund í bankanum fyrir hana. Hún fer að vinna þar aftur, og leikritið endar á sama atriði og það byrjaði – Inga að afgreiða í bankanum.

Leikritið er vissulega gríðarleg ádeila á stöðu konunnar og þyrfti helst að skoða það í samræmi við kvenréttindamál þess tíma. Það verður þó ekki gert hér. Enginn vafí leikur á því að Svövu er mjög annt um stöðu konunnar og fer hún ekki í launkofa með skoðun sína. Soffía Auður Birgisdóttir segir um leikritið *Hvað er í blýhólknum?*:

Ári eftir að Svava sendi frá sér *Leigjandann* var fyrsta leikrit hennar sett á svið í Reykjavík. [...] Strax með þessu fyrsta leikverki Svövu varð ljóst að mikils mátti vænta af henni á þessum vettvangi ekki síður en í sagnagerðinni. Leikritið vakti mikla athygli og var sýnt í Ríkissjónvarpinu árið 1971.²⁵³

Árni Ibsen skrifar um leikritið á leikskáldavefnum:

Leikritið vakti tölverða athygli og umtal á sinni tíð og var sýning þess tekin upp fyrir sjónvarp, því hér kvað við nýjan tón og hafði ekki áður í íslenskum leikskáldskap verið fjallað jafn eindregið um þjóðfélagslega stöðu kvenna, en sviðsetningin þótti einnig nýstárleg um margt og dró m.a. dám af þýskum dökúmentarisma, því leikritið bauð beinlínis upp á þá aðferð þar sem beinum tilvitnunum í skýrslur og býsna fáránleg opinber ummæli um uppeldi og einstaklingsmótun var skotið inn í leiktextann á milli atriða. Leikritið er háðsádeila um óréttlæti og þá hræsni sem viðtekin var í samfélagi sem tók einungis mið af þörfum karlmannanna sem stjórnuðu því, en titill verksins vísar til þess að í innihaldsrýrum en hátimbruðum hátíðarræðum var fjölskyldan oft hugsunarlaust kölluð hornsteinn þjóðfélagsins, en í hornsteinum bygginga er blýhólkur sem geymir eitthvert tákn eða skilaboð. Titillinn er þannig lýsandi fyrir verkið sjálft, efni þess og aðferð, því þarna er reynt að kryfja til mergjar og spryra þeirra spurninga sem aldrei er spurt, um það sem býr í innsta inni samfélagsins.²⁵⁴

Þorvarður Helgason skrifar um leikritið í *Morgunblaðinu*. Hann telur það vera frekar sorglegt hvað hlutskipti Ingu varðar, að hún hafi aldrei fengið það sem hún óskaði sér. Þorvarður segir að líf þessarar konu sé „dokúmenterað“²⁵⁵ það sé sem heimildapáttur um líf hennar þar sem senurnar eru frekar stuttar og persónurnar ná ekki að öðlast neina dýpt að ráði. Af þeim sökum álítur Þorvarður persónurnar séu „sviplitlar málþípur höfundar.“²⁵⁶ Telur hann feril Ingu ekki vera til sóma fyrir karlmennina og hún reki sig oft á veggi sem gerðir eru af karlmönnum þjóðfélagins. Lýkur hann dóminum á orðunum:

²⁵³ Soffía Auður Birgisdóttir. 2005. „Lífið, leitin, listin.“ *Kona með spegil: Svava Jakobsdóttir og verk hennar*. Bls. 18. JPV útgáfa, Reykjavík.

²⁵⁴ Árni Ibsen. 2004. „Svava Jakobsdóttir (1930-2004).“ Vefslóð: <http://www.leikskald.is/>

²⁵⁵ Þorvarður Helgason. 1970. „Hvað er í blýhólknum?“ Bls. 10. *Morgunblaðið*, 17. nóvember.

²⁵⁶ Ibid

Bak við verk höfundar er mikil alvara, það er áhrifamikið innlegg í debatt dagsins og því forvitnilegt fyrir alla sem fylgjast vilja og tala með. Gríma á þakkir skilið fyrir dugnaðinn og kjarkinn sem hér var sýndur. Þökk með von um framhald.²⁵⁷

Þrátt fyrir frekar jákvæðan dóm verður að teljast furðulegt að einn af stofnendum Grímu skuli dæma sýninguna og má kannski segja að dómurinn sé ekki alveg hlutlaus, jafnvel á mörkum þess að vera marktækur. Ólafur Jónsson skrifar um leikritið í *Vísi* og nefnir hann greinina því sláandi nafni: „Kúgun kvenna.“ Lokaræða Bríetar í hlutverki Ingu í lokin hafði svo mikil áhrif á hann að hann vonaðist eftir að léttlyndari áhorfendur en voru á frumsýningunni myndu kalla „já“ til hennar. Ólafur talar um að þetta hafi ekki verið venjulegt stofudrama í þeim skilningi að hægt væri að kenna vondu uppeldi eða vondum eiginmanni um örlög hennar.

Í rauninni vilja allir Ingu ósköp vel, óska ekki annars en hún „hafi það gott“ og sem allra bezt. Einmitt þess vegna fær ákæra hennar aukinn þunga að við ráðandi samfélagshætti sé konum í raun bannað að vera í senn „móðir og manneskja“ vegna þess hve venjuleg, algeng og auðþekkt saga Ingu er. [...] Gildi hans sem slíks stafar ekki hvað sízt af því hve algengt og nærtækt áhorfendum efni hans er, og þegar þess vegna væri hann tilvalinn inngangur að umræðum um „stöðu kvenna“ og önnur þau þjóðfélagsmál sem slíkt umræðuefni hefur í för með sér. Að mínu viti ætti að gefa öllum framhaldsskólum kost á því að sjá sýningu Grímu, ekki í því skyni að ná aðgangseyri af unglungum, heldur í fylgd með kennurum sínum og öðru fullorðnu fólk til að ræða á eftir í fullri alvöru leiksins.²⁵⁸

Ólafi finnst að Gríma hafi tekið til sýninga leikrit með svo brýnu efni að það ætti að fjölmenna með unglunga á sýninguna, til að kenna þeim. Það eru kannski bestu ummæli sem Gríma gat fengið á ferlinum sem tilraunaleikhús.

Í viðtalsbók Brynju og Erlings segir að leikritið hafi fengið mesta aðsókn af öllum leikritum Grímu og hafi vakið mikla athygli. Enn fremur er sagt:

²⁵⁷ Ibid

²⁵⁸ Ólafur Jónsson. 1970. „Kúgun kvenna.“ Bls. 7. *Vísir*, 13. nóvember.

Síðasta verkefni Grímunnar varð eiginlega hennar banabiti þótt í því felist mótsögn. Gríman var meðal annars stofnuð til að styðja við íslenska leikritun, en er svo einnig þótt undarlega hljómi lögð niður í þágu íslenskrar leikritunar. Skýringin felst í því að menn komu sér ekki saman um ákvæði um framkvæmdasjóðinn sem kvað á um að 50% eða 60% af öllum tekjum skyldu renna í hann. Þess vegna urðu laun leikaranna og reyndar höfundanna líka afar fátækleg og voru allan tímann. Og nú þegar *Blýhólkurinn* gekk svona vel kom fram krafa um að hlutur höfundar og leikenda yrði stærri. Þó má segja að eftir *Blýhólkinn* hafi samt örlað á síðustu fjörbrotum Grímunnar. Steinunn Jóhannesdóttir þýddi *Ellihemilið*, leikrit eftir sánskan höfund, og Gríman undirbjó þetta verkefni. En í raun voru allir þáttakendur í það skiptið ráðnir við Þjóðleikhúsið og Sveinn Einarsson sem var þá nýlega orðinn þjóðleikhússtjóri tók þessa sýningu Grímunnar til Þjóðleikhússins og þar með má segja að starfi sem hófst undir nafninu Gríma hafi endanlega lokið.²⁵⁹

Kristbjörg segir frá endalokum Grímu í *Kristbjörgu Porkelínu* og þar fullyrðir hún að „þegar Gríma syngur sinn svanasöng með leikriti Svövu Jakobsdóttur, *Hvað er í blýhólknum*, hefur leikhúslíf höfuðborgarinnar tekið stakkaskiptum miðað við upphafið.“²⁶⁰ Þar segir einnig að tækifærin sem Gríma veitti leikurum og ýmsu leikhúsfolk hafi verið ómetanleg. „Fjöldi ungs áhugafólks um leiklist fer einnig vaxandi og leitar ýmist inn í þá hópa sem fyrir eru eða sameinast sjálfstætt um verkefni.“²⁶¹ Kristbjörg lýsir endalokunum þannig að árið 1976 stofnuðu meðal annarra Arnar Jónsson og Þórhildur Þorleifsdóttir Alþýðuleikhúsið á Akureyri.

Margir þeirra sem áður höfðu starfað með Grímu gengu til liðs við Alþýðuleikhúsið þar sem næstum því allt leiklistarfólk sameinaðist undir einn hatt; þeir sem höfðu haft lítið að gera síðustu árin, nýútskrifaðir leikarar og fólk úr leikhúsunum sem gjarna vildi vera þáttakendur í einhverri deiglu. Þetta var stór hópur og ágætlega sterkur á svellinu. Áður en langt um leið var þessi hópur búinn að koma sér upp eigin leikhúsi, í bragga þar sem Hafnarbíó hafði áður verið til húsa, og hafði með ótrúlegri elju komist sem sérstakur liður inn á fjárlög þótt fjárhæðin væri ekki há. Gríma var enn þá til þegar Alþýðuleikhúsið fór af stað, það er að segja félagið var til og bankabók. Starfsemin lagðist í raun niður eftir að sýningum lauk á *Hvað er í blýhólknum?* Þegar Alþýðuleikhúsið, sunnandeild, var stofnað kom okkur saman um að leysa Grímu endanlega upp og afhenda þessum arftaka innistæðuna á bankabókinni. Þórhallur Sigurðsson var þá formaður Grímu og það var hann sem átti hugmyndina og fór á

²⁵⁹ Ingunn Þóra Magnúsdóttir o.fl. 1994: 120

²⁶⁰ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 116

²⁶¹ Jórunn Sigurðardóttir 1995: 116

allsherjarfund í Alþýðuleikhúsínu og afhenti þessa peninga. Lífi Grímu var þá lokið og aðrir teknir við deiglunni.²⁶²

Það er vissulega táknrænt að láta peningana sem eftir voru frá Grímu erfast til Alþýðuleikhússins og algerlega í takt við stefnu og sjónarmið Grímufélaga frá upphafi; markmiðið var ekki að starfsliðið myndi græða peninga á því, hugsjónin réði mestu og gróðinn sem til var, var notaður til að styðja aðra starfsemi í sama tilgangi.

Í ævisögu Lárusar Pálssonar, leikara, má finna frásögn af því þegar vinir og samstarfsfélagar í Þjóðleikhúsínu, þeir Lárus og Þorsteinn Ö. Stephensen ræddu hugsjónir sínar á sviði tilraunaleikhúss. Þeir áttu margar samræður um framtíð listarinnar og íslensks leikhúss. Árið 1964 hafði Þorsteinn verið á ferðalagi til að kynna sér hvað var að gerast í sánskum og norskum leikhúsum og sagði íslenskt leikhús koma ágætlega út í samanburði og hann væri ekki lengur svartsýnn á framtíð íslensks leikhúss.

Eftir að hafa komið við í Gautaborg og Stokkhólmi og kynnst starfi lítilla tilraunaleiksviða við leikhúsin þar, sagði Þorsteinn til dæmis að sér hefði farið eins og Lárusi, „að studiosena væri frábær hlutur að fá! Ég held líka að hún myndi henta sérstaklega okkar leikhúsi og auðvelda rekstur þess. En þann stein verður sjálfsagt erfitt að klappa.“ Það voru orð að sönnu, framsækin hugmynd þeirra félaga um þess háttar leiksvið var fyrst að veruleika í Þjóðleikhúsínu haustið 1964, eftir að tilraunaleikhús ungs fólks höfðu starfað í Reykjavík um skeið og rutt brautina í þeim eftum.²⁶³

Enginn vafi leikur hér á að þáttur Grímu hafði eitthvað með það að gera. Þau ruddu brautina fyrir skapandi og tilraunakennda leikhússtarfsemi. Þau sýndu hugrekki og höfðu frumkvæði að þrátt fyrir lítið fjármagn og ekkert annað en hugsjón er margt hægt að gera.

²⁶² Ibid: 118

²⁶³ Þorvaldur Kristinsson 2008: 248

Lokaorð

Árið 1961 gerðu sexmenningarnir sem stofnuðu Grímu sér eflaust ekki grein fyrir þeim breytingum sem áttu eftir að eiga sér stað á næstu árum í reykvískum leikhúsum. Þeim fannst Þjóðleikhúsið og Leikfélag Reykjavíkur ekki hafa staðið sig í menningaruppeldi Reykvíkinga og vildu knýja fram breytingar og þeim tókst það. Í þessari róttæku áætlun sinni bjuggu Grímufélagar við harðan kost og voru í sjálfboðavinnu með lítið fjármagn en tókst þó vel að sniða sér stakk eftir vexti. Þeir settu þær sýningar sem þeim þótti áhugaverðar og vakti hjá þeim starfslöngun. Sýningarnar þóttu ögrandi og öðruvísí, þó misjafnt væri hvernig þeim var tekið. Fyrirætlan leikhópsins var þrífætt eins og fram kom í leikskránni sem fylgdi sýningu Grímu á *Ótta og eymd þriðja ríkisins*:

- a) Að gefa ungu leikaraefnum verkefni og tækifæri til að viðhalda þjálfun sinni eftir leikskólapróf.
- b) Að hlúa að íslenzkri leikritun með því að flytja verk ungra rithöfunda, sem fram kunna að koma og sýningaráhæf geta talizt. [...]
- c) Að sýna hvert það leikrit erlent eða innlent, sem vekur áhuga okkar og starfslöngun.²⁶⁴

Gríma gaf mörgum nýútskrifuðum leikurum, leikstjórum og leikmyndahönnuðum tækifæri og reynslu sem þau hefðu annars ekki fengið. Leikhópurinn hlúði svo sannarlega að íslenzkri leikritun og setti upp sýningar eftir unga íslenska höfunda sem margir hverjir höfðu ekki verið sviðsettir áður. Einnig sýndi Gríma þau verk sem meðlimum hennar þótti áhugaverð án tillits til þess hvort þau myndu skila hagnaði eða ekki, og án þess að reyna að falla fjöldanum í geð. Þannig má fullyrða að Grímu hafi tekist ætlunarverk sitt sem tekið er fram í ofangreindum stefnumiðum.

²⁶⁴ 1967. *Ótta og eymd þriðja ríkisins*. Leikskrá. Bls.8

Gríma stuðlaði að ákveðinni viðhorfsbreytingu hjá aðalleikhúsunum tveimur. Þjóðleikhúsið fór að sýna fleiri verk eftir framsækna höfunda og Leikfélag Reykjavíkur fjölgaði sýningum sínum á íslenskum verkum frá áratuginum á undan. Þau fóru svo bæði að taka til sýninga verk eftir íslenska samtímahöfunda sem Gríma varð fyrst til að kynna fyrir leikhúsgestum. Þeim tókst nokkuð oft að vekja fólk til umhugsunar. Gríma ól upp almenning, eins og Oddur Björnsson benti á í grein sinni – „Það eru leikhúsin semala upp þúblikum“ - að því leyti að hún hafði áhrif á hin leikhús. Með tilkomu Grímu breyttist verkefnaval í Þjóðleikhúsinu og hjá Leikfélagi Reykjavíkur. Því fór almenningur að sjá sýningar sem hann að öðrum kosti hefði jafnvel aldrei séð. Allt var þetta gert í krafti hugsjóna, áræðni og einbeitts vilja í að knýja fram breytingar í nafni listarinnar – einskis annars en listarinnar.

Heimildaskrá

Bækur og tímaritsgreinar

Ásgeir Hjartarson. 1980. *Leiknum er lokið*. Iðunn, Reykjavík.

Bertolt Brecht. 1967. „Ótti og eymd Þriðja ríkisins: Þrír þættir.“ Þorsteinn Þorsteinsson þýddi. *Tímarit Máls og menningar* 1: 15-31.

Brynja Benediktsdóttir, Erlingur Gíslason og Ingunn Þóra Magnúsdóttir. 1994. *Brynja og Erlingur fyrir opnum tjöldum*. Mál og menning, Reykjavík.

Eggert Þór Bernharðsson og Þórunn Valdimarsdóttir. 1997. *Leikfélag Reykjavíkur: Aldarsaga*. Mál og menning, Reykjavík.

Erlingur Ebenezer Halldórsson. 1963. *Reiknivélin*. Heimskringla, Reykjavík.

Martin Esslin. 2001. *The Theatre of the Absurd*. Methuen, London.

„Gríma.“ 1962. *Frúin: kvennablað* 1: 10-11.

Guðmundur Steinsson. 2003. *Leikrit I*. Ormstunga, Reykjavík.

Hallgrímur Helgason. 1961. „Bjarni Þorsteinsson og íslenzk þjóðlag: Hundrað ára minning.“ *Tímarit Máls og menningar* 5: 391-394

Jón Viðar Jónsson. 2003. Formáli. *Leikrit I*. 15-92. „Endurtekning, endurskoðun, endurnýjun: Inngangur að leikritun Guðmundar Steinssonar.“ Ormstunga, Reykjavík.

Jórunn Sigurðardóttir. 1995. *Kristbjörg Porkelína: Saga leikkonunnar Kristbjargar Kjeld*. Bjartur, Reykjavík.

Magnús Jónsson. 1970. *Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni*. Bókaútgáfan Þing, Reykjavík.

Kristinn E. Andrésson. 1961. „Íslenzk þjóðernismál.“ *Tímarit Máls og menningar* 5: 22 og 42.

Oddur Björnsson. 1963. *4 Leikþættir*. Ísafoldarprents miðja, Reykjavík.

Ólafur Jónsson. 1962. „Syrpa: bókmenntir, kvíkmyndir, leikhús, bréf.“ *Félagsbréf* 28: 43-45.

Sigurður A. Magnússon. 1982. *Í sviðsljósinu: Leikdómar 1962-1973*. Mál og menning, Reykjavík.

Soffía Auður Birgisdóttir. 2005. „Lífið, leitin, listin.“ *Kona með spegil: Svava Jakobsdóttir og verk hennar*, bls. 14-26. Ritstj. Ármann Jakobsson. JPV útgáfa, Reykjavík.

Sveinn Einarsson. 1984. *Nú ár í neðra*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.

Thor Vilhjálmsson. 1963. *Ætlar blessuð manneskjan að gefa upp andann?: Burlesca da Camera*. Setberg s.f. prentaði, Reykjavík.

Þorgeir Þorgeirsson. 1962. „Leikhús.” *Tímarit Máls og menningar* 1:79-82

Þorvaldur Kristinsson. 2008. *Lárus Pálsson leikari*. JPV, Reykjavík.

Heimildir úr dagblöðum

Árni Bergmann. 1965. „Leikflokkurinn Gríma: Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni.” *Pjóðviljinn*, 3. nóvember.

Ásgeir Hjartarson. 1963. „Gríma: Þrír leikþættir.” *Pjóðviljinn*, 3. maí.

Ásgeir Hjartarson. 1965. „Gríma: Fósturmold eftir Guðmund Steinsson.” *Pjóðviljinn*, 16. febrúar.

„Gríma lætur flytja íslenzkt leikrit á nýstárlegan hátt í Tjarnarbæ.“ 1962. *Pjóðviljinn* 11.apríl.

Gunnar Bergmann. 1961. „Læstar dyr eftir Jean-Paul Sartre“. *Vísir*, 14. nóvember.

Jóhann Hjálmarsson. 1969. „Sæluríkið eftir Guðmund Steinsson.” *Morgunblaðið*, 27. febrúar.

Loftur Guðmundsson. 1964a. „Tilraunaleikhúsið: Reiknivélin.“ *Vísir*, 8. apríl.

Loftur Guðmundsson. 1964b. „Tilraunaleikhúsið Gríma – Listahátíð. Amalía.“ *Vísir*, 16. júní.

Loftur Guðmundsson. 1968. „Leikfélagið Gríma: Velkominn til Dallas Mr. Kennedy.” *Vísir*, 2. október.

„Nýjung í leikritaflutningi.“ 1964. *Vísir*, 12.apríl.

Oddur Björnsson. 1961a. „Dautt leikhús: Listir-bókmenntir.“ *Frjáls þjóð*, 30. september.

Oddur Björnsson. 1961b. „Jean-Paul Sartre: Læstar dyr.“ *Frjáls þjóð*, 18. nóvember.

Ólafur Jónsson. 1964. „Að vera absúrd.“ *Alþýðublaðið*, 9.apríl.

Ólafur Jónsson. 1965a. „Farsi eða sálmur.“ *Alþýðublaðið*, 16. febrúar.

Ólafur Jónsson. 1965b. „Leikhús: Frjálst framtak.“ *Alþýðublaðið*, 3. nóvember.

Ólafur Jónsson. 1967. „Simból og satíra.“ *Alþýðublaðið*, 25. janúar.

Ólafur Jónsson. 1969. „Maðurinn og lífið.“ *Alþýðublaðið*, 27. febrúar.

Ólafur Jónsson. 1970. „Kúgun kvenna.“ *Vísir*, 13. nóvember.

RJÓH. 1970. „Hugsað á heimleið úr leikhúsi.“ *Alþýðublaðið*, 16. nóvember.

Sigurður A. Magnússon. 1961. „Gríma: Læstar dyr.“ *Morgunblaðið*, 16. nóvember.

Sigurður A. Magnússon. 1963a. „Gríma: Vinnukonurnar.“ *Morgunblaðið*, 31. janúar.

Sigurður A. Magnússon. 1963b. „Gríma: Fando og Lis. Amalía.“ *Morgunblaðið*, 16. febrúar.

Sigurður A. Magnússon. 1963c. „Gríma: Prír einþáttungar.“ *Morgunblaðið*, 27. apríl.

Sigurður A. Magnússon. 1964. „Gríma – Listahátiðin: Amalía.“ *Morgunblaðið*, 16. júní.

Sigurður A. Magnússon. 1965a. „Gríma: Fósturmold.“ *Morgunblaðið*, 14. febrúar.

Sigurður A. Magnússon. 1965b. „Gríma: Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni.“ *Morgunblaðið*, 2. nóvember.

Sigurður A. Magnússon. 1965c. „Gríma: Gleðidagar.“ *Morgunblaðið*, 27. nóvember.

Þorvarður Helgason. 1970. „Hvað er í blýhólknum?“ *Morgunblaðið*, 17. nóvember.

Örnólfur Árnason. 1967. „Gríma: Jakob eða uppeldið.“ *Morgunblaðið*, 21. október.

Örnólfur Árnason. 1968. „Leikfélagið Gríma: Velkominn til Dallas Mr. Kennedy.“ *Morgunblaðið*, 8. október.

Nethheimildir

Vefslóð: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/62228/Berliner-Ensemble>

Encyclopædia Britannica. Skoðað 01.04.2009.

Vefslóð: <http://forseti.is/Forsida/Fyrriforsetar/VigdisFinnbogadottir/>
Forseti Íslands 2007. Skoðað 10.03.2009.

Vefslóð: <http://www.leikhuisid.is/?PageID=4>
Þjóðleikhúsið. Vefstjóri: Vigdís Jakobsdóttir. Skoðað 11.03.2009.

Vefslóð: <http://www.leikminjasafn.is/leit.asp?s=36> Ábyrgðarmaður: Jón Viðar Jónsson. Skoðað 25.04.2009.

Vefslóð: <http://www.leikskald.is/>
Árni Ibsen. 2004. „Svava Jakobsdóttir (1930-2004).“ Skoðað 26.03.2009.

Vefslóð: http://listasafn.akureyri.is/old/sjontlist/sjontlist_06/orda06.html Margrét Elísabet Ólafsdóttir. 2007. Listasafnið á Akureyri. Skoðað 11.03.2009.

Vefslóð: <http://www.litencyc.com/php/sworks.php?rec=true&UID=13981> The Literary Encyclopedia. Skoðað 3.apríl 2009.

Vefslóð: <http://www.litencyc.com/php/speople.php?rec=true&UID=1641>
The Literary Encyclopedia. Skoðað 3. apríl 2009.

Vefslóð: <http://www.teatermuseet.dk/main.asp?id=706> Skoðað 05.04.2009.

Viðtöl sem ritgerðarhöfundur tók

Viðtal við Arnar Jónsson. Tekið 09.02.2009.

Viðtal við Erling Gíslason. Tekið 20.02.2009.

Viðtal við Þorvarð Helgason. Tekið 24.02.2009.

Leikskrár og aðrar frumheimildir um starfsemi Grímu

Bókhaldsbók Grímu 1965-1967. Bók gjaldkera.

Leikskrá Grímu. *Velkominn til Dallas Mr. Kennedy*. 1. verkefni 1968-1969.

Leikskrá Grímu. *Ótti og eymd Priðja ríkisins* eftir Bertolt Brecht.

Óútgefið efni

Einkabréf Bríetar Héðinsdóttur til Hugrúnar Gunnarsdóttur. Dagsett 15.06.1968.

Einkabréf Bríetar Héðinsdóttur til Hugrúnar Gunnarsdóttur. Dagsett 14.07.1968.

Jean-Paul Sartre. 1988. Óútgefið leikhandrit. *Lokaðar dyr*. Þýðandi: Þórunn Magnea.

Magnús Jónsson. 1966. Óútgefið leikhandrit. *Ég er af minn: leikrit í einum þætti*.

Salvör Aradóttir. 1978. *Det alternative teater på Island 1960-1975. Dets forudsætninger, erfaringer og muligheder*. En historisk opgave til bifagseksamen, sommer.

Svava Jakobsdóttir. 1971. Óútgefið leikhandrit. *Hvað er í blýhólknum?*

Viðauki I

Sýningar Leikfélags Reykjavíkur 1950 – 1970.

Leikárið 1950-51: *Segðu steininum heldur en engum* - höfundur John Patrick. *Anna Pétursdóttir* – höfundur Hans Wiers-Jensen. *Marmari* – höfundur Guðmundur Kamban. *Elsku Rut* – höfundur Norman Krasna.

Eitt íslenskt leikrit eftir Guðmund Kamban (1888-1945)

Leikárið 1951-52: *Dorothy eignast son* – höfundur Roger McDougall. *Pi-pa-ki* – höfundur Ká – Tsö – Tsjeng. *Tony vaknar til lífsins* – höfundur Haraldur Á. Sigurðsson. *Djúpt liggja rætur* – höfundar James Gow og Arnand D'usseau.

Eitt íslenskt leikrit eftir Harald Á. Sigurðsson (1901-1984).

Leikárið 1952-53: *Ólafur Liljurós* – höfundar Jórunn Viðar og Sigríður Ármann.²⁶⁵ *Miðillinn*- höfundur Gian-Carlo Menotti. *Ævintýri á gönguför*- höfundur J. C. Hostrup. *Góðir eiginmenn sofa heima*- höfundur Walter Ellis. *Vesalingarnir*- höfundur Victor Hugo.

Ein íslensk danssýning.

Leikárið 1953-54: *Undir heillastjörnu*- höfundur F. Hugh Herbert. *Skóli fyrir skattgreiðendur*- höfundar L. Verneuil og G. Berr. *Mýs og menn*- höfundur John Steinbeck. *Hviklynda konan* – höfundur Ludvig Holberg. *Svipmynd í gylltum ramma*- höfundur Gunnar R. Hansen.

Engin íslensk sýning, en ein eftir aðalleikstjóra Leikfélags Reykjavíkur á þessum árum; Gunnar R. Hansen.

²⁶⁵ Danssýning.

Leikárið 1954-55: *Frænka Charleys*- höfundur Brandon Thomas. *Gimbill*- höfundur G. Savory. *Erfinginn*- höfundur Henry James. *Nói*- höfundur André Obey. *Kvennamál Kölska* – höfundar Ole Barman og Asbjörn Toms. *Inn og út um gluggann*- höfundur Walter Ellis.

Engin íslensk sýning.

Leikárið 1955-56: *Kjarnorka og kvenhylli*- höfundur Agnar Þórðarson. *Galdra-Loftur*- höfundur Jóhann Sigurjónsson. *Systir maría*- höfundur Charlotta Hastings.

Tvö íslensk leikrit, annað eftir nýjan íslenskan höfund og var gamanleikur, hitt klassískt eftir Jóhann Sigurjónsson (1880-1919).

Leikárið 1956-57: *Pað er aldrei að vita*- höfundur G. Bernhard Shaw. *Prjár systur*- höfundur Anton Tsjékov. *Tannhvöss tengdamamma*- höfundur Philip King og Falkland Cary. *Browningþýðingin*- höfundur Terence Rattigan. *Hæ, barna úti*- höfundur William Saroyan.

Ekkert íslenskt leikrit.

Leikárið 1957-58: *Grátsöngvarinn*- höfundur Vernon Silvaine. *Glerdýrin*- höfundur Tennessee Williams. *Nótt yfir Napólí*- höfundur Eduardo De Filippo.

Ekkert íslenskt leikrit.

Leikárið 1958-59: *Allir synir mírir*- höfundur Arthur Miller. *Pegar nóttin kemur*- höfundur Emlyn Williams. *Deleríum Búbónis*- höfundur Jón Múli og Jónas Árnasynir. *Túskildingsóperan*- höfundur Bertolt Brecht.

Eitt nýtt íslenskt leikrit og eitt eftir framsækinn höfund; Bertolt Brecht.

Leikárið 1959-60: *Sex persónur leita höfundar*- höfundur Luigi Pirandello. *Gestur til miðdegisverðar*- höfundur George S. Kaufman og Moss. *Beðið eftir Godot*- höfundur Samuel Beckett. *Græna lyftan*- höfundur Avery Hopwood.

Ekkert íslenskt leikrit og tvö eftir framsækna höfunda, Pirandello og Beckett.

Leikárið 1960-61: *Tíminn og við-* höfundur J. B. Priestley. *Pókok-* höfundur Jökull Jakobsson. *Stólarnir-* höfundur Eugéne Ionesco. *Kennslustundin-* höfundur Eugéne Ionesco.²⁶⁶

Sex eða 7- höfundur Lesley Storm.

Eitt íslenskt leikrit og tvö eftir framsækinn höfund; Ionesco.

Leikárið 1961-62. *Hart í bak-* höfundur Jökull Jakobsson. *Ástarhringurinn-* höfundur Arthur Schnitzler. *Eðlisfræðingarnir-* höfundur Friedrich Dürrenmatt.

Eitt íslenskt leikrit og eitt eftir framsækinn höfund; Dürrenmatt.

Leikárið 1963-64: *Ærsladraugurinn-* höfundur Noël Coward. *Fangarnir í Altona-* höfundur Jean – Paul Sartre. *Sunnudagur í New York-* höfundur Norman Krasna. *Rómeó og Júlia-* höfundur William Shakespeare. *Brunnir Kolskógar-* höfundur Einar Pálsson.

Eitt íslenskt leikrit og eitt eftir framsækinn höfund; Sartre.

Leikárið 1965-66: *Ævintýri á gönguför-* höfundur J. C. Hostrup. *Almansor konungsson –* höfundur Ólöf Árnadóttir.²⁶⁷ *Pegar þú verður fátækur skaltu verða kóngur-* höfundur Dario Fo.²⁶⁸

Nakinn maður og annar í kjólfötum- höfundur Dario Fo. *Lík til sölu-* höfundur Dario Fo. *Sú gamla kemur í heimsókn-* höfundur Friedrich Dürrenmatt. *Sjóleiðin til Bagdad-* höfundur Jökull Jakobsson. *Grámann-* höfundur Stefán Jónsson. *Hús Bernörðu Alba-* höfundur Federico Garcia Lorca. *Skemmtiferð á vígvöllinn-* höfundur Fernando Arrabal. *Ég er kominn til að fá upplýsingar-* höfundur Jean Tardieu. *Leikur án orða –* höfundur Samuel Beckett. *Dúfnaveislans-* höfundur Halldór Laxness.

Þrjú leikrit eftir íslenska höfunda og þrjú eftir framsækna höfunda; Dario Fo, Arrabal og Beckett.

Leikárið 1966-67: *Tveggja þjónn-* höfundur Goldoni. *Kubbur og Stubbur-* höfundur Þórir S. Guðbergsson og Ragnheiður Vigfúsdóttir.²⁶⁹ *Fjalla-Eyvindur-* höfundur Jóhann Sigurjónsson.

²⁶⁶ *Stólarnir og Kennslustundin* voru sýnd saman.

²⁶⁷ Barnaleikrit.

²⁶⁸ Sýnt með *Lík til sölu* og *Nakinn maður og annar í kjólfötum*.

²⁶⁹ Barnaleikrit.

Tangó- höfundur Slawomir Mrozek. *Málssóknin*- höfundur Franz Kafka.

Tvö leikrit eftir íslenska höfunda, annað barnaleikrit og hitt klassísk. Eitt eftir framsækinn höfund: Mrozek.

Leikárið 1967-68: *Pað var um aldamótin* – ýmsir höfundar. *Indíánaleikur*- höfundur René De Obaldia. *Snjókarlinn okkar*- höfundur Oddur Björnsson. *Táp og fjör*- höfundur Jónas Árnason. *Drottins dýrðar koppalogn*- höfundur Jónas Árnason. *Sumarið '37*- höfundur Jökull Jakobsson.

Hedda Gabler- höfundur Henrik Ibsen. *Leynimelur 13*- höfundur Emil Thoroddsen, Indriði Waage og Haraldur Á. Sigurðsson.

Fimm leikrit eftir íslenska höfunda.

Leikárið 1968-69: *Maður og kona*- höfundur Jón Thoroddsen. *Yvonne*- höfundur Witold Gombrowicz. *Pegar amma var ung* – höfundur Ýmsir.²⁷⁰ *Orfeus og Evrydís*- höfundur Jean Anouilh. *Yfirmáta ofurheitt*- höfundur Murray Schisgal. *Rabbi*- höfundur Porkell Sigurbjörnsson.²⁷¹ *Sá sem stelur fæti er heppinn í ástum*- höfundur Dario Fo.

Tvö leikrit eftir íslenska höfunda, annað barnaleikrit. Eitt eftir framsækinn höfund; Gombrowicz.

Leikárið 1969-70: *Iðnó revían*- ýmsir höfundar. *Tobacco Road*- höfundur Erskine Caldwell. *Einu sinni á jólánótt*- höfundur Jóhannes úr Kötlum.²⁷² *Antígóna*- höfundur Sófókles. *Pið munið hann Jörund*- höfundur Jónas Árnason. *Pað er kominn gestur*- höfundur István Örkeny. *Kristnihald undir Jökli*- höfundur Halldór Laxness.

Þrjú leikrit eftir íslenska höfunda, þ.m.t. eitt barnaleikrit. Eitt eftir framsækinn höfund; Örkeny.

Leikárið 1970-71: *Spanskflugan*- höfundur Franz Arnold og Ernst Bach. *Hitabylgja*- höfundur Ted Willis. *Krakkar í klípu*- höfundur Ármann Kr. Einarsson.²⁷³ *Mér er alveg sama þó*

²⁷⁰ Revíupbættir.

²⁷¹ Barnaleikrit.

²⁷² Barnaleikrit.

²⁷³ Barnaleikrit.

að einhver sé að hlæja að mér- höfundur Guðrún Ásmundsdóttir.²⁷⁴ *Herför Hannibals-* höfundur Robert Sherwood. *Máfurinn-* höfundur Anton Tsjékov.

Tvö leikrit eftir íslenska höfunda, bæði barnaleikrit.

²⁷⁴ Barnaleikrit.

Viðauki II

Sýningar Þjóðleikhússins 1950-1970.

Leikárið 1950-51: *Óvænt heimsókn* – höfundur J. B. Priestley. *Pabbi*– höfundur Howard Lindsay og Russel Crouse. *Jón biskup Arason*– höfundur Tryggvi Sveinbjörnsson. *Konu ofaukið*– höfundur Knud Sønderby. *Söngbjallan*– höfundur Charles Dickens. *Flekkaðar hendur*– höfundur Jean-Paul Sartre. *Snædrotnningin*– höfundur Eugene Schwartz.

Heilög Jóhanna– höfundur G. B. Shaw. *Sölumaður deyr*– höfundur Arthur Miller.

Dansinn í Hruna– höfundur Indriði Einarsson. *Ímyndunarveikin* – höfundur Moliére. *Rigoletto*– höfundur Verdi.²⁷⁵

Tvö íslensk leikrit. Eitt eftir framsækinn höfund; Sartre.

Leikárið 1951-52: *Lénharður fógeti* – höfundur Einar H. Kvaran. *Dóri*– höfundur Tómas Hallgrímsson. *Hve gott og fagurt*– höfundur W. Somerset Maugham. *Gullna hliðið*– höfundur Davíð Stefánsson. *Anna Christie*– höfundur Eugene O'Neill. *Sem yður þóknast*– höfundur William Shakespeare. *Litli Kláus og Stóri Kláus*– höfundur Lisa Tetzner og H.C. Andersen.²⁷⁶

Pess vegna skiljum við– höfundur Guðmundur Kamban. *Tyrkja – Gudda*– höfundur Jakob Jónsson. *Brúðuheimili*– höfundur Henrik Ibsen. *Leðurblakan*– höfundar Meilhac og Halévy.

Fjögur íslensk leikrit.

²⁷⁵ Ópera

²⁷⁶ Barnaleikrit.

Leikárið 1952-53: *Júnó og páfuglinn*– höfundur Sean O'Casey. *Rekkjan*– höfundur Jan de Hartog. *Topaz*– höfundur Marcel Pagnol. *Skugga –Sveinn* – höfundur Matthías Jochumsson. *Ég bið að heilsa, Pyrnirósa ofl. Ballettar* – höfundur Eric Bidsted.²⁷⁷ *Stefnumótið í Senlis*– höfundur Jean Anouihl. *Landið gleymda*– höfundur Davíð Stefánsson. *Koss í kaupbæti*– höfundur F. Hugh Herbert. *La Traviata*– höfundur Verdi.²⁷⁸

Tvö íslensk leikrit.

Leikárið 1953-54: *Einkalíf*– höfundur Noël Coward. *Sumri hallar*– höfundur Tennessee Williams. *Valtýr á grænni treyju*– höfundur Jón Björnsson. *Harvey*– höfundur Mary Chase. *Piltur og stúlka*– höfundur Jón Thoroddsen og Emil Thoroddsen. *Ferðin til tunglsins*– höfundur Gert von Bassewitz.²⁷⁹ *Æðikollurinn*– höfundur Ludvig Holberg. *Sá sterkasti*– höfundur Karen Bramson. *Villiöndin*– höfundur Henrik Ibsen. *Nitouche*– höfundar Henri Meilhac og Albert Milland.

Tvö íslensk leikrit.

Leikárið 1954-55: *Silfurtúnglið*– höfundur Halldór Laxness. *Lokaðar dyr*– höfundur Wolfgang Borchert. *Listdanssýning*: *Rómeó og Júlia*, *Pas de Trois*, *Dimmalimm*– höfundur Erik Bisted.²⁸⁰ *I Paligacci*– höfundur R. Leoncavallo.²⁸¹ *Peir koma í haust*– höfundur Agnar Þórðarson. *Fædd í gær*– höfundur Garson Canin. *Ætlar konan að deyja?* – höfundur Christopher Fry. *Antígóna*– höfundur Jean Anouihl. *Krítarhringurinn*– höfundur Klabund. *Cavalleria Rusticana*– höfundur vantar.²⁸²

Tvö íslensk leikrit, annað eftir nýjan íslenskan höfund; Agnar.

Leikárið 1955-56: *Góði dátinn Svæk*– höfundur Jaroslav Hasek og Evan MacColl og Karl Ísfeld. *Í deiglunni*– höfundur Arthur Miller. *Jónsmessudraumur*– höfundur William Shakespeare. *Maður og kona*– höfundar Jón Thoroddsen, Emil Thoroddsen og Indriði Waage. *Íslandsklukkan*–

²⁷⁷ *Ballettar*.

²⁷⁸ *Ópera*.

²⁷⁹ *Barnaleikrit*.

²⁸⁰ *Danssýning*.

²⁸¹ *Ópera*.

²⁸² *Ópera*.

höfundur Halldór Laxness. *Vetrarferð*– höfundur Clifford Odets. *Djúpið blátt*– höfundur Terence Rattigan. *Káta ekkjan*– höfundur Victor Léon og Leo Stein.

Tvö íslensk leikrit.

Leikárið 1956-57: *Spádómurinn*– höfundur Tryggvi Sveinbjörnsson. *Tondeleyo*– höfundur Leon Gordon. *Tehús ágústmánans*– höfundur John Patrick. *Töfraflautan*– textahöfundur Emanuel Schikaneder. *Fyrir kóngsins mekt*– höfundur Sigurður Einarsson. *Don Camillo og Peppone*– höfundur Walter Firner og Giovanni Guareschi. *Brosið dularfulla*– höfundur Aldous Huxley. *Doktor Knock*– höfundur Jules Romains. *Sumar í Týról*– höfundur Hans Müller.²⁸³

Eitt íslenskt leikrit.

Leikárið 1957-58: *Tosca*– höfundur Luigi Illica og Giuseppe Giacosa. *Horft af brúnni*– höfundur Arthur Miller. *Kirsüberjagarðurinn*– höfundur Anton Tjechov. *Rómanoff og Júlía*– höfundur Peter Ustinov. *Úlla Winblad*– höfundur Carl Zuckmayer. *Dagbók Önnu Frank*– höfundur Frank Goodrich og Albert Hackett. *Fríða og dýrið*– höfundur Nicholas Stuart Gray.

Litli kofinn– höfundur Andre Roussin. *Brúðubúðin*– höfund vantar. *Tschaikovsky-stef*– höfund vantar. *Ég bið að heilsa*– höfundur Erik Bisted.²⁸⁴ *Gauksklukkan*– höfundur Agnar Þórðarson. *Faðirinn*– höfundur August Strindberg. *Kysstu mig Kata*– höfundar Samuel og Bella Spewack.

Eitt íslenskt leikrit.

Leikárið 1958-59: *Haust*– höfundur Kristján Albertsson. *Horfðu reiður um öxl*– höfundur John Osborne. *Sá hlær best...* – höfundur Howard Teichmann og Georg Kaufman. *Rakarinn í Sevilla*– höfundur Cesare Sterbini og Baumarchais.²⁸⁵ *Dómarinn*– höfundur Vilhelm Moberg. *Á ystu nöf*– höfundur Thornton Wilder. *Undraglerin*– höfundur Óskar Kjartansson. *Fjárhættuspilarar*– höfundur Nikolaj Gogol. *Kvöldverður kardinálanna*– höfundur Julio Dantas. *Húmar hægt að kveldi*– höfundur Eugene O'Neill. *Tengdasonur óskast*– höfundur William Douglas Home. *Betlistúdentinn*– höfundur F. Zell og R. Genée.

²⁸³ Óperetta.

²⁸⁴ *Brúðubúðin*, *Tsaikovski-stef* og *Ég bið að heilsa* eru dans- og tónlistarsýningar.

²⁸⁵ Danssýning.

Tvö íslensk leikrit.

Leikárið 1959-60: *Blóðbrullaup*– höfundur Federico Garcia Lorca. *Edward, sonur minn*– höfundur Noel Langley. *Kardemommubærinn*– höfundur Thorbjörn Egner.²⁸⁶ *Hjónaspil*– höfundur Thornton Wilder. Í *Skálholti*– höfundur Guðmundur Kamban. *Ást og stjórnmál*– höfundur Terence Rattigan. *Rigoletta*– höfundur Verdi. ²⁸⁷ *Július Sesar*– höfundur William Shakespeare.

Eitt íslenskt leikrit.

Leikárið 1960-61: *Engill horfðu heim* – höfundur Ketti Frings. *George Dandin*– höfundur Moliére. *Don Pasquale*– höfundur G. Ruffini. *Pjónar Drottins*– höfundur Axel Kielland. *Tvö á saltinu*– höfundur William Gibson. *Nashyrningarnir*– höfundur Eugene Ionesco. *Sígaunabarónninn*– höfundur Johann Strauss.²⁸⁸

Ekkert íslenskt leikrit. Eitt eftir framsækinn höfund; Ionesco.

Leikárið 1961-62: *Allir komu þeir aftur*– höfundur Ira Levin. *Strompleikurinn*– höfundur Halldór Laxness. *Skugga-Sveinn*– höfundur Matthías Jochumsson. *Húsvörðurinn*– höfundur Harold Pinter. *Gestagangur*– höfundur Sigurður A. Magnússon. *My fair Lady*– höfundur Alan Jay Lerner.²⁸⁹

Þrjú íslensk leikrit. Eitt eftir framsækinn höfund; Pinter.

Leikárið 1962-63: *Hún frænka mí*n – höfundur Jerome Lawrence. *Sautjánda brúðan*– höfundur Ray Lawler. *Pétur Gautur*– höfundur Henrik Ibsen. *Á undanhaldi*– höfundur Francois Billedoux. *Dimmuborgir*– höfundur Sigurður Róbertsson. *Andorra*– höfundur Max Frisch. *Il trovatore*– höfundur Salvatore Cammarano.²⁹⁰ *Dýrin í Hálsaskógi*– höfundur Thorbjörn Egner.

Eitt íslenskt leikrit.

²⁸⁶ Barnaleikrit.

²⁸⁷ Ópera.

²⁸⁸ Operetta.

²⁸⁹ Söngleikur.

²⁹⁰ Ópera.

Leikárið 1963-64. *Gísl*– höfundur Brendan Behan. *Flónið*– höfundur Marcel Achard. *Hamlet*– höfundur William Shakespeare. *Læðurnar*– höfundur Walentin Chorell. *Mjallhvít og dvergarnir sjö*– höfundur Margarete Kaiser.²⁹¹ *Tánингаást*– höfundur Ernst Bruun Olsen. *Sardasfurstinnan*– höfundur Emmerich Kálmán.²⁹² *Kröfuhafar*– höfundur August Strindberg.

Ekkert íslenskt leikrit.

Leikárið 1964-65: *Kraftaverkið*– höfundur William Gibson. *Forsetaefnið*– höfundur Guðmundur Steinsson. *Stöðvið heiminn*– höfundur Anthony Newley. *Hver er hræddur við Virginíu Woolf?* – höfundur Edward Albee. *Nöldur*– höfundur Gustav Wied. *Sköllótta söngkonan*– höfundur Eugene Ionesco. *Sannleikur í gifsi*– höfundur Agnar Þórðarson. *Járnhausinn*– höfundur Jónas og Jón Múli Árnasynir.²⁹³ *Madame Butterfly*– höfundur Giuseppe Giacosa og Luigi Illica.²⁹⁴

Þrjú íslensk leikrit, þar af einn söngleikur. Tvö eftir framsækin leikskáld; Albee og Ionesco.

Leikárið 1965-6: *Eftir syndafallið*– höfundur Arthur Miller. *Síðasta segulband Krapps*– höfundur Samuel Beckett. *Jóðlíf*– höfundur Oddur Björnsson. *Afturgöngur*– höfundur Henrik Ibsen. *Endasprettur*– höfundur Peter Ustinov. *Mutter Courage*– höfundur Bertolt Brecht. *Ferðin til Limbó*– höfundur Ingibjörg Jónsdóttir.²⁹⁵ *Á rúmsjó*– höfundur Slawomir Mrozek. *Hrólfur*– höfundur Sigurður Pétursson. *Prjónastofan Sólin*– höfundur Halldór Laxness. *Ferðin til skugganna grænu*– höfundur Finn Methling. *Loftbólur*– höfundur Birgir Engilberts. *Ævintýri Hoffmanns*– höfundur Jules Barbier og Michel Carré.²⁹⁶ *Ó, þetta er indælt stríð*– höfundur Charles Chilton og Joan Littlewood.²⁹⁷

Fimm íslensk leikrit, þar af ein danssýning. Þrjú eftir framsækin leikskáld; Mrozek, Brecht og Beckett.

²⁹¹ Barnaleikrit.

²⁹² Óperetta.

²⁹³ Söngleikur.

²⁹⁴ Ópera.

²⁹⁵ Danssýning.

²⁹⁶ Söngleikur.

²⁹⁷ Söngleikur.

Leikárið 1966-67: *Uppstigning*– höfundur Sigurður Nordal. *Næst skal ég syngja fyrir þig*– höfundur James Saunders. *Kæri lygari*– höfundur Jerome Kilty. *Lukkuriddarinn*– höfundur J. M. Synge.²⁹⁸ *Marta*– höfundur W. Friedrich.²⁹⁹ *Jón gamli*– höfundur Matthías Johannessen. *Eins og þér sáið*– höfundur Matthías Johannessen. *Galdrakarlinn í Oz*– höfundur John Harryson.³⁰⁰ *Marat/Sade*– höfundur Peter Weiss. *Loftsteinninn*– höfundur Friedrich Dürrenmatt. *Jeppi á Fjalli*– höfundur Ludwig Holberg. *Hunang silmur*– höfundur Shelag Delaney. *Yfirborð*– höfundur A. Gerstenberg. *Dauði Bessie Smith*– höfundur Edward Albee. *Hornakórallinn*– höfundur Oddur Björnsson.

Fjögur íslensk verk. Tvö eftir framsækna höfunda; Albee og Dürrenmatt.

Leikárið 1967-68: *Galdrar Loftur*– höfundur Jóhann Sigurjónsson. *Ítalskur stráhattur*– höfundar E. Labiche og Marc-Michel. *Prettándakvöld*– höfundur William Shakespeare. *Íslandsklukkan*– höfundur Halldór Laxness. *Bangsimon*– höfundur Eric Olsoni.³⁰¹ *Makalaus sambúð*– höfundur Neil Simon. *Vér morðingjar*– höfundur Guðmundur Kamban. *Brosandi land*– höfundar L. Herzner og F. Löhner.³⁰²

Þrjú íslensk leikrit.

Leikárið 1968-69: *Fyrirheitið*– höfundur Aleksei Arbuzov. *Púntila bóndi og Matti vinnumaður*– höfundur Bertolt Brecht. *Sígladír söngvarar*– höfundur Thorbjörn Egner.³⁰³ *Deleríum búbónis*– höfundur Jónas og Jón Múli Árnasynir. *Candida*– höfundur Bernard Shaw. *Fiðlarinn á þakinu*– höfundur Joseph Stein, Jerry Bock og Sheldon Harnick.

Einn íslenskur farsi. Tvö framsækin leikskáld; Brecht og Arbuzov.

Leikárið 1969-70: *Fjaðrafok*– höfundur Matthías Johannessen. *Betur má ef duga skal*– höfundur Peter Ustinov. *Brúðkaup Fígarós*– höfundur Lorenzo da Ponte.³⁰⁴ *Sagan af*

²⁹⁸ Söngleikur.

²⁹⁹ Dans- og söngvasýning.

³⁰⁰ Barnasýning.

³⁰¹ Barnasýning.

³⁰² Dans- og tónlistarsýning.

³⁰³ Barnasýning.

³⁰⁴ Ópera.

Dimmalimm kónagsdóttur– höfundur Helga Egilson.³⁰⁵ *Gjaldið*– höfundur Artur Miller. *Piltur og stúlka*– höfundur Emil Thoroddsen. *Mörður Valgarðsson*– höfundur Jóhann Sigurjónsson. *Malcom litli og baráttu hans gegn geldingunum*– höfundur David Halliwell.

Fjögur íslensk verk.

Leikárið 1970-71: *Eftirlitsmaðurinn*– höfundur Nikolai Gogol. *Ég vil! Ég vil!* – höfundur Tom Jones.³⁰⁶ *Sólnes byggingameistari*– höfundur Henrik Ibsen. *Fást*– höfundur Johann Wolfgang Goethe. *Svartfugl*– höfundur Örnólfur Árnason og Gunnar Gunnarsson. *Zorba*– höfundur Joseph Stein.³⁰⁷

Eitt íslenskt verk.

³⁰⁵ Barnaleikrit.

³⁰⁶ Söngleikur.

³⁰⁷ Söngleikur.

Viðauki III

Sýningar Grímu 1961-1970

Leikárið 1961-62: *Læstar dyr* – höfundur Jean Paul- Sartre. *Biedermann og brennuvargarnir*– höfundur Max Frisch. *Á morgun er mánudagur*– höfundur Halldór Þorsteinsson.

Leikárið 1962-63: *Prír einþáttungar: Köngulóin, Party og Við lestur framhaldssögunnar* – höfundur Oddur Björnsson.

Leikárið 1963-64: *Vinnukonurnar*– höfundur Jean Genet. *Reiknivélin*– höfundur Erlingur Ebenezer Halldórsson. *Amálía*– höfundur Oddur Björnsson.

Leikárið 1964-65: *Fósturmold*– höfundur Guðmundur Steinsson. *Ætlar blessuð manneskjan að gefa upp andann?* – höfundur Thor Vilhjálmsson.

Leikárið 1965-66: *Fando og Lis*– höfundur Fernando Arrabal. *Gleðidagar*– höfundur Samuel Beckett. *Leikritið um frjálst framtak Steinars Ólafssonar í veröldinni*– höfundur Magnús Jónsson.

Leikárið 1966-67: *Prír þættir úr Ótta og eymd þriðja ríkisins: Gyðingakonan, Spæjarinn og Krítarkrossinn*– höfundur Bertolt Brecht. *Lífsneisti*– höfundur Birgir Engilberts. *Ég er afi minn*– höfundur Magnús Jónsson.

Leikárið 1967-68: *Jakob eða uppedið*– höfundur Eugéne Ionesco.

Leikárið 1968-69: *Sæluríkið* – höfundur Guðmundur Steinsson. *Velkomin til Dallas Mr. Kennedy* – höfundur Kaj Himmelstrup.

Leikárið 1970-1971: *Hvað er í blýhólknum?* – höfundur Svava Jakobsdóttir.³⁰⁸

³⁰⁸ Allar upplýsingar um sýningar Leikfélags Reykjavíkur, Þjóðleikhússins og Grímu er að finna á <http://leikminjasafn.is/leit.asp>. Ábyrgðarmaður: Jón Viðar Jónsson. Síðast skoðað 04.05.2009.